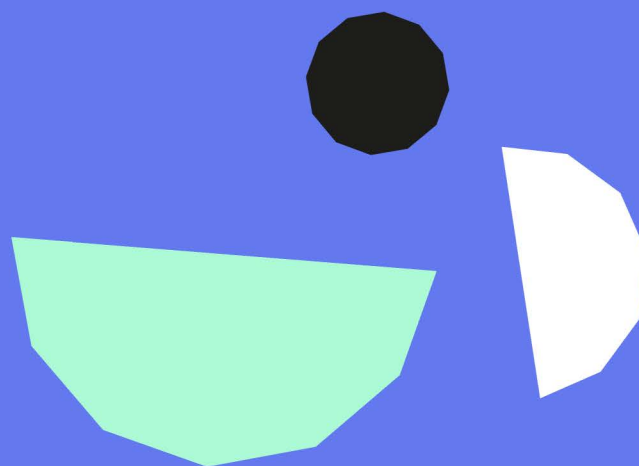

DIGIRES: daugiasektorinės ir daugiašalės perspektyvos siekiant atsparaus skaitmeninio pilietiškumo Lietuvoje

Situacijos apžvalga: Aktualių problemų,
metodologijų ir antidezinformacinių veiksmų
poreikio mažoje valstybėje ataskaita

Baltijos skaitmeninio atsparus tyrimų centras
(DIGIRES, ES finansuojamas projektas LC-01682259)

2022 m. gruodžio mėn.

DIGIRES: daugiasektorinės ir daugiašalės perspektyvos siekiant atsparaus skaitmeninio pilietiškumo Lietuvoje

Situacijos apžvalga: Aktualių problemų, metodologijų ir antidezinformacinių veikslių poreikio
mažoje valstybėje ataskaita

Ataskaitą parengė:

Auksė Balčytienė, Darius Amilevičius, Kristina Berksun, Dmytro Iarovy, Ieva Ivanauskaitė, Kristina Juraitė, Neringa Jurčiukonytė, Ignas Kalpokas, Violeta Karaliūnaitė, Rimgailė Kasparaitė, Dominyka Lapelytė, Epp Lauk, Patricija Lenčiauskienė, Aistė Meidutė, Hannu Nieminen, Ramunė Ramanauskienė, Darius Remeika, Jūratė Ruzaitė, Brigita Sabaliauskaitė, Aistė Turčinavičiūtė, Andrius Utkā.

Informacija pasiteiravimui:

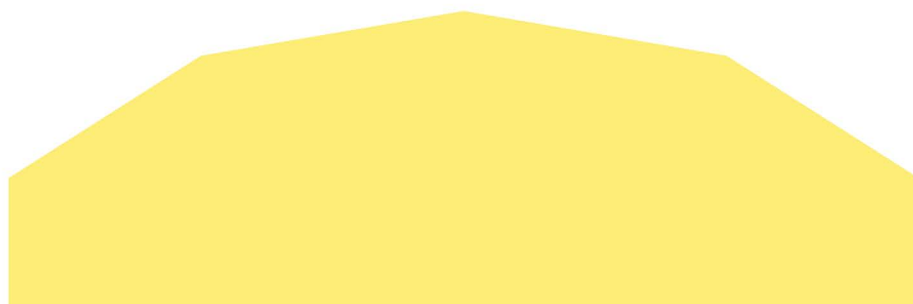
Prof. Auksė Balčytienė, Vytauto Didžiojo universitetas (aukse.balcytiene@vdu.lt)

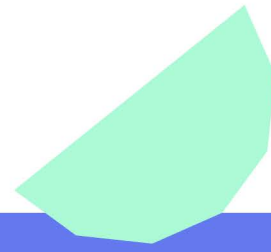
Ieva Ivanauskaitė, Delfi.lt Verslo vystymo vadovė (ieva.ivanauskaite@delfi.lt)

DIGIRES (<http://digires.lt>)

Maketas:

Vytautas Žiaunys, Indrė Rimkutė

DIGIRES: daugiasektorinės ir daugiašalės perspektyvos siekiant atsparaus skaitmeninio pilietiškumo Lietuvoje

Situacijos apžvalga: Aktualių problemų, metodologijų ir antidezinformacinių veiksmų poreikio
mažoje valstybėje ataskaita

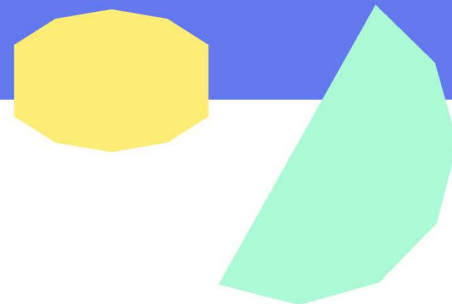
Padėka

Esame dėkingi visiems, kurie dalyvauja ir aktyviai prisideda prie besitęsiančio DIGIRES iniciatyvos augimo: regioninės žiniasklaidos žurnalistams, prisijungusiems prie mūsų mokymų ir panelinių sesijų, Vytauto Didžiojo universiteto Viešosios komunikacijos bakalauro studijų programos trečio kurso studentams, išklausiusiems specialiai parengtą faktų tikrinimo modulį, mokytojams ir mokiniams, dalyvavusiems medijų raštingumo mokymuose, bibliotekininkams, kurie atvėrė mums dar platesnius bendradarbiavimo tinklus, medicinos darbuotojams, prisijungusiems prie mūsų diskusijos, dezinformacijos specialistams ir ekspertams, davusiems mums interviu, ministerijų atstovams, kurie patikėjo mumis ir palaikė mūsų idėjas prisijungdami prie panelinių sesijų ir diskusijų, mūsų tarptautiniams partneriams: tyrėjams ir bendrakūros idėjos rėmėjams iš NORDIS tinklo, partneriams iš BECID konsorciumo bei EDMO.

Ypatinga padėka mūsų tarptautiniams ir vietiniams patarėjams bei idėjos rėmėjams: Peter Gross (Tenesio universiteto profesoriui emeritui, JAV), Tessa Jolls (Medijų raštingumo centro prezidentei, JAV), profesorei Andai Rožukalnei (Rygos J. Stradinio universitetas), dr. Nerijui Maliukevičiui (Vilniaus universitetas).

TURINYS

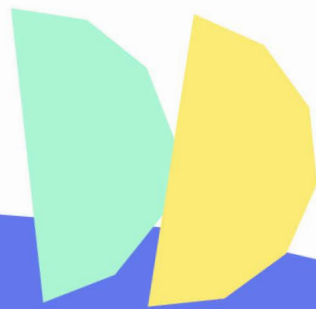

Santrauka

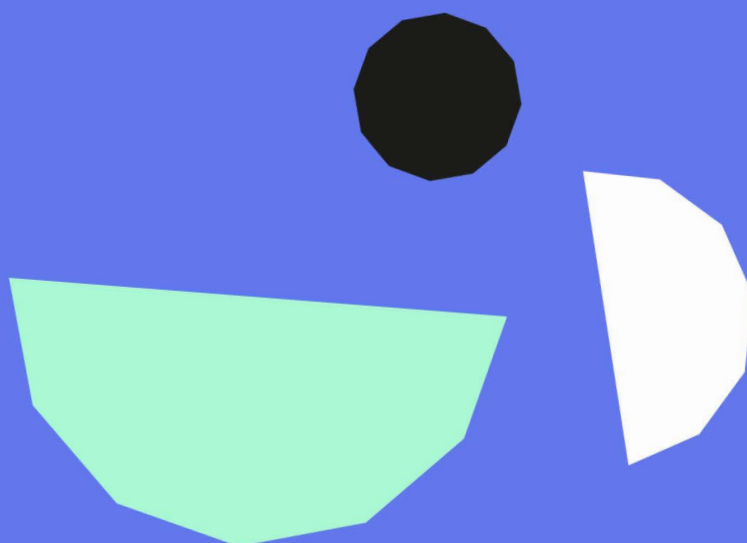
Paveikslų sąrašas

Pratarmė

1. DIGIRES atsparaus skaitmeninio pilietiškumo principai	15
2. Kodėl skaitmenizacija ir atsparumas yra svarbūs, kalbant apie informacijos sutrikimus?	20
3. Transformuota Baltijos šalių žiniasklaidos aplinka – scena, kurioje vyksta (dez)informacija	26
4. Informacijos sutrikimų mastai Baltijos šalyse: ką žinome apie dezinformaciją?	32
5. Procesinis ir sociokultūrinis posūkis dezinformacijos analizėje: atsparumas kaip bendrakūros procesas	45
6. Veiksmai kovai su dezinformacija	51
7. Politikos ir valdymo taktikos kaip kovos su dezinformacija veiksmai: nacionaliniai ir europiniai atsakymai	57
8. Tolimesnės DIGIRES tyrimų kryptys	61
9. DIGIRES siekis – daugiasektorinė integracija ir daugiašalė suinteresuotųjų partnerystė kaip priemonė pokyčiams	67

Santrauka

Santrauka

Šiais laikais prieiga prie informacijos nebėra prabanga. Gana priešingai – spartėjant skaitmenizacijai ir informacijos kiekiui, melagingo, klaidinančio ir dažnai priešiško turinio, apibrėžiamo kaip trikdančioji komunikacija, mastai išaugo eksponentiškai. Todėl supratimas, kas yra kokybiškos naujienos, ir galimybė turėti prieigą prie tokio turinio turėtų būti vertinama kaip privilegija informacijos pertekliaus laikais.

Kaip žinome, dezinformacijos tikslas yra apgauti, siekiant tam tikrų iš anksto numatytų tikslų, tokių kaip politiniai laimėjimai arba visuomenės suvokimo pertvarkymas į tam tikrą iš anksto apibrėžtą mąstymą. Nesvarbu, kaip tai yra suformuluota, tačiau dezinformacija ir manipuliacijos kelia didelius iššūkius demokratiniam tvarumui. Manipuliacijos trikdo nuomonių formavimosi procesus, o taip pat kelia abejojimą ir nepasitenkinimą.

Tokioje situacijoje didžiausias iššūkis informacijos vartotojams yra ir toliau išliks, kaip išmokti gyventi ir daryti išmanius sprendimus aplinkoje, apsuptoje dezinformacijos ir manipuliacijų. Todėl šioje ataskaitoje asociacija DIGIRES (Baltijos skaitmeninio atsparumo tyrimų centras) atsparumo skaitmeninės informacijos sutrikimams konceptą apibrėžia kaip visuomenės gebėjimą atsispirti ir atremti manipuliacijas.

Atsparumas, įvairiose disciplinose apibūdinamas kaip mentalinis gebėjimas, vadinasi, asmeninė savybė, nėra statiškas. Tai yra dinamiškas gebėjimų ugdymo ir individualaus atsako formavimo procesas, reiškiantis gebėjimą atsispirti žalingam (išoriniam) poveikiui.

Jei tokią priemonę taikysime žiniasklaidos ir komunikacijos praktikose, šis gebėjimas priklausys ne tik nuo atskirų savybių, tokių kaip įsitraukimo į informaciją laipsnio ir kokybės. Ne mažesnę vaidmenį atlieka ir platesnis socialinis-struktūrinis kontekstas, reguliavimo aplinka ir skaitmeninių medijų pliuralizmas bei gyvybingumas, kurie simbiotiškai sukuria atitinkamą informacinį kontekstą tokioms ypatybėms pasireikšti.

Taigi, visuomenės skaitmeninis atsparumas vystosi ir svyruoja remiantis individualiais kognityviniais ir psichologiniais (požiūrio) ypatumais, kurių apimtį apibrėžia konkrečioje aplinkoje egzistuojančios sisteminės infrastruktūros (valstybiniame ir organizaciniame lygmenyse) sąlygos.

Norint geriau suprasti socialinio atsparumo charakteristikas nustatančio konteksto ypatumus, tikslinga naudoti į *makro-mezzo-mikro* lygius orientuotą analitinį metodą.

1

Makro (nacionaliniame) lygmenyje akcentuojami valstybės viešosios politikos sprendimai (strateginės tarpinstitucinio bendradarbiavimo programos prieš dezinformaciją ir reguliavimo žingsniai).

2

Mezzo (organizacinis) lygmuo apibrėžia įvairių grupių organizacines rutinas, pavyzdžiui, žiniasklaidos ir žurnalistų plečiamą faktų tikrinimo ir analitinę veiklą, bei veikia kaip „apsaugos tinklas“, neįleidžiantis į viešąją darbotvarkę radikalių teiginių.

3

Galiausiai, mikro (individualus) lygmuo apibrėžia asmens pasitikėjimo savimi laipsnį renkantis informaciją, kuria galima pasitikėti.

Iš aukščiau aprašytos trišalės sistemos tampa aišku, kad vien skaitmeninės technologijos ir jų duomenų fiksavimo bei algoritmizavimo logika neturėtų būti kaltinamos dėl dezinformacijos antplūdžio ir su tuo susijusių problemų, tokių kaip konfliktų kurstymas, grupių radikalėjimas, populistinė poliarizacija ir pan.

Ir atvirkščiai, dezinformacija yra daugialypis ir sudėtingas reiškinys, į kurį reikia žiūrėti ir kaip į sociotechnologinį ir labai instrumentalizuotą procesą, ir kaip į reiškinį, kurio sukeltiems neigiamiems padariniams suprasti reikalinga socialinė ir kultūrinė perspektyva. Kaip žinia, gebėjimas susidoroti su informacijos sutrikimais kiekvienoje šalyje yra skirtingas ir priklauso nuo politinės, ekonominės bei žiniasklaidos aplinkos. Didėjanti socialinė ir ekonominė nelygybė, visuomenės poliarizacija ir populizmas, taip pat mažas pasitikėjimas žiniasklaida bei susiskaldžiusi auditorija yra vieni iš pagrindinių veiksnių, ribojančių piliečių atsparumą dezinformacijai ir manipuliacijoms.

Tarptautiniuose vertinimuose dažnai daroma išvada, kad trys Baltijos šalys pasižymi pakankamu atsparumu Rusijos propagandai. Taip pat dažnai teigiama, kad jų istorinė patirtis yra vienas iš pagrindinių tai lemiančių veiksnių.

Be abejonės, Lietuva, Latvija ir Estija praeityje dešimtmečius susidūrė su sovietine propaganda. Tačiau pasibaigus Šaltajam karui Kremliaus propagandinė sistema Baltijos šalių nepaleido iš savo informacinio radaro. Akivaizdu, kad nuo to laiko dezinformacija tapo daug stipresnė ir sudėtingesnė, orientuota į dabartines problemas ir išgyvenimus, pvz., su COVID-19 susijusias manipuliacijas, hibridines atakas, aplinkosaugos katastrofas, maisto, ekonomikos, energetikos krizes ir t.t. Trumpai tariant, su skaitmenizacija dezinformacija tapo sistemingesnė, pažangesnė, pritaikoma pagal kontekstą ir naujausias technologijas, kad būtų pasiektas kuo didesnis efektas.

Šioje ataskaitoje teigiama, kad dezinformacijos reiškinys turi būti nagrinėjamas per socialinę prizmę kaip procesas, reikalaujantis griežtos kontekstinės suinteresuotųjų šalių, jų veiksmų ir įgytų žinių analizės bei tinkamo politinio atsako kūrimo.

Kaip paaiškėjo, Lietuvoje yra stiprių organizacijų, kurios aktyviai kovoja su dezinformacija. Profesionali žiniasklaida ir žurnalistai atlieka labai svarbų darbą. Nevyriausybinės organizacijos yra įsitraukusios į skirtingus medijų raštingumo projektus. Tyrėjai aktyviai sprendžia skaitmeniniu būdu palaikomos dezinformacijos aptikimo problemas.

Yra žinoma, kokie melagingi naratyvai cirkuliuoja viešojoje erdvėje ir kas (kokie žmonės, institucijos, užsienio veikėjai) slepiasi už šių propagandinių tinklų. Lietuvoje makrolygiu institucinį susirūpinimą kelia tai, kad socialinis atsparumas yra susijęs ne tik su informacijos kokybe, bet tai yra ir nacionalinio saugumo reikalas. Dėl šios priežasties kuriamas aktyvių veiksmų planas, orientuotas į koordinuotą kovą su dezinformacija, pasitelkiant tarpinstitucinį bendradarbiavimą.

Vis dėlto, nepaisant problemos supratimo nacionaliniu lygiu, trūksta įgyvendintų priemonių, pavyzdžiui, skirtingų medijų raštingumo mokymų ir programų, veiksmingumo analizės. Kitaip tariant, trūksta efektyvumo vykdant ir koordinuojant kovos su dezinformacija politiką.

Siekiant užtikrinti, kad piliečiai būtų kompetentingi ir gerai pasirengę susidoroti su skaitmeniniais susidūrimais, reikalingas visapusiškas politinis požiūris, kuriame pagrindinis dėmesys būtų skiriamas informuotam ir išsilavinusiam pilietiškumui. Pasigendama strateginio nacionalinės politikos pagrindo, kuris apibrėžtų, kaip stiprinti ir palaikyti profesionalią žiniasklaidą ir žurnalistiką, kaip tobulinti medijų ugdymo programas mokyklose arba kaip panaudoti, pavyzdžiui, bibliotekų tinklus, siekiant užtikrinti, kad kokybiškas turinys pasiektų skirtingas žmonių grupes.

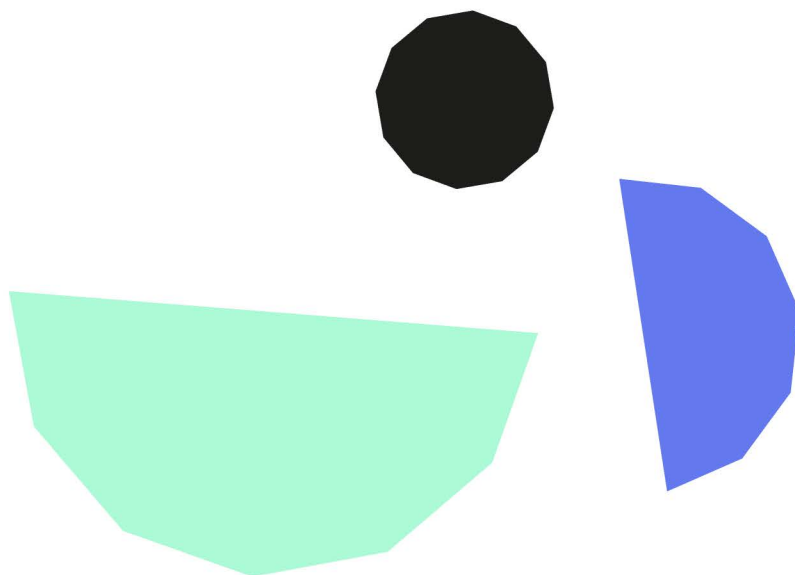
Galiausiai, reikalinga politinė valia sukurti strategiją, orientuotą į privalomą visų, ne tik rekomenduotiną kai kurių pažeidžiamiausių grupių, įtraukimą. Kitaip tariant, skaitmeninio atsparumo ir medijų raštingumo kompetencijas, ypatingai orientuotas į medijų supratimo ir

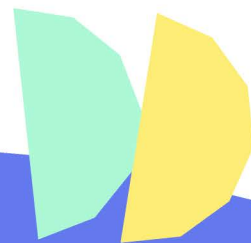

šaltinių patikrinimo veiksmus, būtina paversti „kietosios galios“ kompetencijomis, kad informacijos ir žiniasklaidos vartojimas taptų tvaria, į demokratinį atsparumą orientuota ir abipusiai įgalinančia jėga, suteikiančia ryžtingą atsaką į manipuliacijas ir išpuolius prieš žmogaus teises ir demokratiją.

Spręsdamas atsparumo žalingam skaitmenizacijos poveikiui klausimą, DIGIRES – Baltijos skaitmeninio atsparumo tyrimų centras – plėtoja socialinio atsparumo, kaip dinamiško suinteresuotųjų šalių bendradarbiavimo proceso, idėją.

Žvelgiant iš šios perspektyvos, šioje ataskaitoje atsparumą siūloma nagrinėti kaip naujomis bendradarbiavimo formomis pasižymintį bendrakūros procesą tarp suinteresuotųjų šalių – valdžios institucijų, žiniasklaidos, kultūros organizacijų bei piliečių.

Paveikslų sąrašas

1 pav.

Užsienio vyriausybės internetinės dezinformacijos skleidimas. _____ 13

2 pav.

Makro-mezzo-mikro lygio suinteresuotosios šalys skaitmeninio atsparumo srityje Lietuvoje. _____ 23

3 pav.

Internetinės žiniasklaidos išsiskaidymas. _____ 29

4 pav.

Žiniasklaidos vartojimas Baltijos šalyse, % (Eurobarometer, 2022). _____ 30

5 pav.

Pasitikėjimas žiniasklaida Baltijos šalyse, % (Eurobarometer, 2022). _____ 30

6 pav.

Europos pasitikėjimo visuomenine žiniasklaida žemėlapis (EBU, 2022). _____ 30

7 pav.

Dezinformacijos poveikis Baltijos ir Šiaurės šalyse (Eurobarometer, 2022). _____ 31

8 pav.

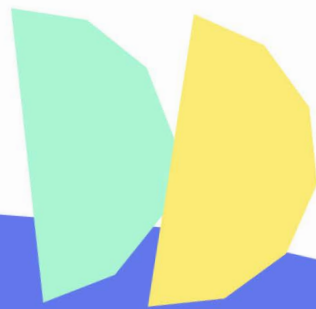
Pasitikėjimas atpažįstant dezinformaciją Baltijos ir Šiaurės šalyse (Eurobarometer, 2022). _____ 31

9 pav.

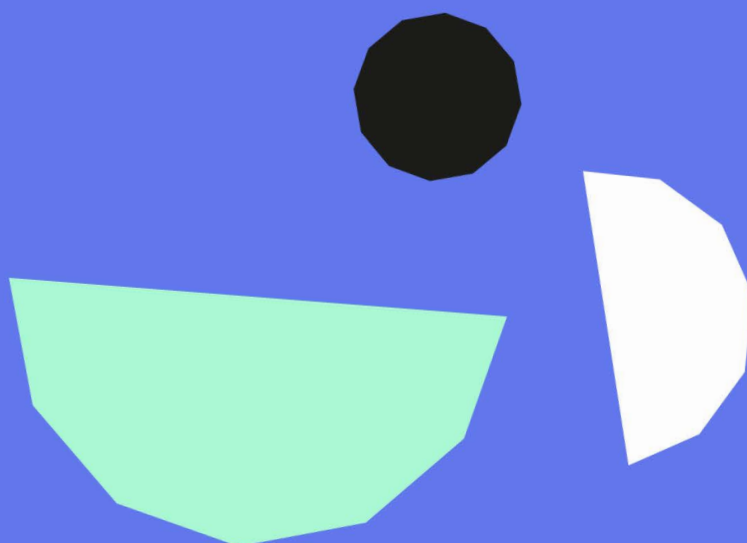
Pilietinis atsparumas kaip performatyvus procesas. _____ 49

10 pav.

Atsparumas plečia tvarumą (konceptuali iliustracija). _____ 50

Pratarmė

Pratarmė

Šioje ataskaitoje pateikiama naujausių kovos su dezinformacija veiksmy (skirtingų suinteresuotųjų šalių vertinimų ir tikslų), kuriais siekiama skatinti skaitmeninį atsparumą Lietuvoje, apžvalga.

Diskusija rengiama atsižvelgiant į DIGIRES iniciatyvos – pilotinio projekto, kuriuo siekiama tobulinti ir išbandyti naujas įvairių suinteresuotųjų šalių (mokslininkų, pedagogų, žurnalistų, bibliotekininkų, kultūros industrijų ir informacinių technologijų specialistų, piliečių, valdžios institucijų atstovų, politikos formuotojų), skirtingais veiksmais siekiančių užkirsti kelią informacijos sutrikimams, t. y. daugiausia dezinformacijai, bendradarbiavimo partnerysčių formas – tikslus.

Nors DIGIRES sukurtas kaip 2021-2022 m. ES finansuojamas mažos apimties pilotinis projektas¹, jis praktiškai veikia kaip visuomeninė organizacija – Baltijos skaitmeninio atsparumo tyrimų centras (<http://digires.lt>).

DIGIRES kelia šiuos tikslus:

1

Įtraukti skirtingas žmonių grupes (moksleivius, studentus, regionų žurnalistus, medijų ugdytojus, taip pat mokytojus, bibliotekininkus, sveikatos specialistus, jaunimo darbuotojus, valstybės tarnautojus) į skaitmeninių šaltinių ir faktų tikrinimo procesus, pasitelkiant kritinį mąstymą ir faktų tikrinimo metodą².

2

Įtraukti mašininį mokymąsi (angl. *machine learning*, ML) ir dirbtinį intelektą (DI) (angl. *artificial intelligence* (AI)), sukuriant naujovišką analizės metodiką konkrečių ženklų atrankai ir melagingos informacijos identifikavimui lietuvių kalba.

3

Įvertinti skaitmeninio pilietiškumo (t.y. demokratinio įsitraukimo ir skaitmeninių medijų raštingumo) lygį visuomenėje bei siūlyti skaitmeninės žiniasklaidos sąmoningumo ir pilietinio pasirengimo didinimo schemą, skirtingoms grupėms kuriant gaires, kaip išmokti kritiškai mąstyti apie platesnį skaitmeninių informacijos šaltinių kontekstą.

4

Galiausiai, kaupti patirtį ir žinių išteklius, remiantis visapusiškumo ir visavisiškumo požiūriu³, plėtojant bendradarbiavimo partnerystes ir dalijantis patirtimi Lietuvoje/Baltijos šalyse, užmezgant ryšius su Europos skaitmeninės žiniasklaidos observatorija (European Digital Media Observatory, EDMO)⁴ ir kt. regioniniais EDMO centrais⁵, kartu siekiant didinti skaitmeninės žiniasklaidos informavimo kompetencijas bei gebėjimą atpažinti klaidingą informaciją ir skaitmenines manipuliacijas.

¹ DIGIRES (Supporting Collaborative Partnerships for Digital Resilience and Capacity Building in the Times of Disinfectemic/COVID-19) yra ES finansuojamas projektas, sutarties nr. LC-01682259, <http://digires.lt>.

² DIGIRES organizuoja struktūrinius faktų tikrinimo mokymus regiono žurnalistams, komunikacijos studentams, valstybės tarnautojams, sveikatos priežiūros specialistams.

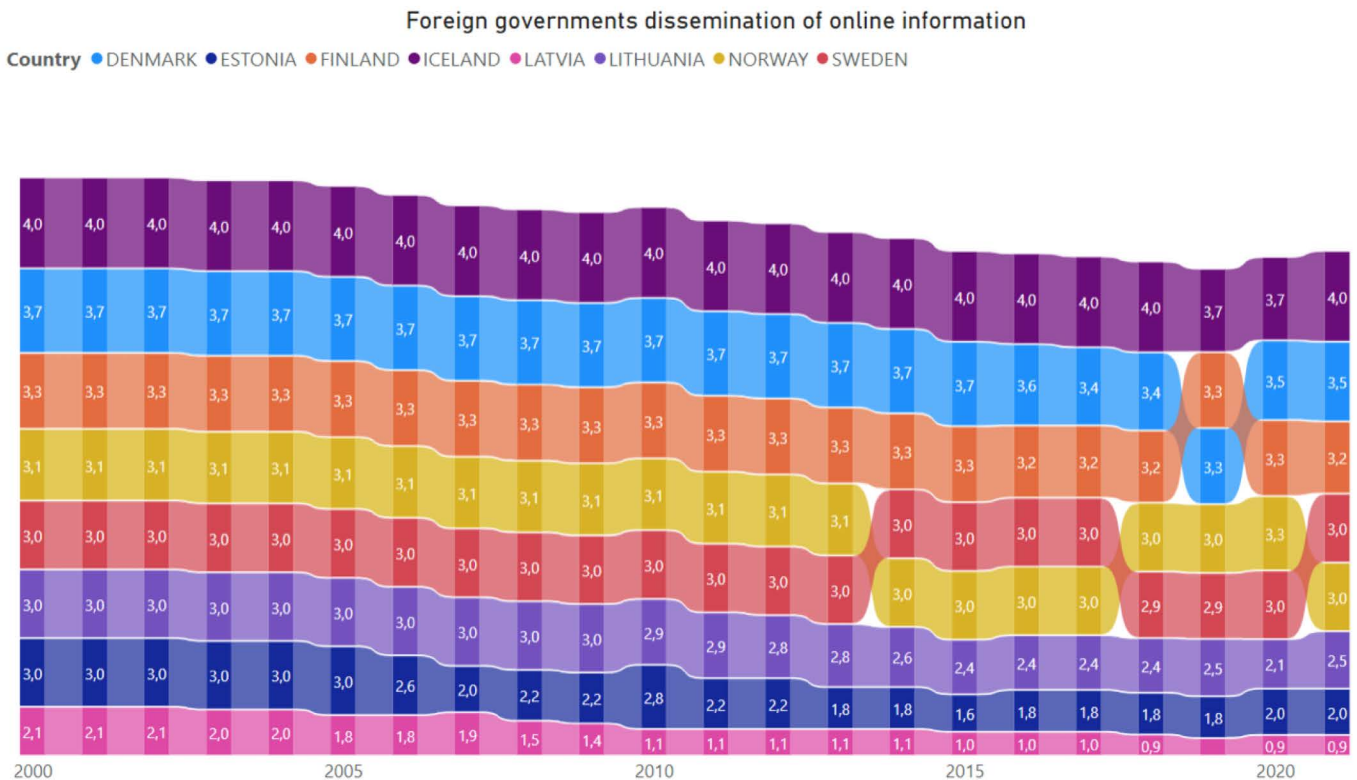
³ Kaip žinojimo bendrakūros ir dalijimosi iniciatyva, DIGIRES organizuoja ir dalyvauja viešuose veiksmuose, įtraukiančiuose bendradarbiavimą su valstybinėmis ir visuomeninėmis organizacijomis, tokiomis kaip Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija (pvz. dalyvaujant bendruose renginiuose: <https://www.delfi.lt/video/transliacijos/anonsai/diskusija-kas-atsakingas-uz-musu-skaitmenini-atsparuma.d?id=91266249>, viešais pasisakymais ir propagavimu, bendradarbiaujant Pasaulinės medijų ir informacinio raštingumo savaitės 2022 nacionaliniuose renginiuose Lietuvoje: <https://www.unesco.lt/archives/5363>).

⁴ <https://edmo.eu>.

⁵ Tarp jų yra: NORDIS (<https://datalab.au.dk/nordis>), CEDMO (<https://cedmohub.eu>), IBERIFIER ir BECID (Baltic Excellence Center for Information Disorders), kuris nuo 2022 m. lapkričio mėnesio veikia Baltijos šalyse, mokydamasis ir iš DIGIRES patirties.

Vien per pastaruosius mėnesius Lietuva (kaip ir kitos Baltijos jūros regiono šalys) įgavo pelnytą tarptautinį matomumą dėl kovos su dezinformacija veiksmy.

Lietuva ir kitos Baltijos jūros regiono šalys turi ilgametę ir nuoseklią kovos su Rusijos propaganda patirtį. Nuo Šaltojo karo pabaigos Rusija Baltijos šalių nepaleido iš savo informacinio radaro (žr. 1 pav.).

1 pav. Remiantis skaitmeninės visuomenės projekto (angl. Digital Society Project) vertinimais⁷: Užsienio vyriausybių internetinės dezinformacijos skleidimas (klausimas: kaip įprastai užsienio vyriausybės ir jų atstovai naudoja socialinę žiniasklaidą klaidinančių požiūrių ar melagingos informacijos skleidimui tam, kad paveiktų šios šalies vidaus politiką?⁸).

Aukščiau pateiktoje diagramoje nefiksuojamas nei išorinių grėsmių intensyvumas, nei atakų skaičius (DSP projektas savo vertinimus grindžia kokybiniais, t.y. ekspertų vertinimais), tačiau tendencijos taip pat rodo, kad trijose Baltijos šalyse manipuliacijų protrūkiai patiriami nuolat ir daugeliu politinių klausimų. Kaip matyti, situacija Šiaurės šalių regione pastaruoju metu pradėjo keistis, bet taip pat į blogąją pusę.

⁶ Žurnalas „TIME“ (2022 m. kovo mėn.): Meet the Lithuanian ‘Elves’ Fighting Russian Disinformation, <https://time.com/6155060/lithuania-russia-fighting-disinformation-ukraine/>.

⁷ <http://www.digitalsocietyproject.org>. Mechkova, V., Pemstein, D., Seim, B., ir Wilson, S. (2022). DSP Dataset v4, Digital Society Project (DSP).

⁸ 0: Itin dažnai – visais pagrindiniais politiniais klausimais; 1: Dažnai – daugeliu svarbiausių politinių klausimų; 2: Apie pusę laiko – kai kuriais pagrindiniais politiniais klausimais, bet ne kitais; 3: Retai – tik keliais esminiais politiniais klausimais; 4: Niekada arba beveik niekada.

Jeigu prieš kelis dešimtmečius propaganda buvo skleidžiama per televiziją, tai šiais laikais tai vyksta visuose skaitmeniniuose kanaluose – įprastose naujienų žiniasklaidos priemonėse, interneto žiniasklaidoje, socialiniuose tinkluose.

Vis dėlto, nėra priežasties nustoti tyrinėti, mokytis ir eksperimentuoti: labai netolimoje ateityje bus dar sudėtingiau atskirti fabrikuotą medžiagą nuo faktų, ir tai paveiks kiekvieną iš mūsų: ne tik pavienius vartotojus, bet taip pat korporacijas/verslą⁹

DIGIRES, siekdamas plėtoti skaitmeninį atsparumą ir pilietiškumą, pradeda nuo trijų svarbių tokios atsparios visuomenės sistemos ramsčių sutelkimo:

1

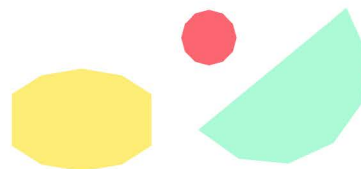
Sutelkti ir sustiprinti profesionalią žiniasklaidą, žurnalistus ir faktų tikrintojus.

2

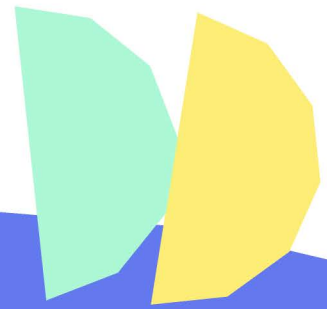
Vykdyti informacines medijų supratimo kampanijas visiems, įsitraukusiems į informacijos vartojimą (ne tik pažeidžiamoms grupėms), ir plėtoti mokslinius tyrimus bei technologijų inovacijas universitetuose, mokslinių tyrimų institutuose, augančiose industrijose.

3

Įtraukti kultūros industrijas/institucijas, tokias kaip bibliotekos, mokyklos ir muziejai, taip pat jaunimo darbuotojus ir organizacijas, kaip skaitmeninių medijų raštingumo ir atsparumo propagavimo tinklus, pasiekiančius skirtingus Lietuvos regionus ir žmonių grupes.

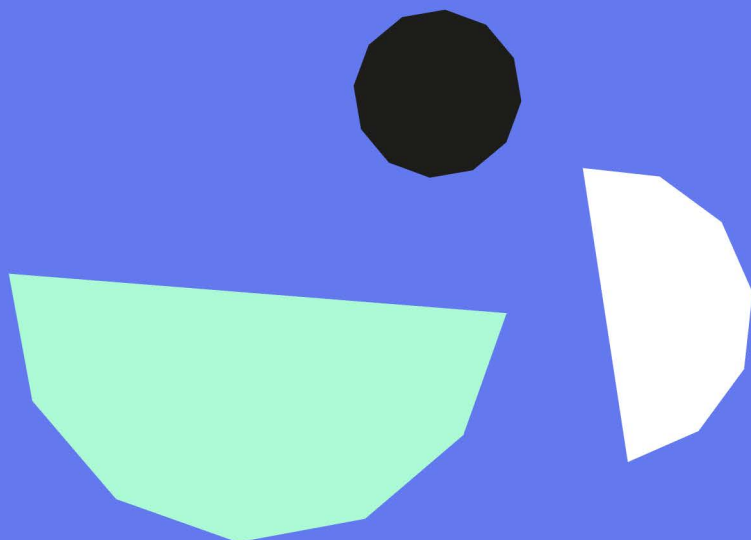

⁹ Jau prieš 5 metus buvo prognozuojama, kad bus vis sunkiau atpažinti melą internete; ir ne tik todėl, kad melo technikos taps sudėtingesnės, bet ir todėl, kad manipuluojamo skaitmeninio turinio kiekis padidės kelis kartus. 2017 m. šaltinis Gartner Communications (<https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2017-10-03-gartner-reveals-top-predictions-for-it-organizations-and-users-in-2018-and-beyond>) nurodo: „Iki 2022 m. dauguma žmonių brandžios ekonomikos šalyse sunaudos daugiau klaidingos nei tikros informacijos. „Netikros naujienos“ tapo pagrindine 2017 m. pasaulio politine ir žiniasklaidos tema. Nors melagingos naujienos egzistuoja visuomenės sąmonėje, svarbu suvokti, kiek skaitmeniniu būdu kuriamo turinio, kuris nėra faktais paremtas ar autentiškas informacijos šaltinis, yra laikoma naujienomis. Verslams toks turinio išaugimas socialiniuose tinkluose tampa tikra problema. Įmonėms tenka ne tik atidžiai stebėti, kas yra tiesiogiai sakoma apie jų prekės ženklus, bet ir kokiame kontekste, kad įsitikintų, jog jie nėra susieti su turiniu, kuris kenkia jų prekės ženklo vertei.“

1.

DIGIRES atsparaus skaitmeninio pilietiškumo principai

1. DIGIRES atsparaus skaitmeninio pilietiškumo principai

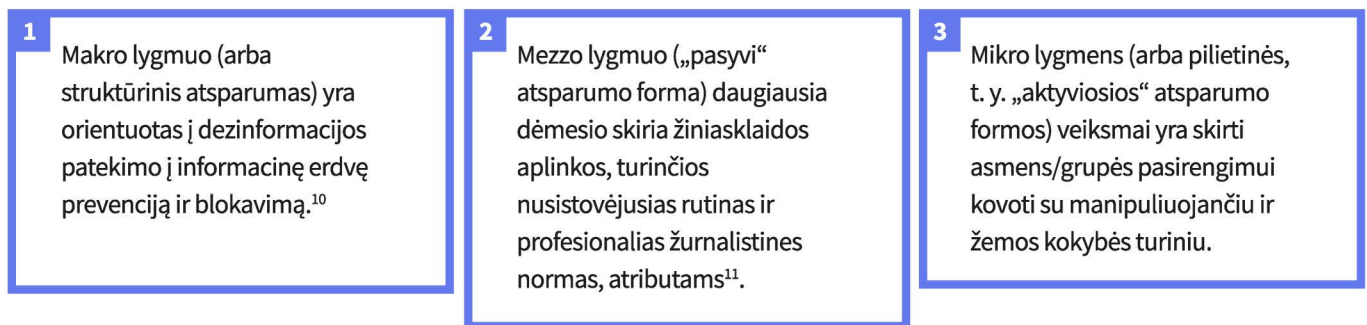
DIGIRES tyrimai pradedami identifikuojant kai kurias akivaizdžiausias sisteminių spragų sritis (vyriausybės politikos ir programų neatitikimus, koordinuotų veiksmų ir poveikio vertinimo trūkumą) ir trūkstamas individualias bei grupines kompetencijas kasdienėje žmonių praktikoje su skaitmenine žiniasklaida ir turiniu.

Tinkamai neįvertinus šių sisteminių/kultūrinių silpnų, jos gali virsti veiksniais, lemiančiais visuomeninių santykių trapumą ir įtrūkius šalyje. To pasekmės bus akivaizdžios – susiskaldžiusios grupės, poliarizuotos pagal individualius interesus. Skaitmeninėje komunikacijoje dėl tam tikrų šios aplinkos ypatybių, tokių kaip intensyvus ir spontaniškas bendravimo srautas, reikalaujamos atskaitomybės stoka, komunikacijos ribų pralaidumas ir kt., grupių poliarizacija gali būti dar spartesnė ir radikalesnė nei fizinėje erdvėje.

Šios ataskaitos turinys konstruojamas būtent taip: čia taikoma kontekstinė analizė, kurioje įvardijami kovos su dezinformacija veikėjai/suinteresuotos šalys, jų veikla ir kuriamas turinys.

Pilotinis projektas DIGIRES, kartu veikiantis ir kaip skirtingas suinteresuotąsias šalis (faktų tikrintojus, laisvai samdomus žurnalistus, medijų ugdytojus ir tyrėjus) įtraukianti iniciatyva, numato vykdyti keletą pasirinktų priemonių (susitikimų, atvirų diskusijų, paskaitų, mokymų, viešųjų kampanijų, politikos tobulinimų), pagrįstų daugelio suinteresuotųjų šalių patirtimi, siekiant ištaisyti nustatytus neatitikimus. DIGIRES siekia investuoti į ilgalaikių, į rezultatus orientuotų veiksmų, skirtų tvaraus demokratinio atsparumo kūrimui, skatinimą.

DIGIRES teigia, kad atsparumas informacijos sutrikimams turi būti vertinamas kaip trijų struktūrinių makro-mezzo-mikro lygių sistema su savitomis priemonėmis, apsaugančiomis nuo žalingų veiksmų:

Trumpai tariant, propaguodamas ilgalaikes atvirumo, atskaitomybės ir sąžiningumo viešąsias vertybes bei idealus, kurdamas/išbandydamas naujas aukščiau išvardytų žinių koordinavimo formas (tyrimų, faktų tikrinimo ir medijų raštingumo mokymo), DIGIRES pateikia gaires skaitmeninės komunikacijos tobulinimui Lietuvoje.

¹⁰ Be to, strategijos makro lygmeniu yra skirtos „sutrikdyti dezinformacijos tinklą, dirbti su socialinės žiniasklaidos įmonėmis, kad būtų pašalintas kenkėjiškas turinys realiuoju laiku, naudojant aktyvias kibernetines operacijas“. Bjola, C. & Papadakis, K. (2020) Digital propaganda, counter publics and the disruption of the public sphere: the Finnish approach to building digital resilience, *Cambridge Review of International Affairs*, 33:5, 638-666, DOI: [10.1080/09557571.2019.1704221](https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1704221).

¹¹ Humprecht, E., Esser, F., & Van Aelst, P. (2020). Resilience to Online Disinformation: A Framework for Cross-National Comparative Research. *The International Journal of Press/Politics*, 25(3), 493–516. <https://doi.org/10.1177/1940161219900126>.

Dėl šios priežasties aukščiau nurodytos trys (makro, mezo ir mikro) sritys – instituciniai ir struktūriniai sprendimai (reguliavimo priemonės, strategijos, programos ir inovacijos) bei prevencinės priemonės, įgyvendinamos mezo ir mikro lygmenyse, pvz., žurnalistų ir visuomenės įsitraukimas, informacinės kampanijos ir skaitmeninės žiniasklaidos švietimo iniciatyvos, kuriomis siekiama informuoti, išsilavinusio ir atsparaus skaitmeninio pilietiškumo – yra itin svarbios DIGIRES.

Lietuva: maža valstybė dezinformacijos priešakyje

Lietuva siūlo nedidelę naujienų rinką ir lingvistiškai ribotą informacinę erdvę.¹² Tačiau jos žiniasklaidos scena yra turtinga, įvairi ir dinamiška. Lietuvos žiniasklaidos profesionalai ir komunikacijos analitikai turi žinių ir praktinės patirties atskleidžiant melagingą informaciją ir kibernetines atakas, kurių tikslas yra apgauti. Visuomeninės organizacijos ir piliečiai taip pat yra įsitraukę į kovą su dezinformacija, pasitelkdami medijų raštingumo iniciatyvas ir kitokį skaitmeninį aktyvumą¹³.

Lietuva turi neabejotiną patirtį, kurią reikia toliau tyrinėti, siekiant atskleisti pajėgumą inovatyviems žiniomis pagrįstems sprendimams kovoje su skaitmeninės informacijos sutrikimais.

Vis dėlto, nepaisant daugybės struktūrizuotų politinių kryptių ir programų¹⁴, įgyvendinamų siekiant užkardyti informacijos sutrikimus, turi būti užpildytas akivaizdus žinių trūkumas apie tai, ką reikia padaryti norint tinkamai reaguoti į besikeičiančią informacinę aplinką ir sutramdyti tokį daugialypį ir sklandų reiškinių kaip dezinformacija ir manipuliacijos.

Mažos valstybės dideli iššūkiai – kalbos klausimas

Atliekant šį bandomąjį tyrimą, svarbu atsižvelgti į keletą svarbių aspektų.

Vienas iš tokių aspektų yra technologinė pažanga. Interneto bendruomenei ir informacijos sklaidos greičiui sparčiai augant, padidėjo ir dirbtinio intelekto (DI) tyrimų bendruomenės susidomėjimas automatinio netikrų naujienų aptikimo interneto turinyje būdais.

Mažos šalys susiduria su unikaliais iššūkiais, o kai kurie iš jų yra ypatingai svarbūs dirbtinio intelekto (DI) ir mašininio mokymosi (angl. *machine learning (ML)*) naujovių srityse.

¹² Lietuva (65 286 km² teritorija; 2.80 mln. žmonių populiacija) yra pietrytinėje Baltijos jūros pakrantėje. Oficiali valstybės kalba – lietuvių. Lietuva yra etniškai vienalytė šalis, kurioje didžiausios mažumos yra lenkai ir rusakalbiai (sudaro 6,6% ir 5,8% visos populiacijos). Lietuvoje gyvena 154 tautybės (Lietuvos statistika, 2022).

¹³ Žurnalas „TIME“ (2022 m. kovo mėn.): Meet the Lithuanian ‘Elves’ Fighting Russian Disinformation, <https://time.com/6155060/lithuania-russia-fighting-disinformation-ukraine/>.

¹⁴ MPM2022 (<https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/74712/MPM2022-EN-N.pdf?sequence=1&isAllowed=y>) report selects Lithuania as an interesting case of multi-stakeholder action (rather than legal regulation) against disinformation. The legal approach to fighting against disinformation is considered unsuitable, as it tends to trigger a risk to freedom of expression. As stated in MPM2022, Lithuania was among the first EU member states to launch measures against disinformation at the national level. The Amendment of the Law on Public Information, which was adopted by the national parliament in 2019, allows, by a court decision, for the suspension of the broadcasting of TV channels because of the incitement of hatred or the dissemination of disinformation. Also, there is a significant number of varied initiatives (on a self-regulation basis, but also policies/strategies at the ministerial level, indicating strategic steps/goals in the fight against disinformation) to counter disinformation.

Automatinio netikrų naujienų aptikimo, naudojantis dirbtinio intelekto, mašininio mokymosi ir natūralaus kalbos apdorojimo (angl. *Natural Language Processing (NLP)*) technologijomis, tikslas yra sumažinti žmonių laiko ir pastangų sąnaudas aptinkant netikras naujienas bei sustabdyti jų sklaidą.

Pastaraisiais metais dirbtinio intelekto, mašininio mokymosi ir natūralaus kalbos apdorojimo srityse padaryta didžiulė pažanga kuriant dirbtinio intelekto sistemas, kurios gali mokytis iš didžiulio kruopščiai pažymėtų duomenų kiekio. Deja, dirbtinis intelektas turi ribas. Yra tam tikrų užduočių ir kalbų (ypatingai mažai išteklių turinčių kalbų, tokių kaip lietuvių kalba), kurioms tiesiog neužtenka pažymėtų duomenų. Kita vertus, neįmanoma visko pasaulyje sužymėti, o tuo labiau, akimirksniu, kuomet naujos temos ir dezinformacijos pasirodo kiekvieną dieną.

Detalesnis tikrovės supratimas, nei nurodyta duomenyse, gali priartinti dirbtinį intelektą prie žmogaus lygio intelekto efektyviai kovojant su netikromis naujienomis. Apskritai, žmonės vadovaujasi savo ankstesnėmis patirtimis ir sukauptomis žiniomis apie tai, kaip veikia pasaulis. Sąmoningumas ir kritinis mąstymas gali padėti žmonėms išmokti naujų įgūdžių, atpažinti dezinformaciją be masinio mokymų kiekvienai užduočiai. Deja, bet sąmoningumas vis dar yra nepažinus dirbtiniam intelektui¹⁵.

Kaip atskleidė DIGIRES atliktas tyrimas, sužymėtų duomenų išteklių lietuvių kalba yra labai riboti. Specializuotose srityse, tokiose kaip dezinformacijos aptikimas, duomenų trūkumas labai apsunkina automatinio aptikimo įrankių kūrimo užduotį. Tokios techninės problemos mažiau aktualios kalboms, turinčioms pakankamai išteklių (pvz. anglų kalbai)¹⁶.

Mažos kalbos reikalauja specifinių sprendimų, siekiant jas plėtoti ir pritaikyti dirbtinio intelekto tikslams. Tai galima pasiekti ištyrus, ar rankiniu būdu sukurti įrankiai ir klasikinės mašininės mokymasis gali būti derinami su neuroninių tinklų modeliais (dirbtiniu intelektu). Yra daug įrodymų, kad rankiniu būdu sukurti įrankiai užfiksuoja tai, kas labiau naudinga ir negali būti išmokta pasitelkiant DI modelius naudojant mažą duomenų rinkinį. Pvz., vis dar nėra atlikta tyrimų, kurie atsakytų į klausimą, ar mechaniniu būdu sukurti įrankiai gali būti derinami su neuroninių tinklų modeliais¹⁷. Tą patį galima pasakyti apie psicholingvistinius ir turinio įrankius. Tačiau įrankių kūrimo rankiniu būdu procesas yra labai brangus ir reikalauja daug laiko. Be to, mažus išteklius turinčių kalbų atveju, vien DI negali būti sėkmingas, jei nebus pasitelkta masinė edukacija apie dezinformaciją ir medijų raštingumą.

¹⁵ LeCun Y. ir Misra I. (2021) Self-supervised learning: The dark matter of intelligence
<https://ai.facebook.com/blog/self-supervised-learning-the-dark-matter-of-intelligence/>

¹⁶ Pvz., FEVER duomenų rinkinys <https://fever.ai/resources.html>, LIAR duomenų rinkinys <https://metatext.io/datasets/liar-dataset>, kita.

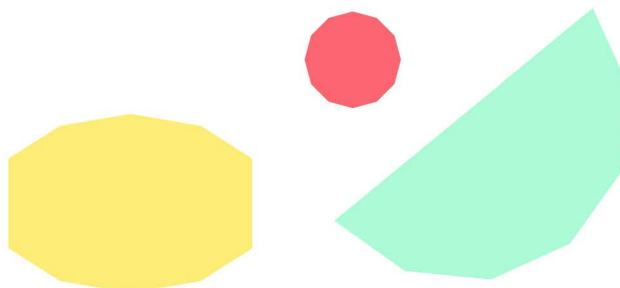
¹⁷ Oshikawa R. et al. (2020) A Survey on Natural Language Processing for Fake News Detection. Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020), pages 6086–6093, Marseille, 11–16 May 2020.

Be kalbos, kitas svarbus dezinformacijos aspektas yra kultūrinis kontekstas. Komunikacija yra giliai kultūrinis veiksmas. Žmonių sąveikos išlaiko kultūrinės ypatybes, kurios pasireiškia tiek turinio temomis, tiek bendravimo formomis.

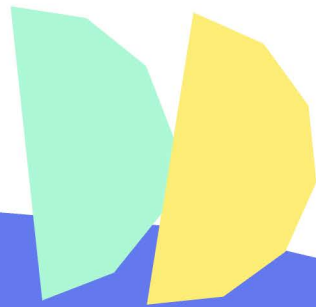
Todėl, analizuodami tokio globaliai paveikaus reiškinių kaip dezinformacija apraiškas įvairiose šalyse, turime atsižvelgti ir į kontekstinius bei kultūrinius ypatumus (istoriją, kalbinės raiškos įpročius, partinės-politinės poliarizacijos tradicijas ir socio-ekonominės nelygybes)¹⁸.

Abu aukščiau išvardyti aspektai rodo, kad nesvarbu, kokios dažnos ir visuotinės būtų dabartinės dezinformacijos problemos – tokios kaip visuomenės poliarizacija, institucinio ir tarpasmeninio pasitikėjimo mažėjimas bei kylanti grėsmė demokratiniam nuomonės formavimuisi ir sprendimų priėmimui – mažai tikėtina, kad bus rasti universalūs sprendimai, pritaikomi visoms visuomenėms.

DIGIRES būtent to ir siekia: analizuojant visuomenės struktūras ir organizacines formas (politiką, programas) būtina taikyti *makro* ir *mezzo* požiūrius bei pateikti *mikro* lygmens analizę, atsižvelgiant į tai, kaip skaitmeninės transformacijos veikia kiekvieno žmogaus ir žmonių grupės kasdienį gyvenimą bei jų kasdienes politinius ir pilietinius pasirinkimus.

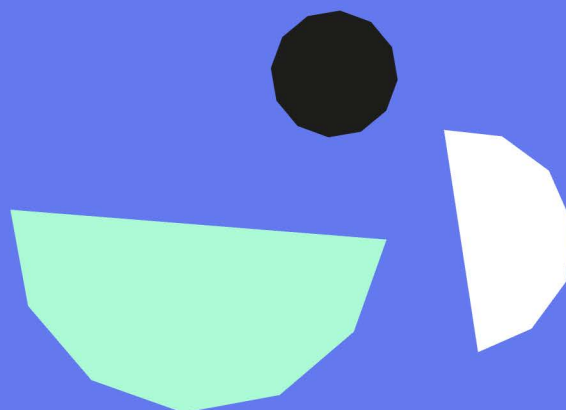

¹⁸ Balčytienė, A. (2012). Culture as a guide in theoretical explorations of Baltic media. Hallin, D. & Mancini P. (red.). Comparing media systems beyond the Western World. Cambridge University Press; Balčytienė, A. (2015). Acceleration

2.

Kodėl skaitmenizacija
ir atsparumas yra
svarbūs, kalbant apie
informacijos
sutrikimus?

2. Kodėl skaitmenizacija ir atsparumas yra svarbūs, kalbant apie informacijos sutrikimus?

Plačiai pripažįstama, kad skaitmenizacija įgalina platų programų ir paslaugų spektrą, skirtą patenkinti daugybę visuomenės poreikių. Vis dėlto, intensyvūs skaitmenizacijos procesai turi ir socialinių pasekmių, tarp kurių yra informacijos perteklius ir pasikeitęs auditorijos santykis su faktais ir šaltinio tikrinimo įpročiais, manipuliacinio ir melagingo turinio antplūdis, konfliktų kurstymas ir populizmo augimas.

Informaciniais duomenų srautais virtusi komunikacija tapo dominuojančia jėga, apibrėžiančia skaitmeninių platformų paslaugų logiką. Labai dažnai skaitmenizacija, pasiekta per platformizaciją (algoritmizaciją, duomenizaciją), yra laikoma bendra tendencija, dėl kurios kyla daugybė skaitmeninės erdvės problemų ir trūkumų bei, to pasekmėje, apskritai nyksta demokratija.

Tačiau vien technologijos neturėtų būti kaltinamos dėl visuomenės trūkumų, tokių kaip populizmo augimas ar emocinė ir ideologinė poliarizacija¹⁹.

Nors už skaitmeninių technologijų slypinti algoritminė sistema, įdiegta į funkcionuojančių platformų logiką, išlieka labai neskaidri, tai neturėtų būti priežastis teigti, kad technologijos yra atsakingos už demokratijos smukimą. Technologijų įtaka turi būti vertinama kaip netiesioginis skaitmeninės informacijos valdymo ir tam tikro turinio išaugimo, orientuoto į socialinius konfliktus ir skirto žmogaus veiklai struktūrizuoti pagal tam tikrus iš anksto nustatytus ir laukiamus (komercinius ar propagandinius) rezultatus, poveikis. Remiantis šiomis idėjomis²⁰, informacijos trikdžiai, o ypač dezinformacija, turėtų būti traktuojami kaip simptomas, t. y. ilgalaikio socialinio ir politinio susiskaldymo, vyraujančio konkrečioje socialinėje aplinkoje, skaitmeninė apraiška.

Nėra abejonių, kad skaitmeninė informacija ir toliau augs. Tai lemia interneto infrastruktūrinė sistema, kuri yra labai decentralizuota ir kurioje informacijos turinys yra skirtas cirkuliuoti²¹, įtraukiant vartotojus dalytis ir dauginti turinį. Be to, skaitmeninės inovacijos, labiausiai dirbtinio intelekto (DI) technologijos, turi būti laikomos dar vienu veiksniumi, lemiančiu masinio skaitmeninio turinio dauginimą ir jo srautų augimą. DIGIRES pabrėžia, kad skaitmeninės komunikacijos dominavimas, taigi ir klaidingos informacijos gausa, turi būti laikoma pagrindiniu veiksniumi, lemiančiu socialinius pokyčius, ir pagrindine problema, kuri daro įtaką šiuolaikinėms demokratijoms.

Taigi, ši informacijos trikdžių ir į skaitmeninį atsparumą Lietuvoje įsitraukusių veikėjų/suinteresuotųjų šalių apžvalga parengta su tam tikru objektyvo poslinkiu. Nors joje nėra pateikiama tiesioginių atsakymų, kaip

¹⁹ Kreiss, D. (2021). Social Media and Democracy: The State of the Field, prospects for Reform. *The International Journal of Press/Politics*, 26(2), p. 505–512.

²⁰ Jungher, A. and Schroeder, R. (2021). Disinformation and the Structural Transformations of the Public Arena: Addressing the Actual Challenges to Democracy. *Social media + society*. <https://doi.org/10.1177/205630512198892>.

²¹ Siapera, E. (2022). Platform governance and the “infodemic”. *Javnost/The Public*. Vol. 29, No. 2, pp. 197-214.

spręsti dezinformacijos problemą, atkreipiant dėmesį į kalbinius, su turiniu susijusius (t. y. istorinius ir tapatybės aspektus, cirkuliuojančius melaginguose naratyvuose), politinį-ekonominį žiniasklaidos veikimo kontekstą ir sociokultūrinius veiksnius, slypinčius už medijų vartojimo ir skaitmeninės informacijos plėtros Lietuvoje, ja siekiama kovos su dezinformacija veiksmus pritaikyti prie šalies skaitmeninės dabarties konteksto.

Pagrindiniai iššūkiai: Informacijos sutrikimai ir aiškumo trūkumas komunikacijoje

Norėdami tapti skaitmeninės demokratijos piliečiais, žmonės turi žinoti, kaip nardyti skaitmeninės informacijos vandenynuose. Kitaip tariant, atsakingas santykis su informacija reikalauja įgalinimo, t.y., įsipareigojimo ir gebėjimo atpažinti klaidingą informaciją.

Tam, kad būtų užtikrinta piliečių kompetencija ir pasiruošimas susidoroti su skaitmeniniais iššūkiais, taip pat reikalingas aiškumas valdžios struktūrose (makro lygiu, t.y., vyriausybės politikoje ir programose) ir tęstinumas mezo/organizacinėse praktikose bei individualiuose veiksmuose (mikro lygmenyje, t.y. individų požiūryje ir veiksmuose).

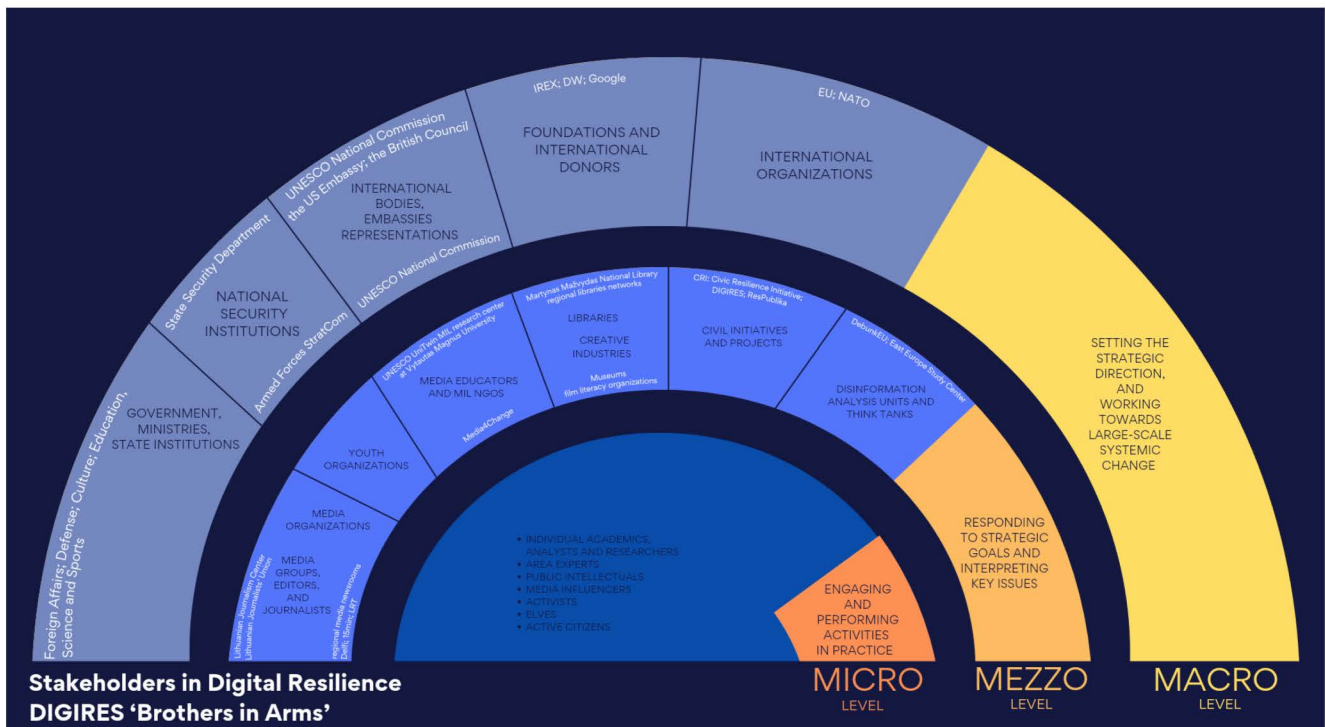
Esama daug veikėjų, kurie siekia savo tikslų ir aktyviai besirūpina tvarumu bei piliečių atsparumu (žr. 2 pav.). Vis dėlto, visų suinteresuotųjų šalių koordinavimas kelia keletą klausimų. Pavyzdžiui, medijų raštingumo klausimu, skirtingos ministerijos²² rūpinasi tik ta raštingumo politikos dalimi, kuri jai tinka, ir pagrinde dėmesį skiria tik toms temoms (daugiausiai dezinformacijos) ir problemoms, kurios yra aktualios tai sričiai. Kita problema yra ta, kad viešosios politikos dokumentuose nesigilinama į niuansinius sąvokų, tokių kaip „medijų raštingumas“²³ ar „atsparumas“ pokyčius, supratimą ir pan. Tai taip pat yra dar viena priežastis, neleidžianti nustatyti aiškios strateginės krypties siekiant didelio masto sisteminių pokyčių.

Suinteresuotųjų šalių veiksmų suvokimas ir koordinavimas kiekviename lygmenyje (makro-mezo-mikro) ir tarp jų yra ypatingai svarbus tvariam atsparumui. Kaip matyti iš pagrindinių suinteresuotųjų šalių grupių vizualizacijos trijuose sluoksniuose (2 pav.), mezo lygmuo ypatingai pasižymi įvairiomis veiklomis ir visuomenės įsitraukimu. Tačiau šiems veiksmams trūksta gilesnio jų poveikio supratimo: finansavimo ir kitų šaltinių investavimo bei šių įvairių ir dažnai sutampančių ar net konkuruojančių veiklų rezultatų²⁴.

²² Medijų raštingumo politiką vykdo Lietuvos Respublikos Kultūros ministerija (formuoja visuomenės informavimo politiką), Švietimo, mokslo ir sporto ministerija (atsakinga už medijų raštingumo kompetencijų ugdymą, įskaitant bendrąjį išsilavinimą ir mokymąsi visa gyvenimą) ir Krašto apsaugos ministerija (atsakinga už piliečių atsparumo ir pasipriešinimo kompetencijas).

²³ T. Philip Nichols & Robert Jean LeBlanc (2021) Media education and the limits of “literacy”: Ecological orientations to performative platforms, *Curriculum Inquiry*, 51:4, 389-412, DOI: [10.1080/03626784.2020.1865104](https://doi.org/10.1080/03626784.2020.1865104).

²⁴ Kultūros ministerija turi parengusi 2019-2022 metų Lietuvos visuomenės informavimo politikos strategines kryptis, kuriose penktoji kryptis „Informacinės grėsmės atspari, raštingumo gebėjimus ugdanti visuomenė“ yra skirta „plėtoti visuomenės medijų ir informacinį raštingumą kaip strateginį, tarpinstituciniu lygmeniu koordinuotą prioritetą, ugdantį visuomenės kritinį mąstymą, įgalinantį ją savo pačios gebėjimais įvertinti viešai skelbiamą informaciją ir atremti nepageidautinas informacines grėsmes, žadinantį pilietinį aktyvumą, dalyvavimą ir kūrybingumą (raišką)“ (<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/95c4cf60344211e99595d005d42b863e>). Dokumentas įpareigoja valstybės institucijas reguliariai vertinti visuomenės medijų raštingumo kompetencijas. Tai svarbus žingsnis siekiant tvarumo ir veiksmų nuoseklumo. Tačiau trūksta informacijos apie tai, kokių tolesnių veiksmų buvo imtasi siekiant šių rezultatų.

2 pav. Macro-mezzo-micro lygių suinteresuotosios šalys Lietuvos skaitmeninio atsparumo srityje.

Reaguodamas į šią situaciją, atsižvelgęs į daugybę iniciatyvų ir suinteresuotųjų šalių grupių (ypatingai į skirtingus mezzo lygio veikėjus, tokius kaip žurnalistai, mokslininkai ir medijų ugdytojai, kurie dirba su piliečių grupėmis, troliais ir kt.)²⁵, DIGIRES sutelkia dėmesį į naujų – tarpsektorinio ir daugiasektorinio – bendradarbiavimo formų išbandymą²⁶. Matoma, kad tvaraus skaitmeninio atsparumo didinimo srityse bendradarbiavimo valdymo modelis buvo nepakankamai įvertintas. Bendradarbiaudamas DIGIRES pritaikys turimas žinias ir patirtį kovojant su dezinformacija, pirmiausiai papildydamas faktų tikrintojų (taip pat ir visuomenės) darbą ir kasdien įdedamas pastangas. Planuojama, kad DIGIRES, remdamasis turimomis žiniomis, reguliariai teiks politikos rekomendacijas.

Naivu tikėtis, kad vien tik pilotinių idėjų pagalba pasikeis skaitmeninės informacijos laukas, o visas toksiškas dezinformacijos poveikis bus atskleistas ir išnaikintas. Klaidingos skaitmeninės informacijos kiekiai gerokai viršija faktais paremtą ir autentišką turinį. Taigi, šiandien didžiausias iššūkis šiuolaikiniams informacijos vartotojams yra išmokti gyventi ir priimti žinojimu paremtus sprendimus manipuliacijų kupinoje aplinkoje.

DIGIRES teigia, kad kasdienė skaitmeninės informacijos tikrinimo praktika ir žinios, kylančios „iš apačios į viršų“, kartu su mokslinėmis įžvalgomis, yra labai svarbios teikiant politines gaires ir

²⁵ Be DIGIRES, neradime labai daug organizacijų, tiesiogiai dirbančių su socialiniu ir skaitmeniniu atsparumu. Tačiau pati „atsparumo“ sąvoka yra daugialypė, jungianti medijų raštingumo, pilietinio aktyvumo, visuomenės įtraukimo ir informacijos patikimumo tikrinimo kompetencijas. Visi šie veiksmai skatina tarpasmeninio ir socialinio pasitikėjimo vystymąsi, taigi ir socialinį atsparumą.

²⁶ Įprastai viešosios organizacijos taiko bendradarbiavimo valdymo modelius. DIGIRES asociacija yra vienas iš tokių pavyzdžių; ją įkūrė trys partneriai-steigėjai: akademinis (Vytauto Didžiojo universitetas), žiniasklaida (UAB „Delfi“) ir Nacionalinis socialinės integracijos institutas/„Media4Change“ (medijų ugdymo NVO).

rekomendacijas, kaip būtų galima pagerinti kasdienį skaitmeninį apsikeitimą informacija (reguliuojant, dalijantis informacija, standartizuojant praktikas ir kt. veiksmis). Tikima, kad šios įžvalgos turėtų padėti didinti skaitmeninių medijų supratimą: pavyzdžiui, realizuojant išsamius ir visa apimančius informacijos tikrinimo metodus ir skaitmeninių medijų raštingumo mokymus, kuriuose dalyvautų specialistai, valstybės tarnautojai, valdžios institucijų atstovai, mokytojai ir aukštųjų mokyklų studentai, o taip pat socialiai ir ekonomiškai apribotos grupės (vyresnio amžiaus žmonės, moterys, mažumų grupės).

Pagrindinės sąvokos: Kas yra klaidinga informacija ir kaip ją aptikti?

Dezinformacija yra daugialypis ir sudėtingas reiškinys, kurį reikia vertinti tiek kaip socialinį, tiek ir kaip technologinį bei labai instrumentalizuotą procesą. Kovoti su dezinformacija pasitelkiant šiuolaikines technologijas yra būtina. Tačiau tam, kad technologinės priemonės būtų veiksmingos, jos turi būti papildomos socialinio ir kultūrinio konteksto analize (pvz., medijų vartojimo ir įsitraukimo, visuomenės suvokimo ir požiūrio, taip pat dominuojančių nelygybių ir konfliktų/radikalių susirėmimų pagrindo) bei komunikuojančiųjų supratimu.

Žvelgiant iš į turinį orientuotos perspektyvos, dezinformacija apibrėžiama kaip strateginis veiksmas, kuriuo siekiama įgyvendinti kai kuriuos iš anksto suplanuotus tikslus, apimančius politinės ar ekonominės naudos siekimą, visuomenės suvokimo pertvarkymą į tam tikrą iš anksto apibrėžtą mąstymą. Nepriklausomai nuo to, į ką ji orientuota, dezinformacija siekia pakenkti. Misinformacija, gana panašiai, siekiama sukelti painiavą, neigiamai paveikti, pasinaudojant neaiškiomis situacijomis ir netikrumo būsenomis, demobilizuoti, komplikuoti situaciją.

Faktų tikrinimas, melagingų naujienų demaskavimas (angl. debunking), o taip pat ir prevencinis jų paneigimas (angl. pre-bunking) yra laikomi strategiškai būtinais veiksmais, siekiant didinti visuomenės informuotumą apie dezinformaciją ir misinformaciją. Tai yra adekvatus ir pagrįstas žiniasklaidos ir žurnalistų, o ypač faktų tikrintojų, atsakas į tai, kad jų profesinį darbą paveikė ir iškreipė dezinformacijos bei misinformacijos antplūdis.

Vis dėlto, dėmesio sutelkimas tik į tai, kas yra matoma (dezinformacijos naratyvus, kuriuos atskleidžia žiniasklaidos profesionalai ir dezinformacijos analitikai), išsprendžia tik kai kuriuos kritiškai reikšmingus bendros problemos aspektus.

Galime gana tiksliai žinoti, kiek kiekybiniais skaičiavimais melagingų teiginių cirkuliuoja aplink, kokios dezinformacijos ir melagingų naujienų rūšys aptinkamos, kaip jos keičiasi ir vystosi, siekiant įgyvendinti naujus politinius priešo siekius. Tačiau vis tiek nežinosime apie jos mastą ir kokią žalą ji daro kasdieniam demokratiniam šalies gyvenimui.

²⁵ Apart from DIGIRES, we will not find very many organizations working directly with social and digital resilience. But the concept of “resilience” itself is multifaceted, combining the competences of media literacy, civic activism, public engagement and checking the reliability of information. All these actions lead to the development of interpersonal and social trust, and thus to social resilience.

²⁶ Commonly, public organizations apply models of *collaborative governance*. DIGIRES association is one of such examples; it was established by three founding partners: academic (Vytautas Magnus University), news media (UAB Delfi), and Nacionalinis socialinės integracijos institutas/Media4Change (media education NGO).

Dezinformacijos aktualumą pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje lemia bent du esminiai veiksniai: pirma, agresyvi Rusijos ekspansija, kurios geopolitinę ir karinę plėtrą ideologiškai stiprina įvairūs propagandiniai pasakojimai ir vaizdai, ir, antra, kultūrinės ir politinės transformacijos Vakarų demokratijose.

DIGIRES siekia sužinoti atsakymus į klausimus:

1

Kaip veikia kovos su dezinformacija sistema Lietuvoje? Kokių veiksmų ir kokiais lygmenimis reikėtų imtis siekiant užtikrinti didesnę sistemos veiksmingumą, taigi ir visuomenės skaitmeninį atsparumą informacijos sutrikimams?

2

Be to, ilgainiui turėsime žinoti: kaip dezinformaciją suvokia plačioji visuomenė ir kur slypi didžiausi socialinių/kultūrinių susirėmimų, nukreiptų prieš demokratinį dialogą, pavojai?

Kaip jau buvo minėta, DIGIRES mano, kad šioje situacijoje reikalinga į kontekstą orientuota aplinkos analizė: dezinformaciją ir misinformaciją reikia tirti (ir ji bus tiriama) daugialypiškai, atsižvelgiant į sistemines/organizacines ir individualias atsparumo, susijusio su skaitmeniniais socialiniais pokyčiais, vystymosi ypatybes.

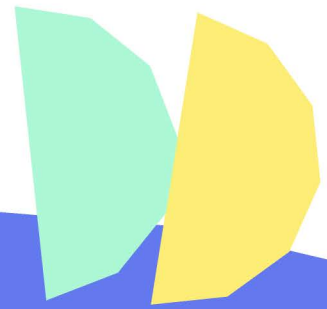
Išskirtinės įžvalgos: ekspertų vertinimai

Žiniasklaidos stebėjimas ir statistiniai duomenys apie besikeičiančią skaitmeninę komunikaciją ir medijų aplinkos pokyčių suvokimą, atskleidžia tam tikras tendencijas. Šiame tyrime laikomasi pozicijos, kad be duomenų ir žinių apie besikeičiančią struktūrinę komunikacijos aplinką, yra itin svarbi ir tų (ekspertų, specialistų), kurie dirba šioje sistemoje, nuodugni įžvalgų apie iššūkius analizė.

Interviu, kurių ištraukos pateikiamos baigiamosiose šios ataskaitos dalyse (8 skyrius), buvo atlikti su politologais ir dezinformacijos analitikais, medijų raštingumo ugdytojais ir žurnalistais²⁷, siekiant iliustruoti kai kuriuos esminius pokyčius ir žinių spragas.

Pasirinktos (mezzo lygio) suinteresuotosios šalys pateikia savo nuomonę apie besikeičiančią informacinę aplinką, nuolatines komunikacijos problemas Lietuvoje, esamus ir galimus informacijos trikdžių sprendimus.

²⁷ 2022 m. birželio–lapkričio mėnesiais buvo atlikta trylika interviu su įvairiomis (daugiausiai mezzo lygio) suinteresuotomis šalimis.

3.

Transformuota Baltijos
šalių žiniasklaidos aplinka –
scena, kurioje vyksta
(dez)informacija

3. Transformuota Baltijos šalių žiniasklaidos aplinka – scena, kurioje vyksta (dez)informacija

Populiariose analizėse Baltijos šalys yra apibūdinamos kaip į elitą orientuotos demokratijos, kurių piliečiai gana siaurai įsitraukia į viešuosius ir politinius procesus²⁸. Dominuojantis į elitą orientuotos, t.y. ribojančios ir daugiausia „procedūrinės“ demokratijos²⁹ bruožas yra paviršutiniškas visuomenės domėjimasis politika. Piliečiai įsitraukia į politiką ir tampa aktyvūs rinkiminiais bei tarprinkiminiais laikotarpiais, o žiniasklaida tuo metu užima lyderės, kontroliuojančios, sekančios ir pranešančios apie politikų klaidas, poziciją. Aktyvų piliečių politinį įsitraukimą riboja menkas politinių procesų išmanymas bei per mažas dėmesys opesnėms socialinėms problemoms. Lietuvoje demokratija daugiausiai siejama su ekonomine gerove ir socio-ekonominiu stabilumu, o problemos, nepaliečiančios tiesiogiai, nėra laikomos svarbiomis ir nesulaukia žmonių dėmesio³⁰.

Žiniasklaida ir žurnalistika Lietuvoje: pavojai žiniasklaidos gyvavimui ir pliuralizmui

Išaugusi skaitmenizacija nulėmė didelius trikdžius Baltijos šalių žiniasklaidos rinkose: informacijos perteklius, mažėjantis pasitikėjimas, tradicinio verslo žlugimas, naujų priėmimo praktikų atsiradimas ir, svarbiausia, neapibrėžtumas, dėl kurio keičiasi santykis tarp žiniasklaidos ir pasaulio³¹.

Tarptautiniuose lyginamuosiuose politikos ir žiniasklaidos tyrimuose trys Baltijos šalys dažnai pristatomos kaip sėkmingi Vidurio ir Rytų Europos demokratizacijos pavyzdžiai. Visų šių šalių žiniasklaidos rinkos apibūdinamos kaip mažos ir labai konkurencingos. Vis dėlto, nepaisant daugelio sėkmių, yra akivaizdžių pavojų, susijusių su žiniasklaidos funkcionavimu ir žiniasklaidos pliuralizmu, kurie neleidžia užtikrinti vienodą žiniasklaidos pasiekiamumą ir kokybiško turinio prieinamumą visoms visuomenės grupėms³².

Viena akivaizžiausiai matomų tendencijų kiekvienoje iš trijų Baltijos šalių yra ribota žiniasklaidos rinkos įvairovė³³. Tai lemia objektyvios sąlygos (nacionalinės rinkos dydis ir platesnio nacionalinių

²⁸ Duvold, K., Berglund, S., and Ekman, J. (2020). *Political Culture in the Baltic States: Between National and European Integration*. Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.

²⁹ Strömbäck, J. (2005). In Search of a Standard: Four Models of Democracy and Their Normative Implications for Journalism. *Journalism Studies* 6 (3): 331–345.

³⁰ Duvold, K., Berglund, S., and Ekman, J. (2020). *Political Culture in the Baltic States: Between National and European Integration*. Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.

³¹ Ragne Kõuts-Klemm, Anda Rožukalne & Deimantas Jastramskis (2022) Resilience of national media systems: Baltic media in the global network environment, *Journal of Baltic Studies*, 53:4, 543-564, DOI: [10.1080/01629778.2022.2103162](https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2103162); Balčytienė, A, Juraitė, K. (2022). Baltic Democracies: Re-configuring Media Environments and Civic Agency, *Journal of Baltic Studies*. Doi: [10.1080/01629778.2022.2117833](https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2117833).

³² Balčytienė, A. (2021). Crisis of Agency in Central and Eastern Europe: From the Consolidation of Media Freedom to the Institutionalisation of Free Choice?, *Javnost - The Public*, 28:1, p. 75-89. doi: [10.1080/13183222.2021.1861404](https://doi.org/10.1080/13183222.2021.1861404).

³³ Ragne Kõuts-Klemm, Anda Rožukalne & Deimantas Jastramskis (2022) Resilience of national media systems: Baltic media in the global network environment, *Journal of Baltic Studies*, 53:4, 543-564, DOI: [10.1080/01629778.2022.2103162](https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2103162).

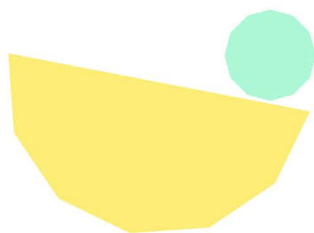
kalbų pritaikymo apribojimais) bei liberalus nuosavybės reguliavimo modelis, kuris lemia aukštą žiniasklaidos koncentracijos lygį, neužtikrina sveikos konkurencijos, lemia didelę komercijos ir savininkų įtaką redakciniam turiniui, o taip pat žiniasklaidos nuosavybės skaidrumo stoką³⁴. Šios žiniasklaidos rinkos pliuralizmui kylančios rizikos yra ilgalaikės ir net šiek tiek didėja visose Baltijos šalyse³⁵ bei, akivaizdžiai, išliks pagrindine rizika ateityje. Taip pat akivaizdu, kad skaitmeninės revoliucijos padariniai (pavyzdžiui, globalių platformų įtaka vietiniam turiniui ir kt.) yra dar vienas situaciją dar labiau apsunkinantis veiksnys.

Taigi, žvelgiant iš pliuralizmo perspektyvos, vertinant tiek struktūrinius, tiek reprezentacinius žiniasklaidos veikimo aspektus, diskursyvinė arena Lietuvoje (ir trijose Baltijos šalyse) labiausiai ribojama ekonominių iššūkių. Šios problemos tęsiasi jau daugelį metų. Greita skaitmenizacija ir duomenizacija su visomis dėl jų kylančiomis pasekmėmis ne tik nepadedą panaikinti šių problemų, bet tik dar labiau jas sustiprina.

Žiniasklaida Lietuvoje veikia didelės konkurencijos sąlygomis, taigi ir žiniasklaidos nuosavybės koncentracijos sąlygomis, o tai lemia komercializacijos nulemtus redakcijų sprendimus. Nepaisant to, svarbu paminėti ir toliaregiškus, motyvuotus redakcijų politikos sprendimus, tokius kaip faktų tikrinimo redakcijų įkūrimas („Melo detektorius“, Delfi.lt ir „Patikrinta“, 15min. lt), naujienų turinio teikimas tautinių mažumų kalbomis (rusų ir lenkų), įsitraukimas į žiniasklaidos ir naujienų raštingumo ugdymo veiklas.

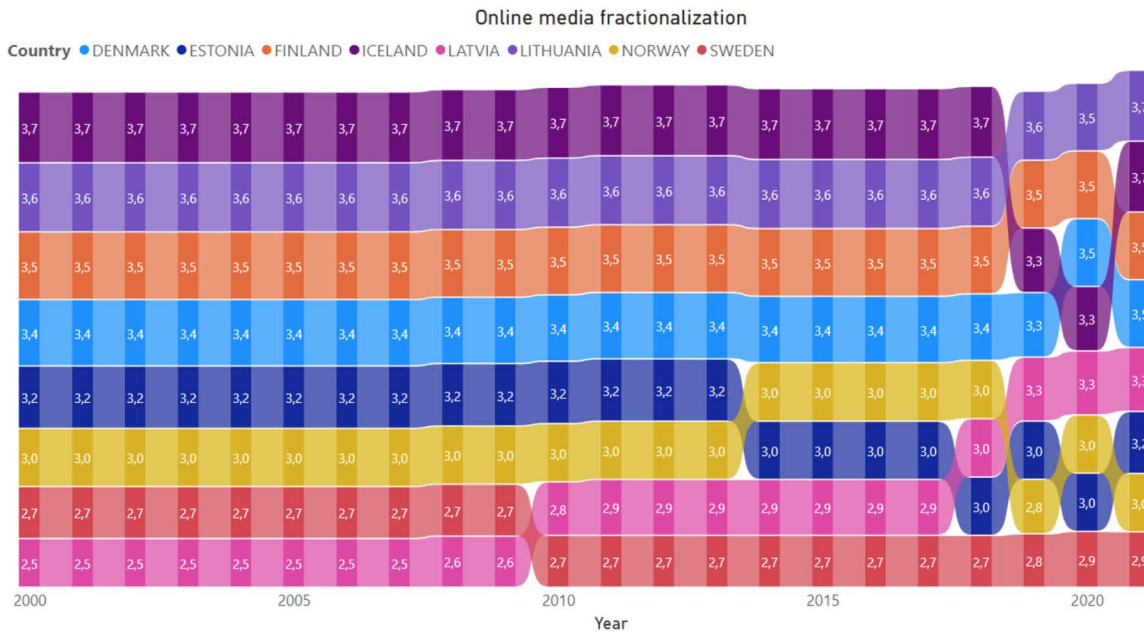
Trumpai tariant, žiniasklaida ir žurnalistika yra vieni svarbiausių (jei ne patys svarbiausi) veikėjų kovojant su skaitmeninės informacijos sutrikimais. DIGIRES tyrimai taip pat patvirtina, kad internetinė žiniasklaida Lietuvoje atlieka didžiulį vaidmenį, atrinkdama naujienas, stebėdama viešąją erdvę ir tokiu būdu ją gindama bei „saugodama“ nuo pernelyg radikalių, konfliktus sukeliančių nuomonių.

Kaip matyti iš „Skaitmeninės visuomenės projekto“ (Digital Society Project) duomenų, pateiktų žemiau esančiame paveikslėlyje, interneto žiniasklaida Lietuvoje linkusi labai panašiai pateikti pagrindines politines naujienas (3 pav.), todėl skaitmeninės informacinės erdvės įvairovė yra labai siaura.

³⁴ Jastramskis, D., Rožukalnė, A. & Jõesaar, A. (2017). Media Concentration in the Baltic States (2000–2014). *Informacijos mokslai*, 77: 26–48.

³⁵ Juraitė, K. & Balčytienė, A. (2022). Accelerating Information Consumption and Challenges to MIL Amidst COVID-19 in Estonia, Latvia, and Lithuania. *The Routledge Handbook of Media Education Futures Post-Pandemic*. London and New York: Routledge.

3 pav. Internetinės žiniasklaidos išsiskaidymas (remiantis „Skaitmeninės visuomenės projekto“ (Digital Society Project)³⁶ vertinimais; klausimas: ar didžiosios šalies internetinės žiniasklaidos priemonės panašiai pristato pagrindines (politines) naujienas?³⁷).

Apibendrinant galima teigti, kad nors žiniasklaidos struktūros sparčiai keičiasi ir persitvarko dėl skaitmenizacijos (platformizacijos) poveikio, pagrindinė jos funkcija – informuoti visuomenę – išlieka nepakitusi. Taigi, būtina valstybinės politikos lygmeniu ieškoti sprendimo, kaip padėti žiniasklaidai atlikti savo funkciją ir atsispirti globalioms (ekonominėms ar reguliavimo) rizikoms.

Besikeičianti žiniasklaida ir selektyvūs informacijos vartotojai

Nors daugumai informacijos vartotojų įprasti žiniasklaidos kanalai, tokie kaip spauda ar televizija, nėra pagrindiniai informacijos šaltiniai³⁸, tradicinė žiniasklaida vis dar išlieka svarbi skaitmeninės komunikacijos arenoje.

Visuomenės atsparumas ir gebėjimas susidoroti su informacijos sutrikimais priklauso nuo kiekvienos valstybės ir jos politinės, ekonominės ir žiniasklaidos aplinkos³⁹. Didėjanti visuomenės poliarizacija, augantis populizmas, taip pat mažas pasitikėjimas žiniasklaida, silpnas visuomeninis transliuotojas ir fragmentuota auditorija yra vieni iš pagrindinių veiksnių, ribojančių piliečių atsparumą dezinformacijai.

Žiniasklaidos transformacijų ir visuomenės nuomonių dinamika iliustruoja esminius pokyčius Baltijos šalių žiniasklaidos ekosistemose.

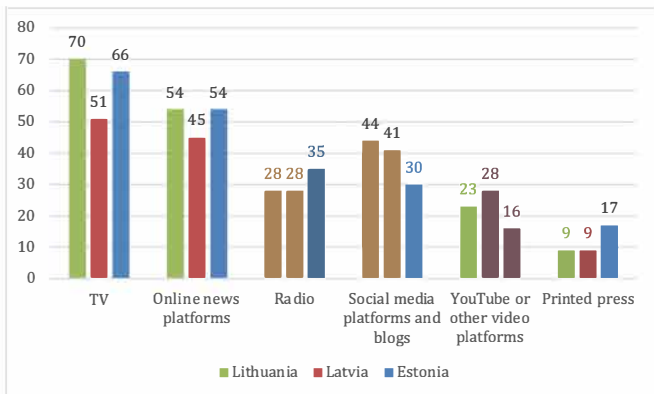
³⁶ <http://www.digitalsocietyproject.org>. Mechkova, V., Pemstein, D., Seim, B., and Wilson, S. (2022). DSP Dataset v4, Digital Society Project (DSP).

³⁷ Skaitmeninės visuomenės projekto (Digital Society Project) atsakymai: 0: Ne. Didžiosios šalies internetinės žiniasklaidos priemonės svarbiausius įvykius pristato priešingai; 1: Tikrai ne. Didžiosios šalies internetinės žiniasklaidos priemonės labai skiriasi svarbiausių įvykių pristatymu; 2: Kartais. Didžiosios šalies internetinės žiniasklaidos priemonės panašiai pristato svarbiausius įvykius maždaug pusę laiko; 3: Dažniausiai. Didžiosios šalies internetinės žiniasklaidos priemonės dažniausiai panašiai pristato svarbiausius įvykius; 4: Taip. Nors yra nedidelių atstovavimo skirtumų, didžiosios šalies internetinės žiniasklaidos priemonės svarbiausius įvykius pristato panašiai.

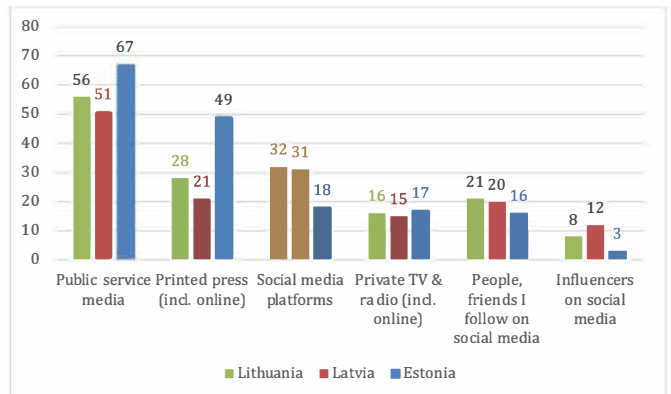
³⁸ 2021 m. rugpjūčio mėn. Lietuvoje pasitikėjimas žiniasklaida buvo mažiausias nuo 1998 metų: 24,8 proc. respondentų žiniasklaida pasitikėjo, 33,4 proc. – ne, o 2022 m. spalio mėn. pokytis yra minimalus – 26,6 proc. respondentų išreiškė pasitikėjimą žiniasklaida, o 33,1 proc. neparodė jokie pasitikėjimo. „Vilmorus“ tyrimo rezultatus rasite adresu: <http://www.vilmorus.lt/index.php?mact=News,cntnt01,detail,0&cntnt01articleid=2&cntnt01returnid=20>.

³⁹ Humprecht, E. et al. (2021). The sharing of disinformation in cross-national comparison: analyzing patterns of resilience. *Information, Communication & Society*, Doi: 10.1080/1369118X.2021.2006744.

Nepaisant išreiškiamos pagarbos ir didelio pasitikėjimo visuomenine žiniasklaida kaip patikimu ir reikšmingu naujienų šaltiniu Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje, socialinės žiniasklaidos priemonės sparčiai populiarėja visose trijose Baltijos šalyse ir tampa svarbiu kasdien naudojamu informacijos šaltiniu (žr. 4-6 pav.)⁴⁰. Nors regione didėja susirūpinimas dėl dezinformacijos ir manipuliacijų skaitmeninėje erdvėje, žmonių apklaustos apie jų gebėjimą pastebėti ir patikrinti internetinius šaltinius rodo nerimą keliančius rezultatus. Vienas iš naujausių „Eurostat“ atliktų tyrimų atskleidė, kad tik 1 iš 10 Lietuvos gyventojų nusprendė patikrinti įtartiną informaciją internete⁴¹.

4 pav. Žiniasklaidos vartojimas Baltijos šalyse, % (Eurobarometer, 2022).

5 pav. Pasitikėjimas žiniasklaida Baltijos šalyse, % (Eurobarometer, 2022).

6 pav. Europos pasitikėjimo visuomenine žiniasklaida žemėlapis (EBU, 2022).

Be to, „Eurobarometro“ tyrimai rodo, kad Baltijos šalyse žmonės dažniau susiduria su dezinformacija nei Šiaurės šalių regione ir beveik 60% respondentų drąsiai pripažįsta, kad yra įsitikinę savo gebėjimu atpažinti dezinformaciją (žr. 7-8 pav.)⁴². Ir atvirkščiai, daugelis jų teigia pasidalinę klaidinančiu turiniu internete ir, kaip atskleidžia pilotinė DIGIRES apklausa, dažnai ne tik iš nežinojimo, bet ir dėl pramogos. Įgyvendinant DIGIRES projektą, 2022 m. balandžio-gegužės mėn. buvo atlikta bandomoji apklausa. Taikant kvotinės atrankos metodiką, buvo apklausti 339 respondentai. Apklausa apėmė klausimus apie

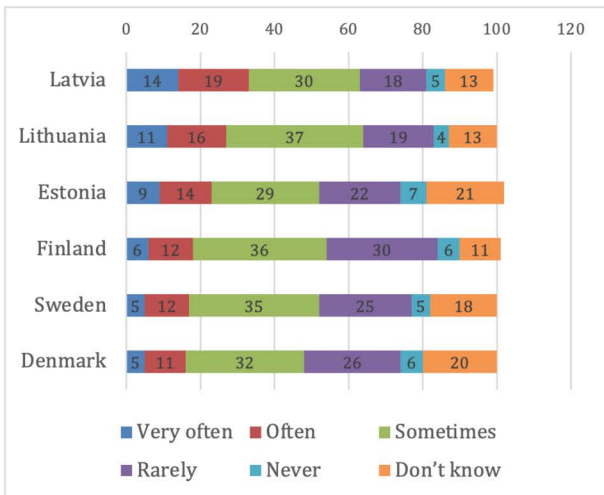
⁴⁰ EBU Media Intelligence Service (2022). Trust in Media 2022: Public Version. European Broadcasting Union. https://www.ebu.ch/publications/research/login_only/report/trust-in-media.

⁴¹ Eurostat (2021). Kiek žmonių 2021 m. patikrino informaciją internete? <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20211216-3>.

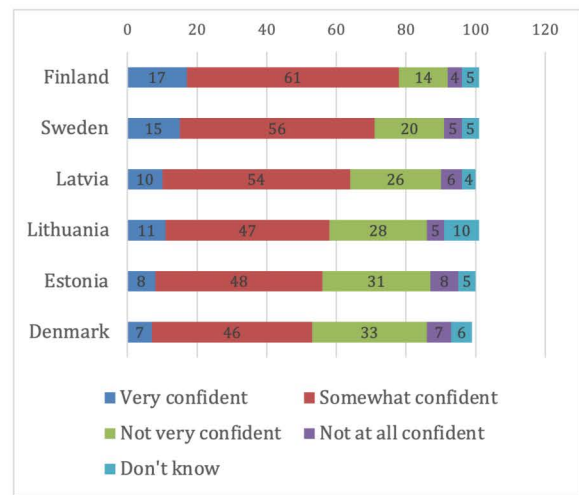
⁴² Flash Eurobarometer (2022). News & Media Survey 2022. European Parliament. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2832>.

medijų vartojimą, žurnalistikos ir su dezinformacija susijusių pavojų bei iššūkių suvokimą. Nors respondentai demonstravo susirūpinimą dezinformacija kaip svarbia nacionaline problema (78 proc.), taip pat kaip ir didelį pasitikėjimą savo gebėjimu atskirti tiesą nuo melo (65 proc.), 40 proc. jų teigė pasidalinę klaidinančia informacija internete dėl skirtingų priežasčių.

Tai galėtų būti vertinama kaip atsakomybės ir supratimo apie riziką, susijusią su internetine žiniasklaida ir informacijos naudojimu internete, stoka.

7 pav. Dezinformacijos poveikis Baltijos ir Šiaurės šalyse (Eurobarometer, 2022).

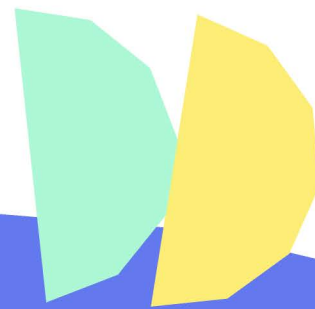
8 pav. Pasitikėjimas atpažįstant dezinformaciją Baltijos ir Šiaurės šalyse (Eurobarometer, 2022).

Kita vertus, netikrumo ir krizių laikotarpiais galime pastebėti augantį kokybiškos informacijos poreikį. Dauguma apklaustųjų (apie 80 proc.) kokybišką žurnalistiką vertina dėl jos svarbaus vaidmens palaikant demokratiją ir kaip patikimų naujienų šaltinį, itin svarbų krizių metu.

Žvelgiant į skirtingas šalies gyventojų grupes, pastebimi didžiausi skirtumai, susiję su amžiumi, išsilavinimu ir socialine padėtimi. Jaunesnė ir labiau išsilavinusi auditorija aktyviau naudoja internetinius naujienų kanalus, kuriuos sudaro: televizija ir radijas, socialiniai tinklai, naujienų portalai, oficialios informacijos svetainės, tarptautiniai naujienų šaltiniai ir audiovizualinės žiniasklaidos platformos. Kaip skaitmeninės erdvės vietiniai, jie taip pat kritiškiau vertina dezinformacijos ir manipuliacijų jėgą, pasireiškiančią skaitmeninėje erdvėje. Tačiau net ir demonstruojančių gebėjimą įžvelgti tiesą ir atpažinti melą žmonių grupių atsparumas informacijos sutrikimams yra ribotas, o klaidingos informacijos demaskavimo (angl. *debunking*) įgūdžiai yra nepakankami, kad būtų užkirstas kelias kenkėjiško turinio plitimui.

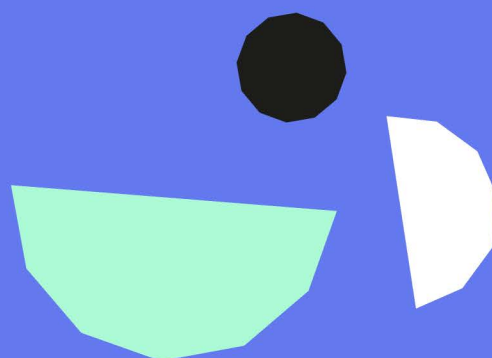
Todėl medijų ir informacinio raštingumo tapimas strategine kryptimi visiems komunikacijos lauko veikėjams (ne tik žiniasklaidos/švietimo sektorių atstovams) Lietuvoje (ir kitose Baltijos šalyse) išlieka labai svarbus. Būtent tam DIGIRES skiria didžiausią dėmesį savo veikloje. Specialiai sukurtuose informacijos šaltinio patikimumo tikrinimo mokymuose DIGIRES komanda (faktų tikrintojai, apmokyti laisvai samdomi specialistai, medijų ugdytojai, mokslininkai, informacinių operacijų specialistai) pritaiko svarbiausius šaltinių atpažinimo būdus pagal įvairaus amžiaus ir profesinio išsilavinimo žmonių grupių poreikius⁴³.

⁴³ Vien 2022 m. DIGIRES faktų tikrinimo mokymai (apie netikrų naujienų demaskavimą, šoninio skaitymo strategijas) buvo surengti regiono žurnalistams (daugiau nei 70 dalyvių), komunikacijos studentams (90 dalyvių), aukštųjų mokyklų studentams (daugiau nei 550 dalyvių), sveikatos sektoriaus specialistams (30 dalyvių). Be to, apie faktų tikrinimą kaip įgūdį ir jo praktines technikas buvo kalbama dešimtyse viešų renginių (daugiau informacijos: <http://digires.lt>).

4.

Informacijos sutrikimų
mastai Baltijos šalyse:
ką žinome apie
dezinformaciją?

4. Informacijos sutrikimų mastai Baltijos šalyse: ką žinome apie dezinformaciją?

Lietuva praeityje dešimtmečius susidūrė su sovietine propaganda. Nuo tada dezinformacija tapo sudėtingesnė, sistemingesnė⁴⁴, labiau aprūpinta ištekliais, operatyvesnė, techniškai patrauklesnė ir besitaikanti į dabartines problemas ir nuomones. Viena vertus, sovietinė propaganda yra patirtis, iš kurios lietuviai mokosi ir ugdo savo atsparumą; kita vertus, Rusijos/Kremliaus propaganda buvo ir tebėra įrankis, naudojamas paveikti (socialiniu ir ekonominiu, kultūriniu požiūriu) jautrias visuomenės grupes⁴⁵. Žinoma, Kremliaus propaganda nėra vienintelis dezinformacijos šaltinis Lietuvoje.

Dezinformacijos rūšys: kelios pasirinktos įžvalgos iš Lietuvos

Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento analitikų, atsakingų už pagrindinį informacinės erdvės stebėjimą Lietuvoje, metinėje ataskaitoje teigiama, kad informacinės veiklos intensyvumas 2021 metais išaugo 32 proc. Lietuvos informacinėje erdvėje nustatyta 5030 neigiamos informacinės veiklos atvejų⁴⁶. Tokių atvejų šaltiniai buvo iš Rusijos, Baltarusijos ir Kinijos. Trys pasikartojantys naratyvai apėmė valstybės saugumą, užsienio politiką ir Konstituciją. Vienas itin paplitęs to meto (2021 m.) naratyvas Lietuvos informacinėje erdvėje buvo migrantų krizė. Aleksandro Lukašenkos režimo vykdyta hibridinė ataka – organizuotas nelegalių migrantų tranzitas per Lietuvos sieną – buvo tiesiogiai nukreiptas į NATO diskreditavimą, Lietuvos visuomenės pasitikėjimo Vašingtono sutarties 5 straipsniu ir naryste NATO aljanse menkinimą, Lietuvos gynybos politikos šmeižimą, o taip pat Lietuvos kariuomenės įvaizdžio ir jos gebėjimo apsiginti menkinimą. Kitu taikiniu tapo Taivano ambasados Lietuvoje atidarymas, dėl kurio Kinija reagavo konkrečiais melagingais pranešimais apie Lietuvos užsienio politiką.

2020 metais Lietuva susidūrė su COVID-19 pandemija ir, kaip netikrumo kupinas bei varginantis visuomenę metas, tai tapo dar viena galimybe sklusti dezinformacijai. Vilniaus politikos analizės instituto mokslininkai dar 2020 metų spalį atliko kokybinę apklausą keturiuose Lietuvos miestuose. Taikant giluminio asmeninio interviu metodą, respondentų buvo klausama apie jų požiūrį į vidaus ir užsienio politiką, istorinę atmintį, informacijos vartojimo būdus. Interviu tikslas buvo atrasti bendrus naratyvus, kurie išryškintų problemines vidaus ir užsienio politikos bei istorinės atminties sritis, kurias gali išnaudoti dezinformacijos skleidėjai. Išanalizavus interviu duomenis buvo nustatyti dažniausiai pasikartojantys pašnekovų naratyvai: COVID-19

⁴⁴ Peter Gross (opinion, 2021 March). Veridica.ro joins fight to reveal matryoshka of liars (<https://balkaninsight.com/2021/03/30/veridica-ro-joins-fight-to-reveal-matryoshka-of-liars>); Hibridinio karo ginklai: apie dezinformaciją ir jos strategijas – diskutuoja Nerijus Maliukevičius ir Viktoras Denisenko (<https://www.bernardinai.lt/hibridinio-karo-ginklai-apie-dezinformacija-ir-jos-strategijas/>); Maliukevičius, N., Andriukaitis, L. (2022). Aktyvių priemonių evoliucija: „Ghostwriter“ atvejis. Bielinis, L. (ed.). Politikos ir komunikacijos sankirtoje: tendencijos, diskursai, efektai. VDU leidykla.

⁴⁵ LRT (interviu su dr. Aine Ramonaite, 2022 m. lapkritis). Why are people in Lithuania affected by Soviet nostalgia? Deterring disinformation? (<https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1819448/why-are-people-in-lithuania-affected-by-soviet-nostalgia>); Lessons from Lithuania's counter measures since 2014 Vytautas Keršanskas Hybrid CoE Paper 6 (https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2021/04/20210427_Hybrid-CoE-Paper-6_Deterring_disinformation_WEB.pdf).

⁴⁶ Dezinformacijos aktyvumas 2021 m. buvo išskirtinai aukštas (<https://www.kariuomene.lt/kas-mes-esame/naujienos/dezinformacijos-aktyvumas-2021-m.-buvo-isskirtinai-aukstas/24698>).

sugriovė Lietuvos sveikatos sistemą, COVID-19 buvo pasitelktas siekiant kontroliuoti gyventojus, Lietuva neturi savarankiškos užsienio politikos, Lietuvos sveikatos apsaugos sistema žlugo, Sovietų Sąjungos griūtis neatnešė nieko teigiamo, NATO naudoja valstybių narių pinigus, kuriuos geriau būtų galima išleisti socialinei apsaugai⁴⁷.

Dar vienoje dezinformacijos analizės centro DebunkEU.org ataskaitoje teigiama, kad 12-oje analizuotų vaizdo įrašų (paskelbtų 2020 m. sausio–balandžio mėnesiais) buvo aptikti 197 melagingi teiginiai. Pagrindinės žinutės, kaip teigia Debunk EU, buvo tokios: „koronavirusas yra dirbtinai sukurtas laboratorijoje; COVID-19 pandemija yra iš anksto suplanuotas ir dirbtinai vykdomas galingų politinių ir ekonominių jėgų procesas, siekiantis sugriauti dabartinę pasaulio tvarką; koronavirusas nėra toks pavojingas, o COVID-19 pandemija iš tikrųjų neegzistuoja – tai tik žiniasklaidos sąmokslas“⁴⁸.

Kitame, Vytauto Keršansko darbe daugiausia dėmesio skiriama Lietuvos patirčiai ir strategijoms, panaudotoms kovojant su dezinformacija Rusijos agresijos Ukrainoje kontekste. Straipsnyje aptariami ne tik pagrindiniai kovos su dezinformacija būdai, bet ir Lietuvos informacinė aplinka. Straipsnis „Atgrasyti nuo dezinformacijos? Lietuvos atsakomųjų priemonių pamokos nuo 2014 m.“⁴⁹ analizuojami dezinformacijos atvejai Rusijos agresijos Ukrainoje kontekste 2014 m., nuo kada Rusijos dezinformacija buvo pripažinta nacionalinio saugumo grėsme Lietuvoje. Tai paskatino ne tik vyriausybę, bet ir pilietinę visuomenę bei viešąjį sektorių susitelkti kovai su šia problema. Straipsnyje autorius daugiausia dėmesio skiria pagrindiniams Rusijos dezinformacijos Lietuvoje tikslams, taip pat svarbiausiems vyriausybiniais ir nevyriausybiniais veiksmais reaguojant į Rusijos dezinformaciją nuo 2014 m. Autorius teigia, kad vienas iš pagrindinių dalykų, kovojant su dezinformacija, yra jos poveikio matavimas. Šie dezinformacijos poveikio matavimai iš esmės yra kiekybiniai ir analizuojantys netikrų naujienų plitimą tradicinėje, internetinėje ir socialinėje žiniasklaidoje bei tai, kaip į tokią klaidinančią informaciją reaguoja auditorija, bendrindama, žymėdama „patinka“ arba skelbdama socialiniuose tinkluose. Tačiau straipsnyje pabrėžiama, kad tokia analizė neatskleidžia visos tiesos. Reikia nuodugnesnės analizės, kad būtų nustatytas bendras ilgalaikės dezinformacijos poveikis ir atsakomųjų veiksmų veiksmingumas.

Vilniaus politikos analizės institutas taikliai numatė būsimus grėsmę keliančius dezinformacijos naratyvus. 2022 m. vasario mėn. Rusijos invazija į Ukrainą paspartino propagandos ir dezinformacijos sklaidą. Lietuvos nacionalinio transliuotojo (LRT) tyrimų grupė kartu su DebunkEU.org ištyrė 194 Lietuvoje veikiančias „Facebook“ grupes ir puslapius. Dažniausiai skleidžiamomis dezinformacijos žinutėmis buvo siekiama pateisinti Rusijos agresiją ir invaziją į Ukrainą, ignoruoti atakas prieš skirtingus Ukrainos regionus bei nukreipti nuo jų dėmesį. Taip pat Lietuvoje plito išankstinis nusistatymas ir netolerancija ukrainiečių pabėgėlių atžvilgiu⁵⁰. Tai buvo siejama su neigiamomis karo pasekmėmis ir ekonominėmis sankcijomis. Anot

⁴⁷ Lietuvos visuomenės poveikumas dezinformacijai. Naratyvų analizė Vilniaus politikos analizės institutas, Donatas Puslys, Gintaras Šumskas, 2021.
https://vilniusinstitute.lt/wp-content/uploads/2021/05/Lietuvos-visuomenes-paveikumas-dezinformacijai_puslys_sumskas_VPAI.pdf.

⁴⁸ Debunk EU research: conspiracy theories in Lithuania spread nearly 200 false statements – from scary delusions to dangerous disinformation <https://www.congress.gov/116/meeting/house/110832/documents/HHRG-116-IF17-20200624-SD014.pdf>.

⁴⁹ Keršanskas, V. “Deterring disinformation? Lessons from Lithuania’s countermeasures since 2014”.
https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2021/04/20210427_Hybrid-CoE-Paper-6_Deterring_disinformation_WEB.pdf.

⁵⁰ Lithuania’s pro-Kremlin disinformation network exposed – LRT Investigation
<https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1701641/lithuania-s-pro-kremlin-disinformation-network-exposed-lrt-investigation>.

Delfi.lt žurnalistės ir faktų tikrintojos Aistės Meidutės, Baltarusija savo žiniasklaidoje skleidžia melagingus ir propagandinius pranešimus apie lietuvius, „perkančias prekes iš Baltarusijos urmu, ir apie beviltišką Lietuvos poreikį importuoti prekes iš Baltarusijos“⁵¹. Nors nė vienas iš šių teiginių nėra teisingas, jie vis dar egzistuoja informacinėje erdvėje. Naujausioje Lietuvos kariuomenės Strateginės komunikacijos departamento analitikų ataskaitoje, paskelbtoje 2022 m. birželio 13 d., nurodoma, kad 41,61 proc. dezinformacijos sudarė dezinformacija, nukreipta į Lietuvos gynybinius pajėgumus, NATO, nacionalines ir tarptautines pratybas. Pagrindiniai dezinformacijos naratyvai buvo susiję su NATO pratybomis „Defender Europe 2022“ Europoje, kurios buvo įvardintos kaip naujas įtampos su Rusija eskalavimo etapas. Priešiškų šaltinių teigimu, prisidengiant karinėmis pratybomis, Rytų Europoje dislokuojama daugiau NATO karių ir karinės technikos. Buvo pabrėžta, kad Rytų Europa militarizuojama tokiu lygiu, kokio dar nebuvo nuo Šaltojo karo laikų, taip priartinant žemyną prie pasaulinio branduolinio karo⁵².

Šiose analitinėse ataskaitose buvo nustatyti pagrindiniai Rusijos propagandos Lietuvoje tikslai, kurie apima gyventojų skepticizmo dėl narystės ES ir NATO kūrimą, kritinio mąstymo neutralizavimą, neigiamo šalies institucijų darbo vertinimo diegimą bei painiavos tarp piliečių ir valdžios institucijų sukėlimą. Taip pat pastebėta, kad pandemijos laikotarpiu dezinformacija buvo nukreipta prieš NATO ir jos karius Lietuvoje, ES, Sveikatos apsaugos ministeriją, 5G ryšio technologijas. Propagandistai naudojo įvairius propagandos būdus, kad sukurtų neigiamą šių sričių ir temų vertinimą. Taigi, akivaizdu, kad Rusijos propaganda kelia grėsmę Lietuvos nacionaliniam saugumui.

Visuose šiuose pavyzdžiuose aptariamas orientacinių žingsnių derinys, pagrįstas Lietuvos patirtimi kovojant su Rusijos dezinformacija nuo 2014 m., įskaitant siūlymą stiprinti informacinės erdvės teisinį reguliavimą, plėsti supratimą apie dezinformacijos grėsmę, remti ir skatinti privačias, pilietines ir nevyriausybinės iniciatyvas, stiprinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą, valdžios, pilietinės visuomenės ir privataus sektoriaus veiklos koordinavimą ir sąmoningumą.

Baltijos regionas kaip tikslas: kelios įžvalgos apie dezinformaciją Estijoje ir Latvijoje

Kalbant apie dezinformacijos plitimo prevenciją nacionaliniu lygiu, verta paminėti, kaip su informacijos sutrikimais tvarkosi kaimyninės šalys. Estijoje ir Latvijoje rusakalbių gyventojų yra daug daugiau – kiekvienoje šalyje jie sudaro iki ketvirtadalio visos populiacijos. Rusų etninės mažumos išlieka pažeidžiamomis dezinformacijos grupėmis ir tai yra bendras regiono bruožas. Siekis paveikti kritinį mąstymą ir stiprinti euroatlantinį skepticizmą yra svarbios Rusijos veiklos kryptys ir šiose šalyse.

NATO Demokratijos ir saugumo komiteto ataskaitoje (2021 m.)⁵³ teigiama, kad Estijos informacinis karas su Rusija iš esmės prasidėjo 2007 m., kai iš Talino miesto centro į karių kapines buvo perkeltas paminklas, skirtas sovietų kariams, o 2008 m. šis informacinis karas paaštrėjo Gruzijos karo metu (dar

⁵¹ Dezinformacija rusų kalba plinta visoje ES <https://edmo.eu/2022/05/24/disinformation-in-russian-language-spreading-through-the-eu/>.

⁵² „Bayraktar“ akcija, Suomijos ir Švedijos stojimas į NATO – agresyvios Rusijos propagandos taikiniai <https://www.kariuomene.lt/naujienos/bayraktar-akcija-suomijos-ir-svedijos-stojimas-i-nato-agresyvios-rusijos-propagandos-taikiniai/24740>

⁵³ NATO Parlamentinės Asamblėjos, Demokratijos ir saugumo komiteto 2021 m. balandžio 22 d. ataskaita https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2021-06/098%20CDS%2021%20E%20-%20REPORT%20VIRTUAL%20VISIT%20TO%20ESTONIA_0.pdf.

labiau paaštrėjo nuo 2014 m., prasidėjus karui Ukrainoje). Kremlius siekė korumpuoti informacinę erdvę, formuoti teigiamą nuomonę apie Rusiją, poliarizuoti visuomenę ir skatinti visuomenės nepasitikėjimą valdžios institucijomis. Tačiau nuo to laiko Estija padarė didelę pažangą informacijos politikos srityje.

Užsienio politikos tarybos „Ukrainian Prism“ apžvalgoje apie atsparumą dezinformacijai Estijoje⁵⁴ pažymima, kad Estijos visuomenė yra nepaprastai atspari dėl ryškios istorinės praeities ir glaudžios valdžios ir pilietinės visuomenės sąveikos. Finansinė parama, tarpinstitucinis bendradarbiavimas (įskaitant valdžios, verslo ir nevyriausybinų organizacijų bendradarbiavimą), nuomonės formuotojų vaidmens įtraukimas galėtų būti laikomi vienais iš efektyviausių veiksnių.

Estijoje psichologinis atsparumas (visuomenės informuotumo apie dezinformaciją didinimas) ir strateginė komunikacija (nuoseklus bendravimas su visuomene) papildoma vienas kitą, o valdžios institucijos stengiasi tai užtikrinti. Estijos vyriausybė bendradarbiauja su nevyriausybinėmis organizacijomis ir verslu (įskaitant ekspertus, kurie bus pasitelkti krizių metu), viešai skelbia visa aktualią informaciją bei skiria didžiulį dėmesį kibernetiniam saugumui, kuris tapo itin aktualus Rusijos vykdytų išpuolių metu 2007–2008 m.⁵⁵

Kalbant apie pažeidžiamiausias žmonių grupes, pastebimi rusakalbių ir estų kalba kalbančių gyventojų politinių pažiūrų skirtumai. Pavyzdžiui, kaip rodo tyrimai, 89% etninių estų ir tik 27% vietinių rusakalbių pritaria NATO karių dislokavimui Estijoje. Be to, tik 6% rusakalbių ir net 78% estų mano, kad Rusija yra atsakinga dėl karo Ukrainoje. Rusakalbiai pagal informacijos suvokimą skirstomi į keturias grupes: pritariantys asimiliacijai (23%), atsiskyrimui (34%), integracijai (22%) arba nežinantys (19%), o vienas iš Rusijos tikslų yra kliudyti socialinei sanglaudai, pasinaudojant kai kuriomis iš šių grupių. Reikėtų paminėti kai kurias atsakomasias priemones šioje srityje: pavyzdžiui, 2015 m. Estijos visuomeninis transliuotojas pradėjo ETV+, pirmąjį Estijos visuomeninį rusų kalba transliuojamą nemokamą televizijos kanalą, skirtą rusakalbiams gyventojams, vietoje to, kad tai būtų pirma padariusi Rusija.

Estijos 2021–2023 m. valdymo sutartyje pažadama: „Būsime Europos Sąjungos lyderiai kovojant su dezinformacija ir manipuliacijomis viešojoje informacinėje erdvėje“⁵⁸.

Latvijos kovos su dezinformacija aplinka yra mažiau institucionalizuota. Kitoje „Ukrainian Prism“ apžvalgoje, šįkart apie dezinformaciją Latvijoje⁵⁹, teigiama, kad pagrindiniai iššūkiai, su kuriais susiduria Latvijos

⁵⁴ Estijos atsparumo dezinformacijai indeksas <http://prismua.org/en/english-estonia-disinformation-resilience-index/>.

⁵⁵ NATO Parlamentinės Asamblėjos, Demokratijos ir saugumo komiteto 2021 m. balandžio 22 d. ataskaita https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2021-06/098%20CDS%2021%20E%20-%20REPORT%20VIRTUAL%20VISIT%20TO%20ESTONIA_0.pdf.

⁵⁶ Estijos atsparumo dezinformacijai indeksas <http://prismua.org/en/english-estonia-disinformation-resilience-index/>.

⁵⁷ NATO Parlamentinės Asamblėjos, Demokratijos ir saugumo komiteto 2021 m. balandžio 22 d. ataskaita https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2021-06/098%20CDS%2021%20E%20-%20REPORT%20VIRTUAL%20VISIT%20TO%20ESTONIA_0.pdf.

⁵⁸ Estijos Respublikos vyriausybė. Valdymo sutartis 2021–2023 m. <https://www.valitsus.ee/en/governance-agreement-2021-2023>.

⁵⁹ Latvijos atsparumo dezinformacijai indeksas <http://prismua.org/en/english-latvia-disinformation-resilience-index/>.

žiniasklaidos sektorius, kovojant su dezinformacija, yra kalbiškai susiskirsčiusi žiniasklaida, palyginti silpnos institucijos ir pasenę teisės aktai. Šalyje yra neproporcingai daug rusakalbiamis skirtų žiniasklaidos priemonių (finansuojamų Rusijos, todėl dažnai negalinčių konkuruoti su vietine žiniasklaida), o dauguma tų kanalų žiūrovų yra ne Latvijos piliečiai. Du populiarūs Latvijos naujienų portalai „Delfi“ ir „TVnet“ kuria skirtingą turinį latvių ir rusų kalbomis, o tai taip pat neprideda prie visuomenės konsolidacijos. Toks susiskirstymas palaiko socialinių grupių susiskaldymą politinėje aplinkoje ir palengvina Rusijos dezinformacijos sklaidą. Be to, reguliavimas grindžiamas pasenusiais teisės aktais. Pavyzdžiui, Latvijoje veikiantiems, bet oficialiai už jos ribų įsteigtiems kanalams, Latvijos teisės aktai netaikomi; nėra konkrečios informacijos saugumo doktrinos (nors yra kibernetinio saugumo strategija⁶⁰) ir internetinės žiniasklaidos reguliavimo. Galiausiai, nors yra iniciatyvų, skirtų demaskuoti netikras naujienas ir propagandą (Baltic Media Centre of Excellence⁶¹, Information Technology Security Incident Response Institution (CERT)⁶², įvairių tinklaraščių⁶³ ir nevyriausybinių organizacijų⁶⁴), nėra tvaraus valstybės koordinavimo medijų raštingumo ir informacinio saugumo ugdymo srityse. To priežastys yra finansavimo trūkumas ir tokių institucijų vaidmens svarbos demokratinei plėtrai suvokimo trūkumas.

Dar vienas veiksnys, parodantis Rusijos propagandos skaitmeninėje erdvėje svarbą regionui, yra NATO Strateginės komunikacijos kompetencijos centro 2017 m. tyrimų rezultatai. Jie parodė, kad 84% Rusijos pranešimų „Twitter“ apie NATO Baltijos regione ir Lenkijoje sukūrė robotai (angl. *bots*). Didžioji dalis robotų veiklos buvo apolitiškas šlamštas, ir, kaip pastebima, pranešimai rusų kalba galėjo būti mažiau veiksmingi. Iš keturių tirtų šalių į Estiją buvo taikytasi dažniausiai, o Lietuvoje ir Lenkijoje robotų aktyvumas buvo daug mažesnis⁶⁵.

Estija ir Latvija susiduria su tokiomis pačiomis problemomis kaip ir Lietuva. Nors požiūriai į šias problemas kiek skiriasi, būtų tikslinga priimti nuoseklų regioninį požiūrį į dezinformacijos pažabojimą, analizuojant vieni kitų, o galbūt ir kitų valstybių-partnerių (pavyzdžiui, Lenkijos ir Ukrainos), patirtis. Šiuo klausimu buvo imtasi tam tikrų veiksmų. Pavyzdžiui, 2022 m. kovo mėn. Baltijos šalių kultūros ministrai ragino apsaugoti Europos informacinę erdvę nuo dezinformaciją skleidžiančių Rusijos ir Baltarusijos televizijų retransliavimo⁶⁶. Pareigūnai pažymėjo, kad Rusijos karines operacijas rimtai remia žiniasklaidos kanalai, todėl tokia dezinformacija kelia didelę grėsmę demokratijai ir taikai visoje Europoje.

⁶⁰ Latvijos 2019–2022 m. kibernetinio saugumo strategija https://www.mod.gov.lv/sites/mod/files/document/Cybersecurity%20Strategy%20of%20Latvia%202019_2022.pdf.

⁶¹ Baltic Centre for Media Excellence <https://bcme.eu/en/home-page>.

⁶² Information Technology Security Incident Response Institution of the Republic of Latvia <https://cert.lv/en/about-us>.

⁶³ Jānis Polis asmeninis tinklaraštis <https://ardomu.lv/>.

⁶⁴ Re:Baltica <https://en.rebaltica.lv/>.

⁶⁵ NATO strateginės komunikacijos kompetencijos centro Rygoje ataskaita. „Robotrolling“ 2020/4 <https://stratcomcoe.org/publications/robotrolling-20171/203>.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos Kultūros ministerija <https://lrkm.lrv.lt/en/news/the-ministers-of-culture-of-the-baltic-states-call-for-the-protection-of-the-european-information-space>.

Rusijos dezinformacijos kampanijos Baltijos šalyse

Sutariama, kad Rusijos informacinė politika yra agresyvios užsienio politikos instrumentas. Rusijos informacinė politika yra tokia, kad sunku nustatyti, kur baigiasi propaganda ir prasideda informacinis arba hibridinis karas. Vienu ar kitu atveju, šis reiškinys yra sąmoningas sistemingas bandymas formuoti žmonių suvokimą, manipuliuoti jų žiniomis ir formuoti elgesį taip, kad būtų pasiektas norimas rezultatas. Rusijos tikslas – įdiegti ir įteisinti savo pasaulėžiūrą („Rusijos pasaulio“ sampratą), siekiant užsienio politikos tikslų. Nors „Rusijos pasaulis“ prasidėjo kaip tradicinis konservatyvus naratyvas, orientuotas į šeimą, sprendžiantis demografines problemas, kritikuojantis LGBT, Rusijai ištiesiant pagalbos ranką konservatyviems Vakarų sluoksniams, jis sparčiai išaugo, kuomet Krymo aneksija visame pasaulyje buvo grindžiama bandymu apsaugoti rusakalbius. Galiausiai tai tapo tiesiog priešišku Vakarams⁶⁷.

Tashev ir kiti teigia, kad rusai pritaiko savo požiūrį pagal skirtingų tikslinių grupių supratimą, jų pažeidžiamumus, kontekstą ir numatomus galutinius rezultatus. Informacinio karo efektyvumas ir patys požiūriai įvairiuose regionuose ir įvairiose grupėse gali skirtis⁶⁸. Be to, remiantis JAV žvalgybos duomenimis, kuriuos cituoja Bennett ir Livingston, Rusija įsitraukė į referendumą Nyderlanduose, siekdama sabotuoti laisvosios prekybos susitarimą su Ukraina, puolė tam tikrus JAV ir Europos politikus bei kūrė netikras socialinių tinklų paskyras, kad kurstyti neigiamas reakcijas į migrantų krizę (pvz., Berlyne musulmonų išprievartautos paauglės „Lizos“ atvejis⁶⁹).

Lukas Andriukaitis Rusijos dezinformaciją apibūdina kaip pasikartojančią (siunčiančią panašias žinutes įvairiose šalyse), daugiakanalę, kartais paremtą faktais (bet ne reguliariai), oportunistinę, inovatyvią. Kuomet paskleista žinutė pasiekia efektyvumą, pradedama ja remtis kaip teisinga informacija, kadangi melagingoms žinutėms pagrįsti nereikia daug faktų. Tačiau, žinoma, tai ne visada būna melas: konstruojant melagingus pasakojimus, naudojama ir nemaža dalis faktinės tiesos, tačiau kartais ji yra pertvarkoma, o kai kuriais atvejais, nutylima. Pavyzdžiui, Rusija stengiasi išnaudoti kiekvieną įvykį ar nelaimingą atsitikimą ir panaudoti bet kokį istorinį faktą savo naudai⁷⁰.

Ne nuostabu, kad trijų Baltijos šalių vyriausybės ir tautos patyrė Rusijos dezinformacinius išpuolius, kurių tikslas buvo sužlugdyti institucijas, kurstyti socialinę ir etninę įtampą bei sugriauti pasitikėjimą globaliais Vakarais ir NATO. Kalbėdami apie karinį aspektą, susijusį su grėsmėmis, Flanagan ir kt.⁷¹ atkreipia dėmesį, kad visos trys šalys plečia specialiųjų operacijų pajėgas. Be to, Estija turi gerai parengtus teritorinės gynybos atsparumo ir pasipriešinimo planus; Latvija iš anksto sutelkė dėmesį į profesionalią kariuomenę, o neseniai pradėjo dėti pastangas ir į visos visuomenės atsparumo didinimą; Lietuvoje vyriausybė ėmėsi veiksnių parengti nacionalinę kariuomenę ir savanorius, taip pat daug investuoti į piliečių švietimą.

⁶⁷ Kasčiūnas, L., Vaišnys, A., et al. (2017). Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos. *Vilnius: Rytų Europos studijų centras*.

⁶⁸ Tashev, B., Purcell, M., & McLaughlin, B. (2019). *Russias Information Warfare: Exploring the Cognitive Dimension*. Marine Corps Center for Advanced Operational Culture Learning Quantico United States.

⁶⁹ Bennett, W. L., & Livingston, S. (2018). The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European journal of communication*, 33(2), 122-139.

⁷⁰ Andriukaitis L. (2020) Russian propaganda narratives in the Baltics and the wider region https://vilniusinstitute.lt/wp-content/uploads/2020/05/VIPA_Andriukaitis_2020_lv4-1%D0%B5.pdf.

⁷¹ Flanagan, S. J., Osburg, J., & Kepe, M. (2019). *Deterring Russian aggression in the Baltic States through resilience and resistance*. RAND Corporation.

Nors Donbaso ar Krymo scenarijai Baltijos šalims mažai tikėtini, daugiausia dėl to, kad rusakalbių mažuma toli gražu nėra tokia didelė, bei dėl narystės NATO, vis dėlto, verta neatmesti galimybės, kad, pvz., Rusijos surengtas incidentas ar provokacija prieš rusakalbius bus panaudotas kaip pretekstas karinei intervencijai ar teritorijos užgrobimui dviprasmiškomis aplinkybėmis. Verta pastebėti, kad net jei Rusija ir nesiryš griebtis atviro karo (kas ypač tikėtina dabar, 2022 m., kai didžiąją dalį Rusijos kariuomenės sunaikino Ukraina), ji nesustos, bandys paveikti kaimynines valstybes pasitelkdama propagandą ir kitas netiesioginės agresijos formas, kadangi daugelis rusakalbių žmonių, kaip teigia Flanagan ir kt., „Estijoje ir Latvijoje pasikliauja rusiškos kilmės žiniasklaida informacija ir pramogomis“.

Grupės kaip taikiniai

Svarbu paminėti, kad propaganda vykdoma ne tik rusų kalba. Pavyzdžiui, agentūra „Russian Sputnik-News“, vykdanči atvirą dezinformaciją, 2016 m. pradėjo veikti ir Baltijos šalių kalbomis, o taip pat šiomis kalbomis veikia ir internetinių trollių tinklai⁷².

Kasčiūnas, Vaišnys ir kt. teigia, kad Rusijos informacinio karo Baltijos regione tikslas yra išlaikyti Estijos, Latvijos ir Lietuvos kaip „laikino darinio“, įvardijamo kaip „netikrieji Vakarai“ arba „netikra Europa“, įvaizdį, pabrėžiant, kad tai turėtų būti neutrali erdvė, nepaisant narystės euroatlantinėse organizacijose. Labai retai pagrindiniai naratyvai yra skirti visai visuomenei – tam tikri pasakojimai pritaikomi atskiroms grupėms⁷³. Apskritai, ilgalaikė regiono problema yra Rusijos sukurtas ir plačiai naudojamas „tautiečių užsienyje“ apsaugos diskursas (sootchestvenniki), tapęs vienu iš Rusijos karo prieš Ukrainą pagrindimu⁷⁴.

2018 m. buvo paskelbti 2013-2017 m. rusakalbių socialinių tinklų vartotojų (Facebook, V Kontakte ir Odnoklassniki) Baltijos regione analizės rezultatai. Tyrimu buvo siekiama ištirti rusakalbių vartotojų demografinius bruožus, viešus įrašus ir elgesio modelius. Daugiausia dėmesio buvo skiriama 11 makro temų, įvardijamų kaip: SSRS, Antrasis pasaulinis karas, Rusija, Rusijos stačiatikių bažnyčia, Vakarai, antibaltija, sąjungininkai, Ukraina, ne piliečiai, gynybos pajėgos ir priešiška įtaka. Analizė atskleidė, kad visuose kiekvienos iš trijų valstybių tinkluose yra santykinai nedidelė, bet reikšminga aktyvių ideologiją skleidžiančių vartotojų – prorusišką retoriką kuriančių, palaikančių ir skleidžiančių žmonių – dalis. Taip pat pastebėta, kad fizinėje erdvėje vykstantys įvykiai naudojami kaip pretekstas diskursui tam tikromis temomis sukurti, „vartojant dramatišką kalbą“, ypatingą dėmesį skiriant naratyvams apie Antrąjį pasaulinį karą, SSRS, dabartinę Rusiją ir oponentų Vakarams⁷⁵.

Duomenys apie santykinę pagrindinių temų pasiskirstymą kiekvienoje šalyje rodo keletą esminių skirtumų. Pavyzdžiui, „ne piliečių“ tema Lietuvoje (gana akivaizdu) mažiau aktuali, tačiau SSRS ir Ukrainos temos

⁷² Baltics battle Russia in online disinformation war
<https://learn.german.dw.com/en/baltics-battle-russia-in-online-disinformation-war/a-40828834>.

⁷³ Kasčiūnas, L., Vaišnys, A., et al. (2017). Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos. *Vilnius: Rytų Europos studijų centras*.

⁷⁴ Kols, R. (2022) Hybrid Threats: The Baltic Perspective
https://www.csce.gov/sites/helsinkicommission.house.gov/files/RKols_Hybrid%20threats%20Baltic%20Perspective-2022.pdf.

⁷⁵ Teperik, D., Senkiv, G., et al. (2020) Virtual Russian World in the Baltics
<https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/ncdsa-natostratcomcoe-study-3b-rus-socmedia-web-final-1.pdf>.

aptariamoms dažniau nei dviejose kitose šalyse. Kalbant apie „Facebook“ naudojimą, Latvijoje pastebima bendra tendencija tarp aktyvių vartotojų vis daugiau dėmesio skirti ideologiniams klausimams; Lietuvoje aktyvumo lygis nuo 2014 m. krito ir, tikėtina, toliau mažės; Estijoje ideologinė veikla tęsiasi ir daugiausia siejama su periodiškai rezonuojančiomis makro temomis, tokiomis kaip ne piliečiai, Antrasis pasaulinis karas, gynybos pajėgos, NATO. Lyginant visas tris šalis, „prorusiškų“ makro temų populiarumas „Facebook“ yra stipriausias Latvijoje, antroje vietoje – Lietuvoje, o Estijoje jis yra mažiausias.

Taigi, informacinė aplinka Baltijos regione nėra visiškai vienalytė. Tai lemia minėtieji rusakalbių mažumų proporcijų ir politinės aplinkos skirtumai. Verta paminėti, kad skiriasi ir amžiaus grupės, į kurias yra taikomas. Vyresnio amžiaus žmonės yra labiau pažeidžiami dezinformacijos (dažniausiai jaučia didesnę nostalgiją sovietinei praeičiai ir netaip kritiškai vertina internete esančią informaciją).

Kalbėdamas apie dezinformacijos kampanijų priežastis, Morkūnas neseniai atliktame tyrime apie Rusijos dezinformacijos Baltijos regione efektyvumą ekonominiu požiūriu teigia, kad jomis siekiama dviejų tikslų: pirma, kuo labiau diskredituoti valstybingumą (didinti nepasitenkinimą vidaus valdžios institucijomis ir demokratija), antra, teigiamai pavaizduoti Rusiją. Įvertinęs šių dezinformacijos kampanijų efektyvumą, jis pažymi, kad dezinformacija paveikia ne tik socialinį sluoksnį, bet ir ekonominę plėtrą. Tai pasireiškia vidaus investicijų mažėjimu, skiepijimo rodikliais (taigi ir išlaidomis sveikatos apsaugai) bei sukelia nepasitikėjimą teisine sistema ir nenorą kreiptis į valstybės institucijas⁷⁶. Todėl dezinformacinė veikla gali sukelti ilgalaikių ir pakankamai gilių problemų, kurios neapsiriboja vien politine įtaka.

Estija buvo vienas pirmųjų dezinformacinių atakų taikinių, kuomet paminklo sovietų kariams perkėlimo metu, Rusija apsiginklavo propagandiniais sovietmečio ir Antrojo pasaulinio karo naratyvais⁷⁷.

Pagrindiniai dezinformacijos tikslai Lietuvoje, kaip apibendrino Kasčiūnas ir kt., yra socialinių ir ekonominių problemų išryškimas, istorinės praeities išnaudojimas (dažniausiai, minėto Antrojo pasaulinio karo diskurso), nepasitikėjimo globaliais Vakalais sėjimas, etninių problemų kurstymas ir skirtumų tarp gana konservatyvios Lietuvos visuomenės ir liberalios ES diegimas⁷⁸.

Dezinformacijos naratyvų aiškinimas: manipuliacijos istorija

Kalbant apie Antrojo pasaulinio karo naratyvą, jis plačiai naudojamas ir Lietuvoje, kadangi yra giliai įsišaknijęs į Rusijos mentalitetą. Lietuvos laisvės kovotojai, „miško broliai“ yra viena iš čia dažniausiai naudojamų temų. Jie yra svarbi Lietuvos istorijos dalis, o Rusijos propaganda iškraipo istorinius faktus taip, kad šie kovotojai būtų vaizduojami kaip nacių kolaborantai ar teroristai, pasitelkiant ir kitus melagingus kaltinimus, pavyzdžiui, jų dalyvavimą Holokauste⁷⁹.

⁷⁶ Morkūnas, M. (2022). Russian Disinformation in the Baltics: Does it Really Work? *Public Integrity*, 1-15.

⁷⁷ Veebel, V. (2015). Russian Propaganda, Disinformation, and Estonia's Experience. Foreign Policy Research Institute, <https://www.fpri.org/article/2015/10/russian-propaganda-disinformation-and-estonias-experience>.

⁷⁸ Kasčiūnas, L., Vaišnys, A., et al. (2017). Rusijos propaganda: analizė, įvertinimas, rekomendacijos. *Vilnius: Rytų Europos studijų centras*.

⁷⁹ Andriukaitis, L. (2020) Russian propaganda narratives in the Baltics and the wider region https://vilniusinstitute.lt/wp-content/uploads/2020/05/VIPA_Andriukaitis_2020_lv4-1%D0%B5.pdf.

Kalbant apie tokią prieštarinę atminties politiką Baltijos regione, reikėtų atsižvelgti į etninį (kalbinį) aspektą. Rusams, paminklai, skirti kariams arba apskritai „Pergalės dienos“ diskursas yra jų nacionalinės tapatybės dalis, primenanti didvyrišką rusų/sovietų žmonių vaidmenį praeityje (ne mažiau ir dėl Rusijos oficialios informavimo politikos). Propaganda siaurina Antrojo pasaulinio karo palikimą per oficialų sovietų/rusų diskursą, nepaisydama problematiškų ir sudėtingų karo pasekmių tokioms šalims kaip Baltijos šalys (kad tai, kas buvo šlovė Rusijai, dažnai buvo pažeminimas Baltijos šalims), o tai veda į pasakojimų prieštaravimą. Bandymais monopolizuoti ir įtvirtinti savo pergalę kare, sutelkiant dėmesį į milžiniškas išlaidas, kurias šalis sumokėjo, ir išlaikant Rusijos politinio elito naratyvą apie Baltijos šalių „savanorišką prisijungimą prie SSRS“, siekiama išreikalauti visiško politinių teisių rusams, gyvenantiems Baltijos regione, ir kelti susipriešinimą tarp visuomenės grupių⁸⁰.

Tačiau istorinis diskursas gali būti nukreiptas ir į nacionaline kalba kalbančius žmones. Šiuo atžvilgiu, Holokaustas yra svarbi tema, kurią reikia prisiminti. Pavyzdžiui, dešimtajame dešimtmetyje populiaru „dvigubo genocido“ perspektyva bylojo, kad Lietuvos žydai dalyvavo represijose prieš lietuvius, o lietuviai, siekdami atkeršyti, bendradarbiavo su vokiečiais ir dalyvavo Holokauste (nors iš tiesų represijas organizavo sovietai)⁸¹. Žydų bendruomenei nacių kolaboracijos klausimas, kuris vis tiek vyko tam tikromis formomis, išlieka svarbus ir šiais laikais.

2022 metais buvo paskelbtas LRT tyrimų grupės ir DebunkEU.org tyrimas, analizuojantis dezinformacijos tinklą, Lietuvoje skleidžiantį prorusiškus naratyvus apie karą Ukrainoje⁸². Paaiškėjo, kad šį tinklą koordinuoja vos keli žmonės, tačiau jam priklauso šimtai „Facebook“ grupių ir puslapių, susietų su nuomonės formuotojais. Buvo išnagrinėtos 194 „Facebook“ grupės, iš kurių 105 pagal prorusiškos retorikos intensyvumą gali būti skirstomos į 4 blokus.

- 1 blokas (41): liaupsina prosovietines ir prorusiškas idėjas, menkina Lietuvą, ES ir NATO.
- 2 blokas (28): tokios pat kaip 1-ame bloke; taip pat skelbimai, pardavimai ar knygų grupės.
- 3 blokas (19): priešinas LGBTQ teisėms ir COVID apribojimams, skleidžia sąmokslų teorijas, kuriomis dėl karo kaltina JAV, kritikuoja Ukrainą.
- 4 blokas (11): siekia sumažinti referendumo paskelbimo reikalavimus; siejamos su Lietuvos liaudies partija.

⁸⁰ Kuczyńska-Zonik, A. (2016). Russian propaganda: methods of influence in the Baltic States. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*, 14(2), 43-59.

⁸¹ Budryte, D. (2013). Travelling trauma: Lithuanian transnational memory after World War II. *In Memory and Trauma in International Relations* (pp. 184-197). Routledge.

⁸² Atskleistas prokremliškas dezinformacijos tinklas Lietuvoje – LRT tyrimas (2022)
https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1701641/lithuania-s-pro-kremlin-disinformation-network-exposed-lrt-investigation?fbclid=IwAR3qP2U4sUc_c2M2f9o2xB4uegwiRXaqroP9ZAouSe2uzd3xVancRhwOkuA.

Žalingas daugkartinių krizių poveikis – nuo COVID-19 iki energetinio saugumo

Atskirai verta paminėti, kad Maskva taip pat išnaudojo situaciją dėl COVID-19 atsiradimo ir plitimo bei naudojo „COVID diplomatiją“, siekdama nuraminti vietinę auditoriją, pelnyti pasirinktos užsienio auditorijos palankumą⁸³ ir pakirsti Vakarų demokratijų teisėtumą (ypatingai buvusio Varšuvos pakto ir SSRS šalyse).

COVID-19 padariniai tapo pretekstu sklusti sąmokslų teorijoms, kaltinti karantiną dėl neigiamo ekonominio poveikio, skleisti „piliетinių teisių“ diskursą, kritikuoti sveikatos priežiūros prieinamumą ir apskritai kilti prieš vakcinaciją nukreiptoms diskusijoms (kas taip pat kenkia visuomenės sveikatai)⁸⁴. Tautinės mažumos, labiausiai pažeidžiamos Rusijos propagandos, dar kartą tapo dezinformacijos, formuojančios nepasitikėjimą valdžia ir vakarietiškais skiepais, taikiniu⁸⁵.

Siekdamas atsakyti į klausimą „Kodėl dezinformaciniai tekstai tokie įtikinantys, kad patraukia kai kuriuos skaitytojus?“, DIGIRES tyrimo COVID-19 tema metu pasitelkė legitimacijos strategijas⁸⁶. Diskurso analizė buvo pritaikyta siekiant išanalizuoti dezinformaciniuose tekstuose ir pagrindinėje žiniasklaidoje naudojamą retoriką. Kaip atskleidė kai kurie ankstesni tyrimai, naujienų reportažų žanro konvencijų laikomasi tiek faktinių naujienų straipsniuose, tiek netikrų naujienų straipsniuose, o skirtumas tarp jų slypi tam tikrose kai kurių įprastų ypatybių naudojimo subtilybėse ir dažnume/paplitime⁸⁷. Taigi, dezinformaciniai tekstai yra užmaskuoti tekstai, pagrįsti „rimtų“ žanrų modeliavimu/imitacija ir sumaišyti su populiariesniais žanrais⁸⁸.

DIGIRES analizė atskleidė, kad paviršiniu lygmeniu su COVID-19 susijusių dezinformacijos tekstų retorika aiškiai imituoja rimtų (žurnalistinių) žanrų informacinį stilių ir yra linkusi užimti pseudomokslinę poziciją. Tuo pat metu dezinformacijoje naudojami argumentavimo stiliaus bruožai⁸⁹,

⁸³ Foster, N. (2021). Propaganda gone viral: A theory of Chinese and Russian “COVID Diplomacy” in the age of social media. In *The Russian Federation in Global Knowledge Warfare* (pp. 123-145). Springer, Cham.

⁸⁴ Moy, W. R., & Gradon, K. (2020). COVID-19 Effects and Russian Disinformation Campaigns.

⁸⁵ Roževič A. (2021) COVID-19 social media narratives in Lithuania
https://www.eesc.lt/wp-content/uploads/2021/11/v03_Covid-19_social-media-narratives-in_LT_A4.pdf.

⁸⁶ Legitimation is a strategy that aims to provide answers to the question why their texts and information are framed in a certain way and why a specific version of some practice is provided.

⁸⁷ Mahyoob, M., Algaraady, J., & Alrahaili, M. (2021, March 6). Linguistic-Based Detection of Fake News in Social Media.
<https://doi.org/10.5539/ijel.v11n1p99>.

⁸⁸ Horbyk, R., Löfgren, I., Prymachenko, Y., Soriano, C. (2021). Fake news as meta-mimesis: imitative genres and storytelling in the Philippines, Brazil, Russia and Ukraine. *Popular Inquiry*, 1: 30-54.
https://aaltoodoc.aalto.fi/bitstream/handle/123456789/111278/J_horbyk_roman_2021.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

⁸⁹ Apibendrinant galima teigti, kad argumentacinis dezinformacinių tekstų stilius aiškiai imituoja informatyvų faktinių žanrų stilių, pasitelkdamas tokias strategijas kaip: (1) argumentavimas paminint įvairius autoritetus, (2) rėmimasis vertybių sistema ir (3) (teorinis) racionalizavimas, imituojantis mokslines konvencijas, pasitelkiant apibrėžimus, paaiškinimus ir prognozes. Taigi paviršiniame lygyje didelių skirtumų nepastebėta.

labiau būdingi diskusijoms, bet ne naujienų straipsniams. Tačiau makroanalizės lygmenyje išryškėjo svarbūs šaltinių pateikimo, tekstų struktūros ir bendro žinutės formavimo skirtumai. Šaltiniai pagrindinėje žiniasklaidoje yra labai įvairūs (skirtingi mokslininkai, gydytojai, politikai ir kt.), o dezinformaciniuose tekstuose šaltiniai sudaro „mes“ ir „jie“ dichotomiją: „mes“/ geri (tie, kurie priešinasi vyriausybei, turtingiesiems, mokslininkams, pagrindinei žiniasklaidai) prieš „juos“ (bauginančius šaltinius/blogi). Kalbant apie platesnes naratyvines struktūras, dezinformaciniuose tekstuose pasakojimai yra sutelkti aplink „priešą“ (kyla iš dvipolio „mes“ ir „jie“ priešpriešos), todėl perdirbami ir skleidžiami stipriai poliarizuojantys diskursai. Dezinformaciniuose tekstuose tikslas formuluojamas kaip kovos su priešu misija, o pagrindinė žiniasklaida sutelkia dėmesį į tikslą kovoti su virusu. Vadinasi, dezinformacijos diskursai yra orientuoti į priešą, o ne į sprendimus, kaip kad pagrindinėje žiniasklaidoje. Svarbu tai, kad šie aspektai (poliarizacija ir susitelkimas į priešą) yra vyraujantis priešiško diskursų bruožas, pvz. neapykantą kurstanti kalba⁹⁰, agresyvi kalba, diskriminaciniai diskursai ir neigiami stereotipai.

Regione cirkuliuoja dar vienas dažnai pasikartojantis naratyvas, susijęs su energetiniu saugumu. Teiginiai, kad jei santykiai su Rusija nepagerės, Europa šią žiemą „užšals“, 2022 m. skambėjo tiek Rusijos „Gazprom“ reklaminiuose vaizdo įrašuose, tiek oficialioje vadovo Aleksejaus Millerio komunikacijoje. Toks su dujomis susijęs šantažas ne naujiena⁹¹. Ir nors alternatyvūs dujų tiekimo šaltiniai potencialiai leistų regionui išspręsti šią problemą⁹², šildymo kainų ir apskritai komunalinių paslaugų kainų augimas, žinoma, papildys Rusijos propagandos argumentų banką.

Reikia tikėtis, kad Baltijos šalims, reiškiančioms rimtą paramą Ukrainai ir Laisvojo pasaulio karui su Rusija, tai neturės reikšmingo poveikio. Tačiau verta atsiminti ir tai, kad emocinė šalies partnerės parama anksčiau ar vėliau gali išblėsti, ypatingai paaštrėjus socialinėms ir ekonominėms problemoms. Rusija tai žino ir tikrai norės tuo pasinaudoti. Todėl galima numanyti, kad naujų propagandinių naratyvų šia tema tik gausės.

Rusijos karas prieš Ukrainą šiek tiek pakeitė Baltijos šalių piliečių nuomonę apie Rusiją (jau nekalbant apie tokius politinius sprendimus kaip vizų draudimas ar sienų uždarymas Rusijos piliečiams). Stebimas vertybių pasikeitimas tarp rusakalbių mažumos Estijoje, o tie rusakalbiai, kurie palaiko Ukrainą (taigi ir pasisako už laisvę ir demokratiją), įgavo tam tikrą matomumą⁹³. Vis dėlto, 2022 m.

⁹⁰ Ruzaitė, Jūratė (forthcoming). Impoliteness categories in hateful comments targeting migrants in Lithuania. In Victoria Guilén-Nieto, Antonio Doval, Dieter Stein (eds.), *From fear to hate: Legal-linguistic perspectives on migration*. Berlin/Boston: deGruyter; Ruzaitė, Jūratė. (2021) How do haters hate? Verbal aggression in Lithuanian online comments. In I. Chiluba (ed.), *Discourse and Conflict: Analysing Text and Talk of Conflict, Hate and Peace-Building*. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-76485-2_5; Ruzaitė, J. 2018. In search of hatespeech. *Lodz Papers in Pragmatics* 14(1): 93–116 Special issue on Narrating hostility, challenging hostile narratives. Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/lpp-2018-0005>.

⁹¹ Baltic states no strangers to gas blackmail from Russia or Belarus – opinion <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1546568/baltic-states-no-strangers-to-gas-blackmail-from-russia-or-belarus-opinion>.

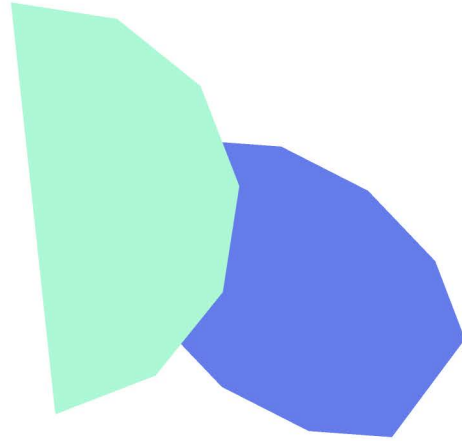
⁹² Rusijos energetinis šantažas nebėra Lietuvos galvos skausmas? <https://www.lytas.lt/english/business-tribune/2022/09/06/news/russia-s-energy-blackmail-no-longer-a-headache-for-lithuania-24477809>.

⁹³ Ar vykstant karui Ukrainoje Estijos rusakalbiai pasirengę priimti Vakarų? <https://www.dw.com/en/amid-war-in-ukraine-are-estonians-russian-speakers-ready-to-embrace-the-west/a-61078050>.

birželio mėn. 24% gyventojų Rusijos vis dar nelaikė grėsme šaliai. Kalbant apie Ukrainos kontekstą, 9% apklaustųjų manė, kad Ukraina engia rusakalbius gyventojus, o 15% buvo linkę manyti, kad karą išprovokavo Vakarai⁹⁴. Žmonių, palaikančių Rusijos vykdomą politiką, skaičius yra artimas Estijoje gyvenančių etninių rusų skaičiui (tačiau nėra pagrindo teigti, kad šie skaičiai visiškai sutampa).

Visuomenės apklausa parodė, kad prasidėjus Rusijos agresijai, Latvijoje neigiamai Rusiją vertinančių žmonių padaugėjo nuo 37% 2021 metais iki 66% 2022 metais ir tik 20% respondentų nurodė teigiamą požiūrį⁹⁵. Šie rezultatai atsispindėjo ir parlamento rinkimų rezultatuose – prorusiškos partijos surinko mažiau balsų, o centro-dešinę atstovaujantis Karnis buvo lyderis. Pasak politikos eksperto Marcio Krastinio, „tokiais laikais žmonės linkę telktis prie vėliavos“⁹⁶. Tačiau, kaip rodo kita 2022 m. apklausa, tik 40% rusakalbių smerkia Rusijos invaziją⁹⁷, o tai dar kartą pabrėžia etninio veiksnio ir kalbos vaidmenį. Apklauskos duomenimis, invaziją labiau linkę smerkti rusakalbiai gyventojai buvo 18–34 metų amžiaus, aukštąjį išsilavinimą turintys, vidutines ir dideles pajamas gaunantys Latvijos piliečiai. Šie rezultatai rodo, kad Rusija savo dezinformacija labiau taikosi į vyresnės kartos atstovus ir žmones, kurių socialinė-ekonominė padėtis prasčiausia.

Lietuvoje žmonių, remiančių ekonomines sankcijas Rusijai, humanitarinę pagalbą ir ginklų tiekimą Ukrainai procentas yra aukštas (atitinkamai 79%, 93% ir 83%)⁹⁸.

⁹⁴ Amid war in Ukraine, are Estonia's Russian speakers ready to embrace the West?
<https://www.dw.com/en/amid-war-in-ukraine-are-estonia's-russian-speakers-ready-to-embrace-the-west/a-61078050>.

⁹⁵ Survey: Latvian public sees Russia in more negative light than in 2021
<https://eng.lsm.lv/article/society/society/survey-latvian-public-sees-russia-in-more-negative-light-than-in-2021.a474416/>.

⁹⁶ Latvia election: Karins wins reelection amid Russia-Ukraine war
<https://www.dw.com/en/latvia-election-karins-wins-reelection-amid-russia-ukraine-war/a-63305784>.

⁹⁷ Less than half of Russians in Latvia condemn Russia's war in Ukraine: survey
<https://eng.lsm.lv/article/society/society/less-than-half-of-russians-in-latvia-condemn-russias-war-in-ukraine-survey.a464423/>.

⁹⁸ Fewer Lithuanians satisfied with response to Russia's war in Ukraine – survey
<https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1777622/fewer-lithuanians-satisfied-with-response-to-russia-s-war-in-ukraine-survey>.

5.

Procesinis ir
sociokultūrinis posūkis
dezinformacijos analizėje:
atsparumas kaip
bendrakūros procesas

5. Procesinis ir sociokultūrinis posūkis dezinformacijos analizėje: atsparumas kaip bendrakūros procesas

Komunikacijos ir politikos mokslų literatūroje atsparumas skaitmeninės informacijos grėsmėms ir trikdžiams dažnai apibrėžiamas kaip visuomenės – jos institucijų, organizacijų ir individų – gebėjimas atsispirti ir atremti skaitmeninės informacijos atakas ir manipuliacijas⁹⁹. Trumpai tariant, (socialinis, bendras) atsparumas laikomas gebėjimu, padedančiu visuomenei atlaikyti išorines grėsmes¹⁰⁰.

Tačiau toks požiūris turi trūkumų.

Informacinių grėsmių akivaizdoje toks mąstymas siūlo „sugrįžti“ ir „sugrąžinti“ anksčiau buvusią organizacijos sisteminę būklę. Daugialypių trikdžių laikais tokia perspektyva reiškia norą atstatyti būseną, kai trokštamasis tikslas yra suvokiamas kaip *rutina* ir *žinoma*, t.y. tai, kas yra plačiai suprantama ir atspindi įsivaizduojamą „normą“.

DIGIRES siekia pakeisti kai kuriuos dabartinius (politikos ir tyrimų) mąstymo būdus, susijusius su atsparumo kūrimu įvairiausių pertrūkių laikais, tokių kaip: populiarus politinio populizmo antplūdis, manipuliacijos, kišimasis į politinius procesus, dezinformacijos sklaida ir netikros naujienos, konfliktų kurstymas, klimato kaitos neigimas, etnonacionalizmo augimas, neapykantos kurstymas, sąmokslai, išpuoliai, nutekėjimai ir skandalai.

Kaip žinoma, didžioji dalis tokio turinio šiais laikais mus pasiekia skaitmeninėmis formomis. Taigi, galima sakyti, kad gilų nepasitikėjimą, susijusį su šiais pokyčiais, sukėlė naujos platformos. Iš tiesų, technologinės infrastruktūros sistemos (duomenys ir platformų valdomi algoritmai), kuriomis grindžiamos šiuolaikinės visuomenės struktūros ir formuojamos vartotojų veiklos, yra nepaprastai svarbios¹⁰¹. Platformos atnešė daug naudos žmonėms ir įmonėms. Tačiau jos taip pat sukėlė rimtų problemų. Dezinformacijos pagreitis ir sustiprėjimas – tik viena iš jų.

Europos institucijos ir mokslininkai ieško atsakymų, kurie leistų netik apriboti ir uždrausti „blogą“¹⁰² skaitmeninio turinio sklaidą, bet ir realiai ieškotų būdų, kaip užtikrinti žmonių teisę gauti kokybišką informaciją¹⁰³.

⁹⁹ Humprecht, E. et al. (2021). The sharing of disinformation in cross-national comparison: analyzing patterns of resilience. *Information, Communication & Society*, Doi: 10.1080/1369118X.2021.2006744

¹⁰⁰ Hall, P. & Lamont, M. (2013). *Social Resilience in the Neoliberal Era*. New York: Cambridge University Press; Obrist, B. et al. (2010). Multi-layered social resilience: a new approach in mitigation research. *Progress in Development Studies*, 10, 4, pp. 283–93. Doi: 10.1177/146499340901000402.

¹⁰¹ van Dijck, J. (2021). Governing trust in European platform societies: Introduction to the special issue. *European Journal of Communication*, 36(4), 323–333. <https://doi.org/10.1177/02673231211028378>.

¹⁰² Siapera, E. (2022). Platform governance and the “infodemic”. *Javnost/The Public*. Vol. 29, No. 2, pp. 197–214.

¹⁰³ Cammaerts, B., and Mansell, R. (2021). Digital Platform policy and regulation: Toward a radical democratic turn. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/11182>.

DIGIRES vadovaujasi idėja, kad visi konceptai, susiję su sudėtingais skaitmeninės informacijos cirkuliacijos ir manipuliavimo procesais, tokiais kaip dezinformacija ir pažeidžiamumas (arba, atvirkščiai, atsparumas, kaip pageidautinas kovos su žalingais šiuolaikinių komunikacijų padariniais rezultatas), turėtų būti traktuojami kaip kai kurių gilesnių visuomenės procesų (dezinformacijos ir manipuliacijų atveju – socialinių konfliktų ir susiskaldymo) ir transformacijų simptomas.

DIGIRES atsparumo ir kompetencijų ugdymą laiko būtinu tikslu, kurį reikia pasiekti priimant politinius sprendimus, t.y. viešosios politikos strategijas ir programas (susijusias su struktūriniu atsparumu), užtikrinant žiniasklaidos funkcionavimą (sukuriant atsparumą), o taip pat pasitelkiant piliečių iniciatyvas ir jų atsaką (siekiant aktyvaus pilietinio atsparumo).

Vadovaudamasis tokiu mąstymu, DIGIRES į dezinformacijos antplūdį žvelgia ir jį analizuoja ne tik kaip į technologiškai valdomą, taip vadinamąjį, reprezentacinį reiškinį, kurį reikia „atsargiai stebėti“ ir „registruoti“, t. y. įvardinti, aprašyti ir išmatuoti kiekybine prasme (pavyzdžiui, kiek ir kokios yra dezinformacijos, kaip ji plinta ir kokiais kanalais). Gana priešingai – DIGIRES teigia, kad dezinformacijos reiškinys turi būti nagrinėjamas per socialinę prizmę kaip procesas, reikalaujantis griežtos kontekstinės/kultūrinės aplinkos ir suinteresuotųjų šalių, jų veiksmų ir gautų žinių analizės bei adekvačių politinių atsakymų kūrimo.

DIGIRES tokio ambicingo tikslo siekia keliomis perspektyvomis, kurios yra sujungtos į dvi grupes: mokslinius projektus ir praktinius žiniasklaidos švietimo mokymus, orientuotus į faktų patikrinimą, ir informacijos patikrinimo šoninio skaitymo strategijas.

Mokslinė perspektyva pasitelkiama siekiant atskleisti Lietuvos, Latvijos ir Estijos¹⁰⁴ žiniasklaidos transformacijos būklę, visuomenės nuomonės kaitą¹⁰⁵, susijusią su informacinių trikdžių antplūdžiu. Tokia analizė leidžia kritiškai įvertinti visuomenės mąstyseną ir įvairių žmonių grupių informuotumo apie esamus ir galimus informacijos sutrikimus spragas. Tam, kad efektyviai pasiekti šias grupes ir motyvuoti jas tapti atsakingais informacijos vartotojais, DIGIRES ragina ne tik kalbėti apie „medijų raštingumą“ (kuris yra sudėtinga ir daugialypė sąvoka¹⁰⁶). DIGIRES mokymo strategijos ir mokomojo medžiaga taip pat orientuojasi į skaitmeniniu būdu perduodamos informacijos (kaip ji pateikiama) ir infrastruktūrų (duomenų, algoritmų) veikimo logiką¹⁰⁷.

¹⁰⁴ Balčytienė, A, Juraitė, K. (2022). Baltic Democracies: Re-configuring Media Environments and Civic Agency, *Journal of Baltic Studies*. Doi: [10.1080/01629778.2022.2117833](https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2117833).

¹⁰⁵ Analysis prepared for *UNESCO MILID Book 2022: Informed citizenship in the times of manyfold inforuptions: The Baltic-Nordic evidence for media and information literacy, civic resilience, and public good*.

¹⁰⁶ Tessa Jolls (report, 2022 September). Building resiliency: Media literacy as a strategic defense strategy for Transatlantic (<https://www.medialit.org/sites/default/files/announcements/JollsBuilding%20Resiliency-Media%20Literacy%20as%20a%20Strategic%20Defense%20Strategy%20for%20the%20Transatlantic%20%2810-10-2022%29%20copy.pdf>).

¹⁰⁷ DIGIRES komanda parengė Toolkit medžiagą, skirtą šaltinio patikrinimui, taikant „šoninio skaitymo“ strategijas. Siūloma, kad „šoninis skaitymas“ įgalintų medijų varotojus adekvačiai analizuoti turinį, susiduriant su skaitmeninių platformų verslo algoritminiais modeliais, įvertinti turinio estetines savybes ir žmogiškuosius išteklius, reikalingus tokio tipo informacijai sukurti ir palaikyti.

Kaip buvo teigiama ankstesniuose šios ataskaitos skyriuose, reprezentacinė pusė (dezinformacijos mastai ir naratyvai Lietuvoje ir kaimyninėse šalyse) yra plačiai aptarinėjama ir viešai atskleidžiama žiniasklaidoje. Kitaip tariant, esame pakankamai gerai informuoti apie populiariausias dezinformacijos rūšis ir šaltinius. Tačiau vis dar nėra gerai žinoma, kaip ir kodėl vartotojai reaguoja (įsitraukimu ar ignoravimu) į šiuos netikrus pasakojimus ir, priešingai, kaip jie išlieka jų nepaveikti.

DIGIRES siekia pakeisti vyraujantį mąstymą, akcentuojantį klaidingos informacijos reprezentavimą, pasitelkiant analizę ir įgyvendinant kombinuotas *makro-mezzo-mikro* atsparumo strategijas taip, kad dezinformacijos išryškėjimas nesukeltų žalingų pasekmių.

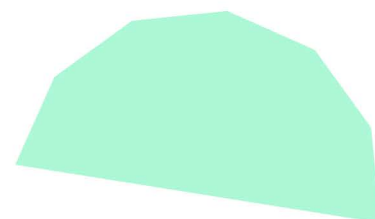
Mes nežinome teisingo atsakymo, kaip tiksliai tai padaryti. Tačiau manome, kad daugiasektorinis ir tarpdisciplininis požiūris į šią sudėtingą problemą yra gyvybiškai svarbus.

Pasitikėjimas, atsparumas ir įgalinimas

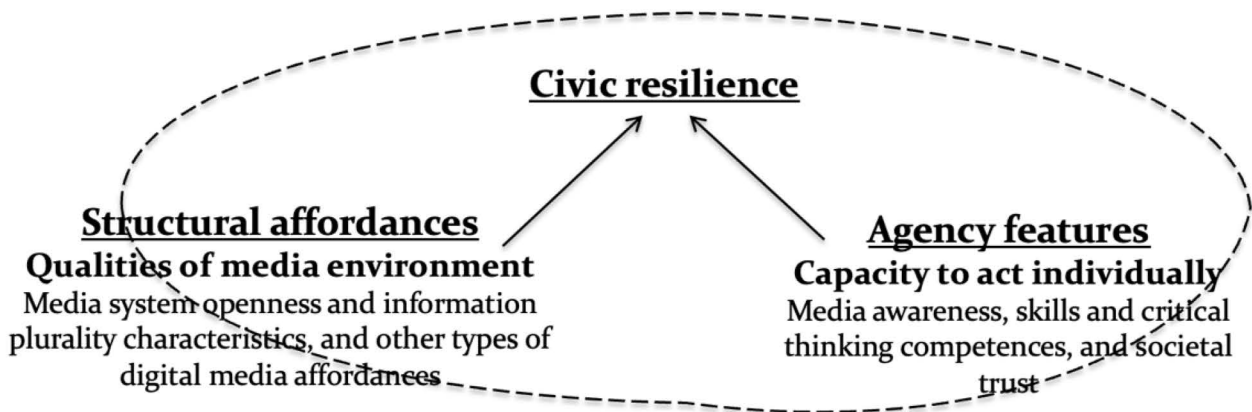
DIGIRES siūlo į integruotą atsparumo sistemą žvelgti ne tik kaip į apsaugos mechanizmą (reguliavimo priemones ir politiką) ir iš anksto nustatytas žmonių kompetencijas, kurias jie turi turėti. Priešingai – į socialinio ir skaitmeninio atsparumo raidą reikia žiūrėti kaip į nuolatinį ir konteksto valdomą procesą.

Dėl šios priežasties visuomenės atsparumo ugdymo idėja turi būti nagrinėjama kaip bendrakūros procesas su naujomis bendradarbiavimo formomis ir pasitikėjimo valdymo¹⁰⁸ veiksmis tarp potencialių suinteresuotųjų šalių: valstybės institucijų, organizacijų (pvz., žiniasklaidos, mokyklų, NVO) ir piliečių.

Demokratinio tvarumo ir demokratijos bendrakūros diskursuose atsparumą reikia vertinti pasitelkiant pilietinio atsparumo sąvoką. Kaip aktyvus, nuolatinis ir performatyvus procesas, pilietinis atsparumas (žr. 9 pav.) vertinamas kaip suinteresuotųjų šalių, bendruomenės įsitraukimo ir grupių įgalinimo gebėjimai ir kompetencijos, įgyjamos remiantis organizacinėmis struktūromis (struktūriniais pajėgumais: žiniasklaidos sistema ir jos atvirumu įvairiems požiūriams bei jų įtraukimu) ir individualiais gebėjimais (individualiomis ir grupės kompetencijomis, pavyzdžiui, motyvacija veikti ir tarpasmeniniu bei visuomeniniu pasitikėjimu).

¹⁰⁸ van Dijck, J. (2021). Governing trust in European platform societies: Introduction to the special issue. *European Journal of Communication*, 36(4), 323–333. <https://doi.org/10.1177/02673231211028378>.

9 pav. Pilietinis atsparumas kaip performatyvus procesas.

Dėl šios priežasties DIGIRES – tiek kaip tyrimų/analizės projektas¹⁰⁹, tiek kaip asociacija (Baltijos skaitmeninio atsparumo tyrimų centras¹¹⁰) – siekia bendrai valdomų ir bendrai kuriamų atsparumo procesų:

1

DIGIRES mano, kad atsparumo ugdymas yra gebėjimų kūrimo ir stiprinimo procesas, palaikomas žinių mainų, bendro žinojimo kūrimu ir „dalijimusi“, vystomu pasitelkiant įvairius pasitikėjimo kūrimo veiksmus.

2

DIGIRES atsparumo ugdymo metodai yra pagrįsti bendrų poreikių principu, t. y. skirtingų dalyvaujančių veikėjų/suinteresuotųjų, turinčių reikiamą patirtį, sujungimo ir bendro gėrio kūrimo idėja¹¹¹.

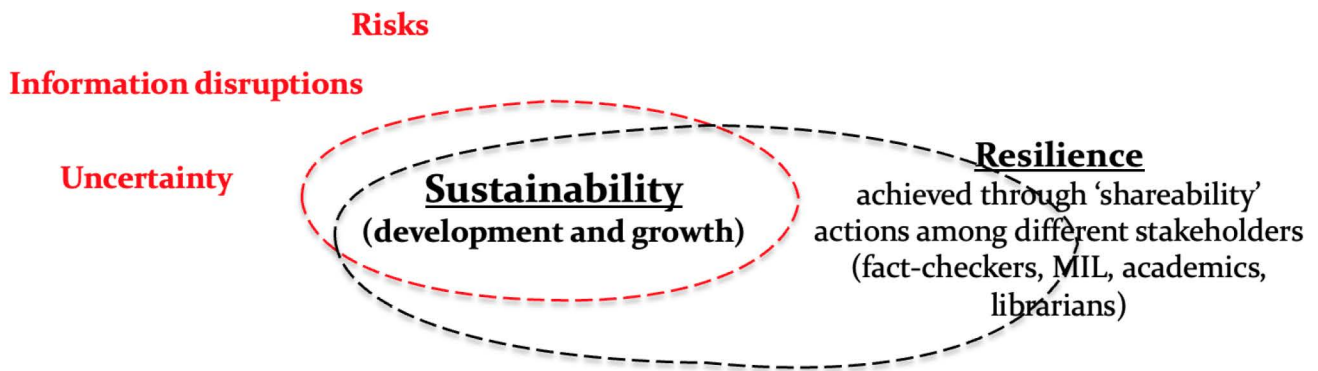
Atsparumas ir tvarumas yra dvi sąvokos, pakaitomis naudojamos šiuolaikiniuose diskursuose, susijusiuose su socialiniais pokyčiais. Atsparus mąstymas remiasi gebėjimu panaudoti sukrėtimus, siekiant inicijuoti atsinaujinimą, o tvarus vystymasis reiškia gebėjimą toliau tęsti veiklą ir egzistavimą.

Toliau pateikta diagrama (žr. 10 pav.) išplečia šį susikeičiantį dviejų idėjų sambūvį į vizualų konceptą: kaip iliustruojama, abu egzistavimo būdai papildo ir kokybiškai „išplečia“ vienas kito savybes.

¹⁰⁹ DIGIRES (Supporting Collaborative Partnerships for Digital Resilience and Capacity Building in the Times of Disinfectemic/COVID-19) is 15 month duration (2021-2022) an EU Funded pilot project, Contract No. LC-01682259, <http://digires.lt>.

¹¹⁰ Baltijos skaitmeninio atsparumo tyrimų centrą 2022 m. įsteigė trys steigėjai – Vytauto Didžiojo universitetas Kaune, UAB „Delfi“ (žiniasklaidos organizacija) ir Nacionalinis socialinės integracijos institutas (NVO).

¹¹¹ Šiuo metu su DIGIRES poreikiais susijusius tyrimus ir inovacijas vykdo Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkai (Intelektinių sistemų laboratorija, Viešosios komunikacijos katedra, VDU UNESCO medijų ir informacinio raštingumo įtraukiai žinių visuomenei katedra), faktų tikrinimą atlieka naujienų portalas „Delfi.lt“ ir regioninė žiniasklaida (regioninis dienraštis „Tauragės kurjeris“), medijų raštingumo iniciatyvas, skirtas įtraukti įvairias grupes, koordinuoja NVO „Media4Change“.

9 pav. Atsparumas plečia tvarumą (konceptuali iliustracija).

Siekdamas sukurti tokią bendro valdymo, bendrakūros ir mainų schemą bei darbo modelį, DIGIRES atsižvelgia į socialines ir kultūrinės konteksto ypatybes ir atsparumo požymius valstybiniu (makro), organizaciniu (mezzo: žiniasklaida, švietimas, kūrybinės industrijos) ir individualiu (mikro) lygmenimis.

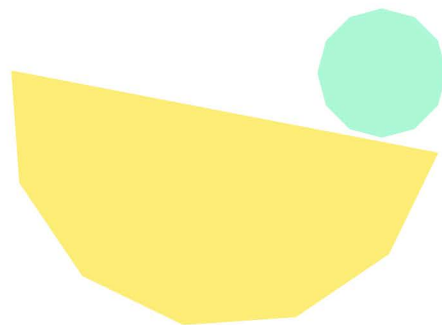
Siekdamas tokio ambicingo tikslo, DIGIRES testuoja kai kurias pilotines idėjas:

1

Mokslinių tyrimų srityje taiko integruotą požiūrį ir tiria skaitmeninio atsparumo struktūras Lietuvoje, atlieka suinteresuotųjų šalių analizę, skiria dėmesį reprezentaciniam (žiniasklaidos) aspektui, taip pat teikia įžvalgas¹¹² apie žmogiškuosius/psichologinius atsparumo pagrindus, kuriuos apibrėžia skirtingi specialistai.

2

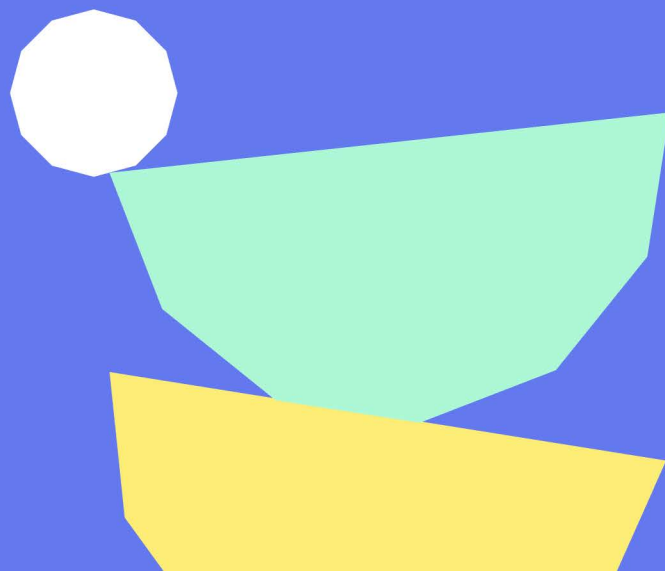
Tuo pačiu metu DIGIRES savo veiklą laiko labai praktiška, kadangi siekia: (a) parengti autentiškus į atsparumą orientuotus mokymus, pagrįstus būtinomis skaitmeninių medijų raštingumo kompetencijomis ir pateikti šaltinio tikrinimo strategijas; b) viešai kalbėti ir pristatyti savo bei klausytis ir perimti kitų patirtis; c) teikti politikos siūlymus.

¹¹² Interviu su skirtingų suinteresuotųjų šalių atstovais parodo, kaip atsparumo idėją artikuluoja skirtingi veikėjai; šie atsakymai taip pat atskleidžia atsparumo sistemos spragas.

Veiksmai kovai su dezinformacija

6. Veiksmai kovai su dezinformacija

Augant informacijos kiekiams ir spartėjant komunikacijai, buvo pradėti veiksmai, skirti kovoti su dezinformacija, pasitelkiant žiniasklaidos inicijuotus ir remiamus projektus (tokius kaip faktų tikrinimas, melagingų naujienų demaskavimas (angl. *debunking*), prevencinis paneigimas (angl. *pre-bunking*), klaidingų teiginių ir naratyvų fiksavimas) ir mokslinius visuomenės demokratinio atsparumo žalingai informacijai vertinimus.

Įprastai medijų raštingumas ir medijų sąmoningumas yra vertinami kaip daug žadančios priemonės¹¹³, skirtos sukurti būtinus (grupės ir bendruomenės) gebėjimus, kad būtų išvengta daugybės melagingų teiginių ir naratyvų, strategiškai sukurtų manipuluoti ir apgauti, sklaidos bei jų neigiamo poveikio. Vis dėlto, kad ir kokios intensyvios ir kaip plačiai paplitusios šios priemonės bebūtų, jos turėtų būti vertinamos kaip reaktyvus atsakas.

Faktų tikrinimas

Įvairios žiniasklaidos organizacijų kuriamos strategijos, pvz., faktų tikrinimas, melagingų naujienų demaskavimas, išankstinis demaskavimas ir netikrų naratyvų atskleidimas, veikia išvien su naujų žurnalistinių formatų kūrimu, skatinančiu visuomenės įsitraukimą ir susitelkimą dezinformacijos srityje. Tačiau ar šių žiniasklaidos veiksmų pakanka, siekiant susidoroti su (dez)informacija? Kaip išlaikyti informuoto ir atsparaus pilietiškumo idealus spartėjančios komunikacijos, informacijos pertekliaus, informacinių trikdžių ir tiesos nykimo laikais?

Tiek Lietuvoje, tiek ir kitose demokratinėse šalyse faktų tikrinimas yra įprasta žurnalistų praktika, siekiant pateikti visuomenei patikrintą informaciją ir apskritai tarnauti demokratiniams žiniasklaidos tikslams. Lietuvoje faktų tikrinimas kaip žurnalisto pareiga yra apibrėžiamas Visuomenės informavimo įstatymo. Tačiau dezinformacijos kontekste faktų tikrinimas pasitelkiamas ne tik tada, kai žurnalistai kuria autorinius žurnalistinius produktus, bet ir kaip priemonė kovoti su dezinformacija, kuri jau sklaido mūsų informacinėje erdvėje. Daug žurnalistų jaučia atsakomybę demaskuoti melagingus naratyvus, skleidžiamus siekiant tam tikrų politinių tikslų, ir išvalyti esamą komunikacinę aplinką nuo melo.

Kadangi faktų tikrinimas ir dezinformacijos demaskavimas yra savotiška tiriamoji žurnalistika, ši praktika reikalauja didelių finansinių ir žmogiškųjų resursų, todėl ne visos (ypatingai mažesnės) žiniasklaidos priemonės turi galimybes užsiimti tokia veikla.

Pirmąjį faktų tikrinimo projektą Lietuvoje, o taip pat ir Baltijos šalyse, 2016 m. įsteigė komercinis naujienų portalas 15min.lt. „Patikrinta 15min“ pavadintas projektas siekia surinkti ir išanalizuoti politikų ir kitų svarbių visuomenės veikėjų diskursą, keliantį abejonių dėl pateiktų faktų ir skaičių tikrumo. Toks diskursas neapima nuomonių, prognozių ar abstrakčių teiginių. „Patikrinta 15min“ faktų tikrinimo proceso metu yra

¹¹³ Tessa Jolls (2022 m. rugsėjo mėn. ataskaita). Building resiliency: Media literacy as a strategic defense strategy for Transatlantic (<https://www.medialit.org/sites/default/files/announcements/JollsBuilding%20Resiliency-Media%20Literacy%20as%20a%20Strategic%20Defense%20Strategy%20for%20the%20Transatlantic%20%2810-10-2022%29%20copy.pdf>).

apklausiamas asmuo, kurio parodymai tiriami, siekiant pateikti teiginius patvirtinančius įrodymus. Taip pat renkama ir analizuojama informacija iš pirminių dokumentų, kitų viešai prieinamų šaltinių, ekspertų. Remiantis visa turima informacija, teiginiai įvertinami skalėje nuo absoliučios tiesos iki absoliutaus melo. Vienas iš naujausių „Patikrinta 15min“ žurnalistų aptiktų melų – Rusijos propagandistų teiginys, kad nuotraukoje klūpantys ir už Ukrainą besimeldžiantys lenkai, neva iš tiesų esą serbai, besimeldžiantys už rusus¹¹⁴.

2018 m. vienas iš trijų DIGIRES steigėjų – naujienų portalas Delfi.lt – pradėjo faktų tikrinimo projektą „Melo detektorius“, kuriuo siekiama pateikti skaitytojui faktais pagrįstą informaciją, atidžiai analizuojant viešus Lietuvos politikų ir ekspertų pasisakymus. Kiekvienas tyrimas prasideda nuo kruopščios faktų atrankos. Žurnalistai tam naudoja įvairius įrankius: ieško faktų internete, klausosi vyriausybės posėdžių, seka viešus ekspertų komentarus, dalyvauja spaudos konferencijose, naudojami specialiu „Facebook“ faktų nustatymo įrankiu. Pasirinkę tirti konkretų faktą, žurnalistai pradeda ieškoti informacijos internete, duomenų bazėse, akademinuose darbuose, atlikti tyrimus, kad patvirtintų arba paneigtų pasirinktą faktą. Surinkę visus reikalingus įrodymus apie tiriamą faktą, žurnalistai yra pasirengę paskelbti tyrimą ir galutinį fakto įvertinimą: ar jame yra dezinformacijos, trūksta konteksto, manipuluojama sena filmuota medžiaga ir pan. „Melo detektoriaus“ žurnalistai, dalindamiesi savo atradimais su visuomene, pateikia kuo daugiau tekstinių ir vaizdinių įrodymų, įskaitant nuorodų sąrašą kiekvieno teksto apačioje. Vienas iš naujausių „Melo detektoriaus“ demaskuotų dezinformacijos naratyvų yra apie fašistų, naudojančių smurtą tramdant skirtingų politinių įsitikinimų civilius, ypatingai Donbaso regione, valdomą Ukrainą.

Be faktų tikrinimo projekto „Melo detektorius“, Delfi.lt paskelbė ir straipsnių ciklą „Sekant pinigus“ – tiriamosios žurnalistikos projektą, skirtą atskleisti, kas ir kaip finansuoja dezinformaciją Lietuvoje. Inicatyva analizuoja, kurios Rusijos įmonės kontroliuoja Lietuvoje pasiekiamus Rusijos žiniasklaidos kanalus ir aiškinasi, kaip tokie kanalai, ypatingai Kremliaus kontroliuojama televizija, skleidžia dezinformaciją ir kursto neapykantą. Be to, išskiriami Lietuvos visuomenės veikėjai, kurie yra žinomi visoje šalyje dėl žalingos informacijos skleidimo. Straipsnių ciklas pristato ir Lietuvos visuomenėje paplitusių dezinformacinių naratyvų analizę, kurią atliko Vilniaus politikos analizės institutas. Toks Delfi.lt žurnalistų atliekamas tiriamasis darbas yra glaudžiai susijęs su faktų tikrinimo iniciatyvomis, nes visomis jomis siekiama kovoti su dezinformacija ir šviesti visuomenę apie išgyvenamą informacinę krizę.

Trečioji faktų tikrinimo iniciatyva, kurią vykdo Lietuvos visuomeninis transliuotojas (Lietuvos radijas ir televizija) – „LRT Faktai“, pradėta 2019 m. Šio projekto tikslas – nešališkai ir suprantamai atskleisti viešojoje erdvėje skelbiamą klaidinančią ar melagingą informaciją. „LRT Faktai“ faktų tikrintojai analizuoja melagingas naujienas, tokias kaip propaganda, klikbaitai, nupirkti straipsniai, dezinformacija, manipuliacijos, netikros naujienos. Faktų tikrinimo procesas, įskaitant tikrintinų faktų pasirinkimą ir tikrinimą remiantis pirminiais, viešai prieinamais šaltiniais, yra labai panašus į „Patikrinta 15min“ ir „Melo detektorius“ iniciatyvų procesus. Po atlikto tyrimo „LRT Faktai“ pristato melo šaltinį ir jo kilmę, dalijasi žurnalistų surinktais faktais, o pranešimo pabaigoje pateikia analizuojamo teiginio vertinimą. Taip pat pateikiamos nuorodos į visus šaltinius, kuriais

¹¹⁴ <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/ciniska-apgaule-malda-uz-ukrainecius-paverte-malda-uz-rusu-karius-55-1666592>.

rėmėsi žurnalistai, kad faktų tikrinimo procesas būtų skaidrus ir patikimas. Viena iš naujausių „LRT faktų“ tirtų melagingų naujienų – vaizdai, kuriuose Rusija, kaip atsaką į Suomijos išreikštą norą įstoti į NATO, prie Suomijos sienos siunčia karinę techniką.

Pirmieji du lietuviški faktų tikrinimo projektai „Patikrinta 15min“ ir „Melo detektorius“ yra patvirtinti Tarptautinio faktų tikrinimo tinklo (International Fact-Checking Network, IFCN) Garbės kodekso signatarai. Ši narystė rodo jų įsipareigojimą laikytis nešališkumo, sąžiningumo, šaltinių, finansavimo, organizavimo ir metodologijos skaidrumo bei atviros ir sąžiningos korekcijų politikos. Kaip minėta anksčiau, tiek 15min, tiek Delfi, tiek LRT veikia nacionaliniu lygiu. Jų stabilus finansavimas leidžia daugiau investuoti į tokias faktų tikrinimo iniciatyvas, kuriomis siekiama kovoti su dezinformacija, nei, kad, pavyzdžiui, galėtų investuoti regioninė žiniasklaida. Tačiau faktų tikrinimas kaip žurnalistinė praktika galėtų ir turėtų būti taikomas visuose žiniasklaidos lygiuose – nuo regioninės iki nacionalinės. Žurnalistai, kaip kolektyvinis vienetas, yra atsakingi už patikrintos informacijos dalijimąsi su savo auditorija, už viešajame diskurse skleidžiamų melagingų naratyvų demaskavimą, taigi ir už visuomenės pasitikėjimo žiniasklaida, kaip demokratine institucija, didinimą.

Apibendrinant galima teigti, kad nors Lietuvoje veikia dvi faktų tikrinimo redakcijos, o faktų tikrinimas yra neatsiejama kasdienės veiklos dalis pirmaujančiose žiniasklaidos priemonėse, DIGIRES patirtis ir visuomenės apklausų rezultatai patvirtina, kad faktų tikrinimo veikla yra per menkai žinoma plačiajai visuomenei.

Pilietinis įsitraukimas ir medijų raštingumo ugdymas

Čia pateikiamos kelios mokomųjų medžiagų, kaip atpažinti dezinformaciją ir su ja kovoti, rūšys. Jas sudaro švietimo priemonės ir vyriausybės siūlomi projektai, kiti įvairūs projektai, finansuojami organizacijų (tokių kaip IREX¹¹⁵, Švedijos institutas¹¹⁶, Šiaurės ministrų tarybos biuras Lietuvoje, ES ir kt.), NVO (pvz., Media4Change, Skaitmeninės etikos centras, Saugos interneto centras Lietuvoje ir kt.) arba aukštųjų mokyklų.

Vienas tokių yra mokomųjų priemonių rinkinys „Kaip atpažinti dezinformaciją ir su ja kovoti¹¹⁷“, inicijuotas Europos Sąjungos, yra sukurtas aukštųjų mokyklų studentams ir mokytojams, siekiant padėti nustatyti, kuri internete rasta informacija yra teisinga, o kuri – klaidinga. Šį mokomųjų priemonių rinkinį sudaro teorinė medžiaga su pavyzdžiais ir iliustracijomis, kaip per COVID-19 pandemiją buvo skleidžiama dezinformacija. Jame pagrindinis dėmesys skiriamas paaiškinimui, kaip veikia dezinformacija ir kaip į ją reikėtų reaguoti. Priemonių rinkinyje taip pat pateikiamos grupinės užduotys mokiniams ir studentams bei įvairūs informacijos šaltiniai.

Kita mokomoji priemonė, sukurta padėti kovai su dezinformacija, yra informacinis naujienlaiškis „Aš manau!¹¹⁸“, išleistas Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto. Šis informacinis

¹¹⁵ <https://www.irex.org/news/irex-launches-media-literacy-online-course-baltics>.

¹¹⁶ <https://sharingsweden.se/toolkits/introducing-source-criticism-classroom/>

¹¹⁷ „Kaip atpažinti ir kovoti su dezinformacija“
https://learning-corner.learning.europa.eu/learning-materials/spot-and-fight-disinformation_lt.

¹¹⁸ „Aš manau!“. <https://asmanau.wordpress.com/2021/05/03/nr-49-melagienos-ir-europos-atsakas-i-pandemija/>.

naujienlaiškis skirtas ne tik dezinformacijai, bet ir kitoms temoms, tokioms kaip Europos atsakas į Rusijos karą Ukrainoje, Stambulo konvencija ar Partnerystės įstatymas. Kiekviename naujienlaiškyje dėmesys skiriamas vienai iš šių temų, o taip pat pateikiama po publikaciją apie netikras naujienas COVID-19 pandemijos metu ir Europos atsaką į jas. Šis projektas daugiausiai skirtas vidurinių mokyklų mokiniams ir mokytojams aptarti ir analizuoti pagrindines politines, ekonomines ir socialines problemas. Minėtame straipsnyje apie netikras naujienas pateikiamos ekspertų nuomonės ir išvados, kas ir kodėl skleidžia dezinformaciją, kaip atpažinti netikras naujienas ir ką ES institucijos daro siekdamas spręsti šią problemą. Pabaigoje taip pat pateikiami klausimai ir užduotys mokiniams.

Kitos dvi čia pristatomos edukacinės priemonės apima vyriausybinis ir nevyriausybinis projektus. Pirmasis, kurį inicijavo Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarija, vadinasi „Sustiprink imunitetą¹¹⁹“. Šis projektas/informacinė kampanija pagrindinį dėmesį skiria grėsmių internete atpažinimui ir kovai su jomis. Projekto internetinė svetainė suskirstyta į tris pagrindines dalis. Pirmojoje dalyje pateikiama informacija darbdaviams ir darbuotojams, antrojoje aiškinama, kaip saugiai naršyti internete, o trečiojoje, pavadintoje „Atpažinkite netikras naujienas“, mokoma, kaip neįkliūti į netikrų naujienų pinkles. Vartotojai taip pat gali atlikti testą „Sustiprink imunitetą“, kuriame reikia atpažinti, ar straipsnio antraštė yra tikra, ar ne. Galiausiai, svetainėje pateikiami šaltiniai, kaip patikrinti naujienų straipsnius ir apskritai internete rastą informaciją.

„Pilietinio atsparumo iniciatyvos“ pradėtas projektas „Šiuolaikinės dezinformacijos iššūkiai¹²⁰“ – tai projektas-mokymai žurnalistams iš įvairių Lietuvos regionų, o taip pat piliečiams, besispecializuojantiems žiniasklaidos, žurnalistikos ar komunikacijos srityse. Projektu siekiama padidinti kritinio mąstymo ir skaitmeninio atsparumo svarbą mūsų visuomenėje.

„Media4Change“ yra viena aktyviausių NVO medijų ir informacinio raštingumo tinkle Lietuvoje. Programa „Medijų raštingumas visiems“ apima įvairias mokymosi galimybes, įtraukias mokymo priemones ir informuotumo didinimo kampanijas¹²¹. „Media4Change“ užsiima gebėjimų stiprinimo veiksmais, tuo pačiu stiprindama pilietinės visuomenės (ypatingą dėmesį skiriant jaunesiems medijų vartotojams ir žurnalistams) ir medijų turinio kūrėjų MIL kompetencijas, teikdama jiems mokymus, mokomuosius išteklius ir skatinamąsias kampanijas.

2022 m. pradėti internetiniai medijų raštingumo kursai lietuvių kalba. Vieną iš jų „Very Verified: nuotolinis medijų raštingumo kursas“ sukūrė pasaulinė plėtros ir švietimo organizacija IREX, vykdydama JAV valstybės departamento programą „Medijų raštingumas Baltijos šalyse“, pasitelkdama „Learn to Discern“ (L2D) metodą, siekiant ugdyti piliečių atsparumą dezinformacijai ir manipuliacijoms¹²². Šiuo kursu siekiama suteikti žmonėms pagrindinius medijų raštingumo ir informacijos tikrinimo įgūdžius, reikalingus jų kasdieniame gyvenime, ir

¹¹⁹ „Sustiprink imunitetą“ <https://sustiprinkimuniteta.lt/>.

¹²⁰ „Šiuolaikinės dezinformacijos iššūkiai“. <https://cri.lt/#projects>.

¹²¹ „Medijų raštingumas visiems“ <https://www.media4change.co/lt/activity-areas/media-literacy/>

¹²² „Very Verified“. <https://veryverified.eu/lt/home-lietuviskai/>

ugdyti gebėjimą atpažinti propagandą bei kitus informacinius sutrikimus. Taip pat pedagogams suteikiama lengvai naudojama kursą atitinkanti mišraus mokymosi pamokų medžiaga.

Dar vieną nuotolinį kursą parengė Medijų raštingumo centras ir jo vykdomas projektas „Global On-Ramp to Media Literacy“¹²³. Tai yra 90 minučių savarankiškas kursas, skirtas kritinio mąstymo įgūdžių ugdymui. Interaktyviame kurse naudojami tekstai, vaizdo įrašai, klausimynai ir infografikai, apimantys temas nuo seniai patvirtintų pagrindinių medijų raštingumo klausimų ir koncepcijų iki įgalinimo spiralės ir pagrindinių idėjų bei įrankių rinkinio, kuris yra esminis medijų raštingumo tyrimais pagrįstai ugdymo metodikai.

Galiausiai, įvairios ekspertų grupės ir švietimo įstaigos, įskaitant universitetus ir mokyklas, aktyviai skatina ir propaguoja medijų ir informacinį raštingumą. Vilniaus politikos analizės institutas – ekspertų grupė, vykdanči Medijų ir demokratijos programą, skirtą medijų raštingumo ir kritinio mąstymo įgūdžių ugdymui įvairiose visuomenės grupėse¹²⁴. 2018 m. Vytauto Didžiojo universitete įsteigta UNESCO medijų ir informacinio raštingumo įtraukiai žinių visuomenei katedra¹²⁵.

Remiantis DIGIRES įžvalgomis, galima daryti išvadą, kad kuo daugiau kalbame apie dezinformacinius naratyvus (reprezentacijas), tuo daugiau dėmesio skiriama „medijų raštingumo“ veiksmams.

Yra daug programų ir iniciatyvų, skirtų medijų raštingumui ir kritinio mąstymo kompetencijų ugdymui. Vis dėlto, daugelis šių programų veikia tik kaip trumpalaikiai projektai, o jų tvarumas (finansavimas, dalyvaujantys asmenys) yra neaiškus. Be to, šių veiklų (programų, mokymų, sukurtų produktų testavimo) realus poveikis nebuvo įvertintas.

Be to, panašu, kad problema slypi ir tame, kad šios programos per siaurai nagrinėja medijų „raštingumo“ aspektą, daugiausia dėmesio skirdamos skaitmeninėje erdvėje cirkuliuojančio turinio supratimui/gamybai ir kritiniam mąstymui bei vertinimams.

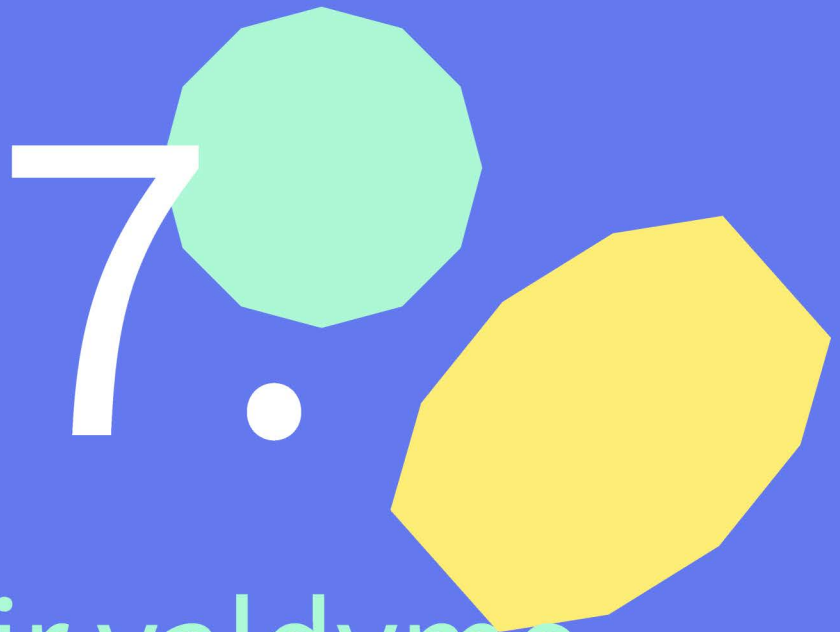
DIGIRES mano, kad šiuolaikinis tokių sudėtingų reiškinių kaip dezinformacija ir netikros naujienos suvokimas reikalauja tam tikro poslinkio. Tai turi būti suprantama ne vien kaip „informaciniai produktai“, o kaip „performatyvūs produktai“¹²⁶ – kaip labai suasmeninti, pagrįsti metaduomenimis ir algoritmiškai valdomi procesai. Įgyti tokį sąmoningumo laipsnį ir išmokti „peržengti“ tai, kas matoma skaitmeninėje erdvėje, neįmanoma be gilaus skaitmeninių platformų ir vartotojo sąsajų technologinių galių supratimo.

¹²³ “The On-ramp Media Literacy (lietuvių kalba)“. <https://www.medialit.org/courses>

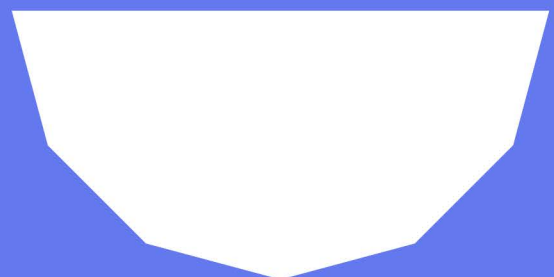
¹²⁴ Tai taip pat yra ir Nacionalinio medijų ir informacinio raštingumo tinklą koordinuojanti institucija Lietuvoje.

¹²⁵ UNESCO medijų ir informacinio raštingumo įtraukiai žinių visuomenei katedros programa veikia kaip akademinis tyrimų ir propagavimo veiksmai, skirti kurti ir įgyvendinti MIL įkvėptas iniciatyvas, skirtas įvairių socialinių grupių demokratinio pilietiškumo ir pilietinės veiklos stiprinimui Lietuvoje ir Baltijos regione. Pagrindinės UNESCO katedros veiklos sritys apima mokymų programų kūrimą, mokslinius tyrimus, edukacinę veiklą, bendradarbiavimą ir tinklo kūrimą nacionaliniu ir pasauliniu mastu.

¹²⁶ T. Philip Nichols & Robert Jean LeBlanc (2021) Media education and the limits of “literacy”: Ecological orientations to performative platforms, *Curriculum Inquiry*, 51:4, 389-412, DOI: [10.1080/03626784.2020.1865104](https://doi.org/10.1080/03626784.2020.1865104).

Politikos ir valdymo taktikos kaip kovos su dezinformacija veiksmai: nacionaliniai ir europiniai atsakymai

7. Politikos ir valdymo taktikos kaip kovos su dezinformacija veiksmi: nacionaliniai ir europiniai atsakymai

Lietuva turi keletą programų, skirtų kovai su dezinformacija politiniu lygmeniu. Dar 2018 m. Lietuvos parlamentas (Seimas) priėmė sprendimą parengti rezoliuciją dėl dezinformacijos ir kitų hibridinių grėsmių. 2020 m. Seimas patvirtino Strateginės komunikacijos nacionalinio saugumo srityje tvarkos aprašą. Aprašas nustato atskaitingų institucijų strateginės komunikacijos koordinavimo, informacinių grėsmių stebėjimo ir vertinimo, reagavimo į informacinius incidentus ir informacinį spaudimą bei strateginės komunikacijos kampanijų planavimo tvarką. Šis tvarkos aprašas, t.y., incidentų vertinimo sistema, dažnai minimas kaip geroji Lietuvos politikos praktika kovojant su dezinformacija. 18-osios Vyriausybės programos nuostatų įgyvendinimo plane taip pat numatytos kelios kovos su dezinformacija priemonės. XI prioritetas/misija (Sukurti stiprią ir saugią Lietuvą) įtraukia keletą veiksmų, tokių kaip 11.3.6. (Įgyvendinti strategines komunikacijos kampanijas prieš dezinformacijos ir propagandos kampanijas, skirtas mažinti Lietuvos piliečių valių gintis) ir 11.3.7 (Parengti nacionalinį kovos su dezinformacija veiksmų planą plėtojant daugiašales partnerystes). XII misijoje (Lietuvos įtakos stiprinimas) taip pat įtraukta 12.2.4 veikla, nukreipta į regioninės partnerystės stiprinimą kovoje su dezinformacija regione.

Medijų raštingumo ir pilietinio įsitraukimo klausimus taip pat sprendžia kelios ministerijos (žr. 2 pav.), nors praktiniai veiksmai suskirstyti į skirtingus aspektus (švietimas, mokymasis visą gyvenimą, nacionalinis saugumas, su žiniasklaida susijusios problemos):

- Kultūros ministerija atsakinga už medijų ir informacijos (bibliotekų) politiką,
- Švietimo, mokslo ir sporto ministerija yra atsakinga už medijų raštingumo kompetencijas formaliojo/neformalaus ugdymo, mokymosi visą gyvenimą srityse,
- Krašto apsaugos ministerija atsakinga už piliečių pilietinio pasipriešinimo kompetencijas.

Tam tikru mastu Užsienio reikalų ministerija, įtraukdama veiksmus, skirtus kovai su dezinformacija, taip pat prisideda prie socialinio ir pilietinio atsparumo, taigi ir medijų bei informacinio sąmoningumo bei skaitmeninio atsparumo didinimo.

Apskritai, lyginamosios stebėsenos studijos rodo, kad atsparumo užtikrinimo sistemos spragų galima rasti visuose analizės lygiuose (makro, mezzo, mikro). Remiantis ankstesne diskusija (žr. 2 pav.), tampa akivaizdu, kad nors makrolygio institucijos imasi veiksmų sprendžiant susirūpinimą keliančius klausimus (pvz., kovojant su kibernetinėmis atakomis arba įvardijant dezinformaciją kaip grėsmę nacionaliniam saugumui), vis dėlto, mažai analizuojamos ateities strategijos ar atliktų veiksmų poveikis (rizikos vertinimai, tyrimai ir analizė), susijęs su projektų ir visuomenės švietimo bei mokymų programų įgyvendinimu.

Pavyzdžiui, žvelgiant vien iš žiniasklaidos politikos perspektyvos, Lietuvos žiniasklaidos politikos strategijos (žiniasklaidos pliuralizmas, žiniasklaidos skaidrumo užtikrinimas, žiniasklaidos atskaitomybė) atskleidžia sistemingumo ir aktualumo trūkumą. „Žiniasklaidos nuosavybės skaidrumo“ problema dažniausiai

sprendžiama siekiant užtikrinti aukštesnius žiniasklaidos subjektų ekonomikos/verslo skaidrumo standartus. Tačiau atsiranda naujų aspektų, kylančių dėl sparčiai besikeičiančios skaitmeninės komunikacijos erdvės, informacinių sutrikimų ir nuolatinio Europos geopolitinio konteksto neapibrėžtumo, pavyzdžiui, dėl Rusijos agresijos ir karo Ukrainoje. Todėl reikia kelti keletą naujų klausimų, susijusių su informacijos ir (arba) komunikacijos sutrikimais¹²⁷, ir galbūt juos spręsti žiniasklaidos ir (arba) komunikacijos nuosavybės skaidrumo bei kitų klausimų kontekste¹²⁸. Žinojimas, kas (fiziniai asmenys ir subjektai) yra aktyvūs veikėjai ir valdo bei kontroliuoja informacijos kūrimą/skirstymą ir informacijos cirkuliacijos infrastruktūrą bei kokios galimos įtakos sferos gali atsirasti dėl šių skirtingų nuosavybės formų, visada buvo įvardijamas kaip itin aktualus klausimas.

Spartėjant skaitmeninėms transformacijoms, intensyvėjant informacijos sutrikimams (dezinformacijos ir misinformacijos antplūdžiui) ir augant piktybiškoms informacinėms kampanijoms, tokioms kaip konfliktų ir neapykantos kurstymas, radikalios ir populistinės politikos iškilimas ir pan., žinojimas, kas (kurios interesų grupės, įmonės ir šalys) valdo skaitmenines medijas ir skaitmenines technologines infrastruktūras/platformas, tampa itin svarbus šiandieninei Europai ir visam pasauliui.

Trumpai tariant, Lietuvoje nacionaliniu lygmeniu politiniai tikslai spręsti informacijos sutrikimus yra išreikšti ne viename strateginiame dokumente. Šie tikslai yra deklaruoti ir Vyriausybės darbotvarkėje. Vis dėlto, kaip parodė DIGIRES analizė, trūksta koordinavimo, taigi ir veiksmingumo įgyvendinant įvairius bendrus kovos su dezinformacija politikos aspektus.

Pateiksime vieną pavyzdį. Medijų raštingumo vertinimuose Lietuvos rezultatai tarptautinėse medijų raštingumo ir pilietinio atsparumo stebėsenos iniciatyvose nesikeičia jau keletą metų. Naujausiuose tyrimuose MPM2021/2022 duomenys rizikos skalėje atskleidžia vidutinę medijų raštingumui kylančią riziką (42 % rizikos). Viena vertus, tai gana geras rezultatas, nes tarsi užtikrinamas status quo (vykdomos medijų švietimo programos, MIL mokymais identifikuojamos ir pasiekiamos įvairios pažeidžiamos grupės, o gaunamas rezultatas dramatiškai neiškreipia bendros situacijos šalyje).

Vis dėlto, stebimas spartėjantis ir stiprėjantis skaitmeninės dezinformacijos augimas, auditorijos polinkis pirmuoju naujienų kanalu ir naujienų šaltiniu rinktis socialinius tinklus bei nenoras jų tikrinti, o taip pat vykstantis žiniasklaidos sektoriaus restruktūrizavimus ragina sunerimti ir imtis ryžtingų žingsnių, kad „skaitmeninės žiniasklaidos“ raštingumo kompetencijų didinimas taptų vis svarbesniu prioritetu.

¹²⁷ Žiniasklaidos nuosavybės skaidrumas turi būti nagrinėjamas atsižvelgiant į didesnes pastangas užtikrinti skaitmeninį atsparumą. Tam reikia sukurti sistemingesnes „žinojimo formas“ apie tai, kas (asmenys, grupės, įmonės) slypi už skaitmeninės informacijos infrastruktūros ir žiniasklaidos tinklų.

¹²⁸ Keletas aktualių klausimų: Kas pasikeitė komunikacijos arenoje/infrastruktūrose Europoje ir kokios problemos kyla dėl šių skaitmeninių transformacijų, dėl kurių žiniasklaidos nuosavybės skaidrumo klausimą reikia spręsti nauju požiūriu? Kas yra savininkai (privatūs ir juridiniai asmenys, grupės, antrinės įmonės) ir kokie galimi jų (politinės, ekonominės, kultūrinės) įtakos tinklai įvairiose Europos šalyse ir regionuose? Kaip plačiai Europoje paplitusi žiniasklaidos nuosavybės „skaidrumo“ problema: kokių tipų duomenų trūksta, koks trūkstamų duomenų „aktualumas“ ir kaip reikia ištaisyti dabartinių duomenų rinkimo sisteminės spragos? Kokie yra reguliavimo ir teisinių apsaugos priemonių skirtumai, siekiant apsaugoti/apriboti žiniasklaidos nuosavybę įvairiuose teisiniuose / politiniuose / kultūriniuose kontekstuose ir tradicijose?

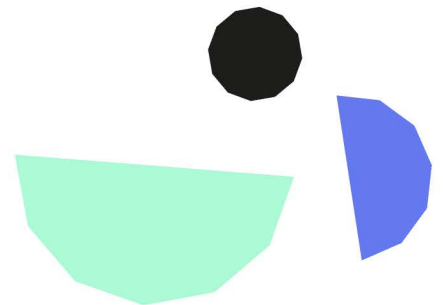
Žvelgiant į pasaulinę perspektyvą, Europos Komisijos gairėse aiškiai pabrėžiama, kad dezinformacijos, melagingos informacijos ir manipuliacijų gausa kelia didelius iššūkius faktais pagrįstos nuomonės formavimosi procesui, kuris yra valios formavimo ir demokratinio pilietiškumo Europoje pagrindas. EK įsipareigoja kurti skaidresnę, saugesnę ir patikimesnę internetinę aplinką.

Pastaraisiais metais EK inicijavo keletą atnaujintų politikos priemonių, skirtų informacijos sutrikimams spręsti. 2022 m. birželio mėn. pagrindinės platformos, reklamos industrijos atstovai, faktų tikrintojai, tyrimų centrai ir pilietinės visuomenės grupės pristatė Sustiprintą dezinformacijos praktikos kodeksą (Strengthened Code of Practice on Disinformation)¹²⁹, kuriame įsipareigojama demonetizuoti dezinformacijos skleidimą, garantuojant politinės reklamos skaidrumą ir didinant bendradarbiavimą su faktų tikrintojais ir palengvinant tyrėjų prieigą prie duomenų. Šie veiksmai sudaro bendrą internetinių platformų įsipareigojimų ir atskaitomybės reguliavimo sistemą pagal Skaitmeninių paslaugų įstatymą (Digital Services Act).

Europos demokratijos veiksmų plane (The European Democracy Action Plan, EDAP) žiniasklaidos laisvės stiprinimas ir kova su dezinformacija nurodomos kaip dvi iš trijų pagrindinių kryptių. Siekdama kovoti su dezinformacija, EK siekia patobulinti esamą ES priemonių rinkinį, skirtą kovai su užsienio kišimusi į mūsų informacinę erdvę. Tai taip pat paminėta Komisijos komunikate „Kova su dezinformacija internete: Europos požiūris“, kovos su dezinformacija veiksmų plane (Action Plan against Disinformation).

Naujausios Europos Sąjungos politikos kryptys, orientuotos į informacijos trikdžius ir žiniasklaidos atsaką, pvz., Europos žiniasklaidos laisvės aktas (European Media Freedom Act¹³⁰, EMFA), rodo svarbius pokyčius siekiant žiniasklaidos pliuralizmo ir žiniasklaidos veiklos užtikrinimo. Tai taip pat didelis žingsnis į priekį, remiant profesionalią žurnalistiką ir visuomeninės žiniasklaidos veiklą, taigi ir bendrojo gėrio idealą. EMFA taip pat pabrėžia komunikacijos stebėsenos ir institucijų, stebinčių pliuralizmo pokyčius žiniasklaidos srityje, svarbą.

Apskritai, tai yra labai geros orientacinės strategijos tarptautiniu lygmeniu. Tačiau vėlgi, kaip atskleidė DIGIRES, nacionalinės žiniasklaidos problemos¹³¹, tokios kaip didėjanti žiniasklaidos koncentracija, žiniasklaidos nuosavybės skaidrumo trūkumas, valstybės ir (arba) viešojo finansavimo skaidrumo trūkumas ir kitos, susijusios su ekonomine nacionalinės žiniasklaidos veiklos puse, paliekamos nacionalinėms valstybėms spręsti ir reguliuoti.

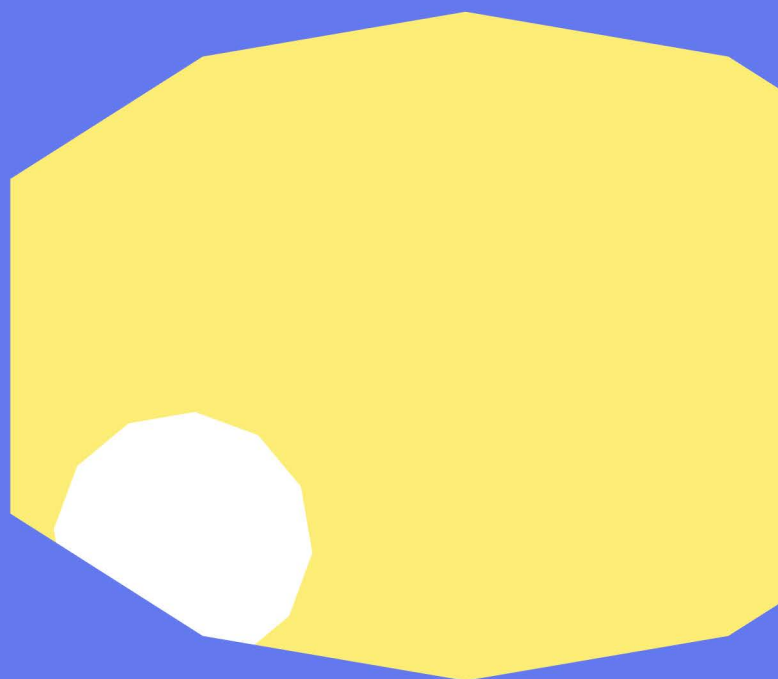
¹²⁹ <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation>.

¹³⁰ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_5504.

¹³¹ Balčytienė, A, Juraitė, K. (2022). Baltic Democracies: Re-configuring Media Environments and Civic Agency, *Journal of Baltic Studies*. Doi: [10.1080/01629778.2022.2117833](https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2117833).

8.

Tolimesnės **DIGIRES** tyrimų kryptys

8. Tolimesnės DIGIRES tyrimų kryptys

Baltijos regione esama panašių ir išskirtinių dezinformacijos veiklos modelių.

Pavyzdžiui, dezinformaciniai naratyvai atitinka opozicinės visuomenės dalies nepasitenkinimą ir, kaip būdinga dezinformacijai, kelia neigiamus socialinius padarinius, įskaitant nepasitikėjimą, skepticizmą, grupių poliarizaciją ir kt. Naratyvai tyrėjams yra gerai žinomi ir pažįstami (istoriniai naratyvai, išnaudojantys Antrojo pasaulinio karo temą, „COVID diplomatija“ ir parazitizmas sudėtingomis migrantų, Europos vertybių, pasitikėjimo partneriais ir aljansų ateities temomis) arba lengvai prognozuojamos ir nuspėjamos (karas prieš Ukrainą, Ukrainos pabėgėliai arba energetinis saugumas/ekonominis stabilumas).

Tačiau *prognozės* ne visada yra tas pats, kas *užbėgimas už akių*. Todėl yra tam tikrų spragų, kurias reikėtų pašalinti. Pavyzdžiui, kaip dezinformacija, pritaikyta skirtingoms tikslinėms grupėms (priklausomai nuo amžiaus, kalbos, socialinės padėties) prisitaikys, kai tam tikrose srityse pradės kilti nesutarimai, pvz., kai vidurinės klasės progresyvus proeuropietiškas jaunimas susidurs su naujais komunaliniais mokesčiais? Arba kaip nacionalinės ir europinės tapatybės turėtų sutarti, kuomet išskyla prieštaringi klausimai?

Suprantant galimas spragas ir ilgalaikio planavimo būtinumą, siekiant jas pašalinti, socialinio ir skaitmeninio atsparumo, kaip apsaugos mechanizmo (tam tikros rūšies imuniteto), vaidmuo yra svarbesnis nei bet kada anksčiau ir pasitarnaus kuriant dezinformacijos prevencijos ir demaskavimo politiką.

Remiantis šia apžvalga, išskiriamos kelios sritys tolesniems tyrimams socialinio ir skaitmeninio atsparumo informacinių sutrikimų srityje, daugiausia dėmesio skiriant mažos valstybės poreikiams.

Kas turi būti padaryta, kieno ir, jei įmanoma, kaip – ekspertų įžvalgos

Remiantis atlikta plačia analize, pagrįsta respondentų – ekspertų (dezinformacijos analitikų, informacinių karų specialistų, žiniasklaidos profesionalų ir medijų raštingumo ekspertų) išsakytomis mintimis ir nuomonėmis, galima daryti išvadą, kad Lietuvos visuomenė, jos demokratinės institucinės struktūros (demokratinės teisės normos, teisinė valstybė, pilietinis išradingumas, nacionalinis saugumas ir gynyba), visuomenės sąmoningumas ir pasiryžimas atremti krizes ir atsispirti joms rodo atsparumą informacijos sutrikimams (dezinformacijai), o tokį rezultatą lėmė keletas dalykų.

Žemiau pateikiame keletą problemų, kurios yra susijusios su socialiniu ir skaitmeniniu atsparumu Lietuvoje. Taip pat yra nustatytos kai kurios sritys (pvz., dėmesio ir politikos formavimo ir koordinavimo stoka), kurios iki šiol atliko simbolinį vaidmenį kovojant su dezinformacija. Šios problemos buvo atskleistos šioje analizėje, o taip pat jos buvo paminėtos ekspertų, davusių interviu ir pasisakiusių DIGIRES diskusijų metu.

Pirmiausia, svarbu pradėti nuo žiniasklaidos vaidmens įvertinimo. Iš to, kas buvo aptarta anksčiau, akivaizdu, kad institucionalizuotos žiniasklaidos (žurnalistų, redaktorių, faktų tikrintojų) vaidmuo užkertant kelią skaitmeninės informacijos trikdžiams yra išskirtinis. Dezinformacinius naratyvus plačiai atskleidžia žurnalistai ir faktų tikrintojai. Taigi, plačiąja prasme, galima sakyti, kad profesionali žiniasklaida sukuria savotišką apsaugos tinklą, nepraleidžiantį radikalių pažiūrų:

Kalbant apie kovos su dezinformacija priemones, šiandien jos Lietuvoje yra pakankamos. Dauguma Lietuvos piliečių labai griežtai pasisako prieš Rusijos agresiją Ukrainoje. Pagrindinė žiniasklaida, tiek televizija, tiek ir radijas taip pat labai agresyviai ir drąsiai pasisako prieš Putino valdžią. Yra daug antirusišku, antikremliškų organizacijų. Pagaliau yra specialiai investuojama siekiant susekti Rusijos dezinformaciją ir bandoma ją menkinti. Asmenys, linkę palaikyti Rusiją, atsiduria šešėlyje, tad jų įtaka yra labai nedidelė ir tikrai nereikia prieš juos imtis jokių represijų, nes tai juos tik išpopuliarintų. Todėl nemanyčiau, kad šiandien Lietuvoje turėtų būti taikomos kažkokios papildomos priemonės.¹³²

Nepaisant neabejotinai reikšmingo žiniasklaidos vaidmens, mūsų kalbinti ekspertai ją kritikavo:

Mums reikia daugiau žiniasklaidos atsakomybės, nes ja visuomenė remiasi ir į ją reaguoja krizės metu. Dabar susiklostė situacija, kai visuomenės įsitraukimas į (žiniasklaidos) turinį labai priklauso nuo „pusinės tiesos“, t. y. klaidinančių antraščių, kurios sukuria klaidinančius teiginius. Kaip tik tokia strategija („klikbaitizmas“) mažina pasitikėjimą institucijomis (žiniasklaida) arba lyderiais, kurie „žaidžia“ tokius triukus su visuomene. Kai tokie triukai žaidžiami su visuomene, mes turime problemų, kurios gali turėti įtakos visuomenės atsparumui. Manau, kad dėl žiniasklaidos laisvės, jei visuomenė ja pasitiki, turime didesnį visuomenės atsparumą¹³³.

Vis dėlto, nepaisant akivaizdžios istorinės patirties ir tam tikros imunizacijos nuo manipuliacinių incidentų, mūsų pašnekovų teigimu, dezinformacijos kampanijos Lietuvoje gali turėti rimtų ilgalaikių pasekmių ir padarinių:

*Veiksmingiausia propaganda yra ta, kurios nepastebime. Lygiai taip pat mes nematome radiacinės spinduliuotės, bet ji žudo kūną, o pasekmės išryškėja vėliau¹³⁴.
plačiau kalbėti apie dezinformaciją. Anksčiau gaudavome daug mažesnes dezinformacijos dozes, todėl žmonės buvo atsparesni. Kažkas, su kuo susiduri retai, gali neveikti taip stipriai, kaip kažkas, kame visą laiką „mirkstame“. Sutinku, kad „Facebook“ ir kiti algoritmais paremti socialiniai tinklai griauna demokratiją: kaip jų vartotojai, mes aukojame galimybę matyti daugiau dalykų už mūsų interesų lauko ribų ir esame bombarduojami dezinformacijos¹³⁵.*

Dezinformacija ne tik nuolat veikia visuomenės nuomonę konkrečiomis temomis (pasitikėjimas demokratinėmis institucijomis, demokratinis gyvenimo būdas, atminties politika ir kt.), bet ir atakuoja „kritinį mąstymą“ bei apskritai epistemines žinojimo struktūras. Kaip vienas mūsų respondentas atvirai pasakė:

¹³² Interviu su politologu.

¹³³ Interviu su medijų NVO atstovu.

¹³⁴ Interviu su informacinių karų specialistu.

¹³⁵ Interviu su buvusiu faktų tikrintoju, šiuo metu redaktore.

Dezinformacijos skleidėjai prisidengia žodžio laisvės principais, teigdami, kad tai tik „nuomonė“, vadinasi, ji turi teisę egzistuoti. Tačiau dezinformacijos problema yra ta, kad ji prieštarauja žodžio laisvei. Kažkokios melo, įvykio ar pozicijos skleidimas apie tai, kas visai neįvyko, neprisideda prie nuomonių įvairovės. Suprantama, kai žmonės netyčia suklysta arba neturi pakankamai faktų susidaryti nuomonei apie kokį nors procesą. Žmonės supranta tokius dalykus ir jų ribotumą. Jie gali ieškoti daugiau žinių ir persvarstyti savo nuomonę. Bet dezinformacija „rėkia“, kad pakanka to, ką tu galvoji, kad nereikia gilintis į kitus dalykus – kad viskas yra tik nuomonė ir ji turi lygią „teisę“ sugyventi su tiesa¹³⁶.

Ilgainiui verta apsvarstyti svarbų akademinės aplinkos vaidmenį socialinio ir skaitmeninio atsparumo kelyje. Yra keletas svarbių veiksnių, dėl kurių universitetai gali tapti pagrindiniais šių procesų vykdytojais: tarpdisciplininė patirtis (apimanti tokias mokslo sritis kaip komunikacija ir žurnalistika, sociologija, psichologija, filosofija, teisė, IT, politikos mokslai); atitinkamų techninių, kalbinių ir dalykinių žinių buvimas; gebėjimas kaupti, apdoroti ir analizuoti didelius duomenų rinkinius; plačios galimybės dalytis žiniomis, diskutuoti ir iš naujo įvertinti.

Akademinė bendruomenė yra veikėjas, rankomis ir kojomis nesurištas politinių įsipareigojimų ir (arba) būtinybės tenkinti visuomenės poreikius – taigi už uždarytų durų, tačiau laisvoje intelektualinėje aplinkoje, galima sutelkti žmogiškąjį kapitalą, orientuotą į strateginės politikos kūrimą tokiose jautriose srityse. Natūralu, kad šiose diskusijose turi būti pakankamai atstovaujama Vyriausybei, pilietinei visuomenei, žiniasklaidai, kad rezultatas neliktų gera, bet neįgyvendinama teorija.

Be to, kovojant su informacijos sutrikimais, reikalingi griežti eksperimentiniai planai ir metodai, siekiant nustatyti, kaip išmatuoti dezinformacijos poveikį visuomenei (kaip visumai) ir atskiroms grupėms. Kaip numatyta, turi būti sukurti nauji metrikų matavimo tipai (pavyzdžiui, nauji kokybinių vertinimų tipai, o ne kiekybiniai duomenų rinkimai). Turi būti sukurti nauji metodai, kaip sekti ilgalaikį praeities dezinformacijos kampanijų poveikį ir galimas uždelstas jų pasekmes socialiniam atsparumui, įvertinti, ar dezinformacija turi kumuliacinį poveikį visuomenei, kodėl pažeidžiamos grupės yra labiau pažeidžiamos (ir kaip sušvelninti tą pažeidžiamumą) ir pan.

Mūsų informantai ekspertai taip pat pateikia pagrįstą kritiką radikaliems politikų sprendimams:

Kovoje su dezinformacija svarbu ne išjungti televizijos programas, kurios tenkina vartotojų poreikius, o pakeisti jas kitokiu gyvenimo būdu. Reikia didesnio prieinamumo prie kultūros, švietimo, kitų socialinių instrumentų, kurie žmonėms padėtų pasirinkti alternatyvų informacijos šaltinį. Reikia skatinti žmones mokytis kalbų: prancūzų, vokiečių, ispanų, anglų, kad jie galėtų suprasti ne vien rusiškas programas. Be jokios abejonės, žmonėms reikėtų šiek tiek daugiau finansinių resursų arba didesnės vertės „kultūros paso“, kuris leistų prieiti prie kitokių laisvalaikio praleidimo būdų, nei vien televizijos žiūrėjimo. Kol nesukuriame alternatyvos dezinformacijos skleidimo kanalams, turime tik kovos su dezinformacija

¹³⁶ Interviu su medijų NVO atstovu.

imitaciją. Kultūrinė, socialinė, šviečiamoji veikla turi būti finansuojama žymiai daugiau nei yra finansuojamos dabar¹³⁷.

Akivaizdu, kad politinė valia yra itin svarbi kalbant apie struktūrinio (makro) lygmens požiūrį į socialinį ir skaitmeninį atsparumą. Turi būti sukurtas makro lygmens mąstymas ir politika, pagrįsta faktinėmis žiniomis ir duomenimis, o ne politinėmis preferencijomis. Tai padėtų atlaikyti būsimus neramumus, prisitaikyti ir nuosekliai siekti tikslų. Kaip nurodė vienas ekspertas:

Neturime politikų ar politinių partijų, kurios daug dėmesio skirtų medijų raštingumui. Inicijatyvos šioje srityje kyla vyriausybinių ar nevyriausybinių organizacijų sprendimu. Būtent nevyriausybinių organizacijų dažniausiai bando įtraukti visuomenę į tokias iniciatyvas, kurios nesulaukia tiek dėmesio ir palaikymo, kiek norėtųsi. Visos medijų raštingumo iniciatyvos įgyvendinamos per Kultūros ministeriją. Nors prasmingiau būtų, jei jos būtų vykdomos Švietimo ir mokslo ministerijos iniciatyva¹³⁸.

DIGIRES tyrime, taip pat kaip ir mūsų kalbintų ekspertų pasisakymuose, nuolat minimos pernelyg fragmentiškos medijų raštingumo veiklos. Nors yra daug įvairių suinteresuotųjų šalių vykdomų medijų raštingumo ugdymo programų ir iniciatyvų (žr. 2 pav.), vis dar nežinoma, kokių tikslų jomis siekiama, ar jos yra novatoriškos ir atitinka naujausius mokslo atradimus medijų raštingumo ugdymo srityje, kiek yra investuojama į tokią veiklą ir kaip matuojamas jos poveikis.

Akivaizdu, kad reikalingas aktyvus požiūris į skaitmeninių medijų raštingumą:

Imunitetas propagandai ir dezinformacijai turi būti (aktyviai) ugdomas. Medijų raštingumas yra labai svarbus dalykas. Bet jei žmonės netikrina faktų, vadinasi, jie nemano, kad tai svarbu. Tai (medijų raštingumas) pirmiausia yra apie svarbą išmokyti žmones, kodėl tai svarbu (...) Žmogus turi pats suprasti, kad nuo to gali priklausyti, pavyzdžiui, jo/jos sveikata, o gal net ir jo/jos gyvenimo kokybė, jo/jos gyvenimas, jo/jos priimami sprendimai ir kiti dalykai¹³⁹.

Be to, reikėtų sutelkti dėmesį į atsparumo ugdymo politiką ir numatyti konkrečias priemones, kurias galėtų naudoti skirtingi veikėjai. Socialinio ir skaitmeninio atsparumo stiprinimas daugiausia reiškia principo „visada kovoti paskutinį karą“ sulaužymą ir visuomenės paruošimą ateities iššūkiams. Toks požiūris svarbus Rusijos (ir Baltarusijos) agresyvių veiksmų kontekste, suprantant, kad tai nėra vienintelė ir paskutinė grėsmė demokratijai ir įprastam Europos egzistavimo būdai. Todėl svarbu dar kartą pabrėžti, kad socialinė ir ekonominė nelygybė yra svarbus veiksnys, galintis pakenkti demokratijai iš vidaus. Kaip nurodė mūsų respondentas:

¹³⁷ Interviu su Lietuvos žurnalistų profesinės sąjungos atstovu.

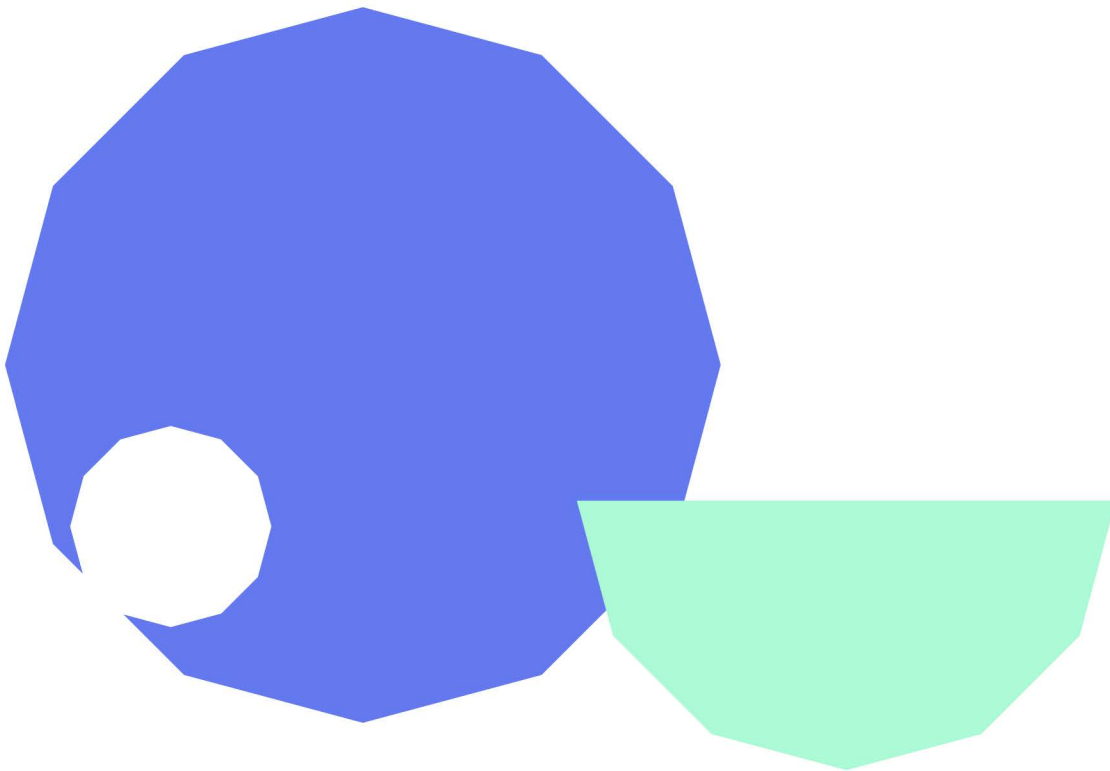
¹³⁸ Interviu su medijų NVO atstovu.

¹³⁹ Interviu su informacinių karų specialistu.

Na, sakyčiau, kad vienas iš pagrindinių dalykų, galinčių padėti ugdyti atsparumą, yra ne tik bandymas skleisti žinių apie atsparumą, bet ir spręsti kitus socialinius ir ekonominius klausimus. Socialinės politikos klausimai pirmiausia turėtų padėti išspręsti žmonių „duonos“ problemas, o vėliau pasiūlyti „žaidimų“. Kai esu kalbinamas kaip dezinformacijos ekspertas, pabrėžiu, kad vien suteikti žmonėms žinių apie dezinformaciją neužtenka. Reikia žiūrėti į problemą plačiau, nes tam tikru pagrindu atsirado pasipiktinimas. Nepasitenkinimas, noras ieškoti kaltų kilo dėl netinkamos socialinės politikos. Pirma, imantis bet kokių priemonių šiai problemai spręsti, reikia galvoti ir apie socialinę politiką, ir apie žmonių komunikacinių kompetencijų bei medijų raštingumo stiprinimą¹⁴⁰.

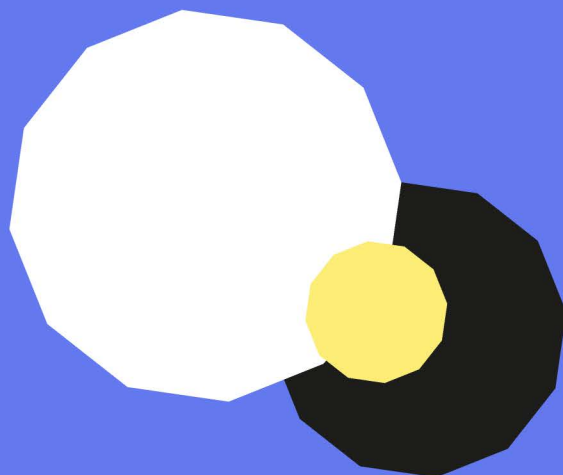
Apibendrinant galima teigti, kad kuriant ir koordinuojant politiką, labai svarbi visų trijų Baltijos regiono šalių patirtis. Šios šalys turi panašų istorinį kontekstą, taip pat įvairią patirtį įgyvendinant kibernetinį saugumą, žiniasklaidos politiką ir skirtingas dezinformacijos tikslines auditorijas šalyje. NATO ir ES narių šalių partnerių, o taip pat ir Ukrainos, įsitraukimas yra vertingas bendros Europos ateities ir tapatybės požiūriu.

¹⁴⁰ Interviu su medijų NVO atstovu.

9.

DIGIRES siekis –
daugiasektorinė integracija
ir daugiašalė suinteresuotųjų
partnerystė kaip priemonė
pokyčiams

9. DIGIRES siekis – daugiasektorinė integracija ir daugiašalė suinteresuotųjų partnerystė kaip priemonė pokyčiams

Dezinformacija kelia didžiulius iššūkius demokratijai ir lemia grandiozinio masto pasekmes. Jos poveikis negali būti ignoruojamas ir sumažinamas tik iki technologinio melagingų naujienų pertekliaus, jų augimo ir eksponentinės sklaidos poveikio patvirtinimo. Kaip atskleista šioje ataskaitoje, vis labiau pabrėžiama sutelkto ir kontekstualizuoto socialinių ir kultūrinių mechanizmų (kalbinių, požiūrių, tapatybės/istorijos), per kuriuos veikia dezinformacija ir netikri naratyvai, supratimo reikšmė.

Šioje naujausioje ataskaitoje toks poreikis išreiškiamas per raginimą imtis veiksmų, kuriant integruotą daugiašalę darbotvarkę, kuri užtikrintų bendrą daugiasektorinės, suinteresuotųjų šalių partnerystės ir bendradarbiavimo viziją.

Kaip aptarta, socialinė ir kultūrinė bei konstruktyvistinė socialinio ir demokratinio atsparumo perspektyva leidžia sukurti jungiamąjį ryšį tarp didėjančių skaitmeninės dezinformacijos srautų ir visuomenės nenoro būti apgautiems. Šiuo tikslu turi būti suformuluotos institucijų pozicijos ir jų faktinė padėtis bei veiksmai kovojant su apgaulingu turiniu; taip pat turi būti ištirtas ir įvertintas visuomenės suvokimas, lemiantis įsitikinimų prigijimą:

1

Žvelgiant iš tokios daugialypės perspektyvos, DIGIRES vertina dezinformaciją kaip sudėtingą ir daugiasluoksnį reiškinį, kurio supratimas reikalauja į kontekstą orientuotos, giliai įsitraukusios ir kritiniu sąmoningumu pagrįstos analizės, paremtos įvairiais ekspertiniais šaltiniais.

2

DIGIRES yra tikrai ambicingas pilotinis projektas, kuris vos per vienerius metus tapo aktyviu skaitmeninio atsparumo idėjų skleidėju ir propaguotoju Lietuvoje, Baltijos jūros regione ir visoje Europoje.

Per vienerius gyvavimo metus DIGIRES surengė mokymus daugiau nei 70 skirtingų profesijų atstovų ir specialistų (regionų žurnalistams, bibliotekininkams, sveikatos specialistams), daugiau nei 150 komunikacijos studentų, 550 aukštųjų mokyklų studentų; dalyvavo viešuose renginiuose, ekspertų grupėse, diskusijose, kurios buvo plačiai transliuojamos žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose; pristatė tyrimų rezultatus nacionalinėse ir tarptautinėse konferencijose ir renginiuose; užmezgė tvirtus partnerystės ryšius su suinteresuotomis šalimis šalies viduje ir užsienyje.

Kaip suinteresuotųjų šalių tinklas ir asociacija, DIGIRES mato savo vaidmenį pritaikant mokslines žinias ir naujoves žiniasklaidos darbe ir skaitmeninio atsparumo mokymuose įvairioms žmonių grupėms. DIGIRES konsorciumas atidžiai tiria naujausius politikos žingsnius Europos politikoje, ypač susijusius su pastangomis

¹⁴¹ Some of the most popular DIGIRES panel sessions: “Diskusijų festivalis „Būtent!“. DIGIRES – kas atsakingas už mūsų skaitmeninį atsparumą?” (2022 September 2) <https://www.delfi.lt/video/transliacijos/anonsai/diskusiju-festivalis-butent-digires-kas-atsakingas-uz-musu-skaitmenini-atsparuma.d?id=91129857>; “UNESCO Week: Diskusija „Kas atsakingas už mūsų skaitmeninį atsparumą?“ (2022 September 19) <https://www.delfi.lt/video/transliacijos/anonsai/diskusija-kas-atsakingas-uz-musu-skaitmenini-atsparuma.d?id=91266249>; “DIGIRES: žinome, kaip veikia dezinformacija. O kas toliau?” (2022 December 6) <https://www.delfi.lt/video/transliacijos/anonsai/digires-zinome-kaip-veikia-dezinformacija-o-kas-toliau.d?id=91949261>.

užtikrinti žiniasklaidos pliuralizmą ir laisvę (Europos žiniasklaidos laisvės aktas, EMFA: European Media Freedom Act, rengiamas), siekiant skatinti saugios skaitmeninės aplinkos kūrimą vartotojams (Skaitmeninių paslaugų įstatymas, DSA: Digital Services Act) ir viską, kas yra susiję su šios platformos atskaitomybe. Kaip teigiama ankstesniuose skyriuose, pastaraisiais metais Europos politikoje buvo priimti labai svarbūs sprendimai kovos su dezinformacija srityje. Todėl ateityje DIGIRES mato savo vaidmenį išaiškinant, kokių žingsnių ES teisės aktų rėmuose kovoje su dezinformacija galima imtis nacionaliniu lygmeniu.

Apibendrinant, DIGIRES siūlo pažvelgti į dabartinį skaitmeninės aplinkos rizikų kupiną etapą kaip į *akis atveriantį* pavyzdį.

Tokio matymo esmė yra ta, kad nacionalinio atsparumo ir skaitmeninių medijų bei informacinio raštingumo kompetencijos neturi būti vertinamos tik kaip *minkštosios galios atributai*, t. y. tik kaip kai kurių entuziastų (pvz. mokytojų) ar NVO iniciatyvų „rekomendacinės gairės“ individualiems mokymams.

Trumpai tariant, susidaro vaizdas, kad visa visuomenę apimanti strategija yra įtraukta į programas, tačiau vyriausybės politikoje „visos įtraukties“ aspektas yra netinkamas. Reikia visapusiško požiūrio, orientuoto į informuotą ir išsilavinusį pilietiškumą: reikia politinės valios, kad būtų pateiktos strategijos, kurios būtų daug labiau strategiškai orientuotos į ryžtingą *įtrauktį*, o ne tik į rekomendacinį *dalyvavimą*.

Skaitmeninį (medijų ir informacinį) raštingumą, taip pat šaltinių tikrinimo metodus ir faktų tikrinimą būtina paversti kietosios galios kompetencijomis – kad žinios ir praktiniai darbai taptų tvaria, į demokratinį atsparumą orientuota ir abipusę galią suteikiančia jėga ir būtų ryžtingas atsakas į manipuliacijas ir išpuolius prieš žmogaus teises ir demokratiją. Jėga, kuri auga „iš apačios“ – iš visų amžiaus grupių piliečių veiksmų, kompetencijos, profesijų ir socialinės padėties. Jėga, kuriai erdvę plėtrai kuria struktūros ir institucijos „iš viršaus“ – valdžios, IT, žiniasklaidos, švietimo, kultūros tarnybų.

DIGIRES siūlo, kad reikalingas politinis ir socialinis *susitarimas*, kad toks skaitmeninės ateities Lietuvoje poslinkis taptų realybe.

Klausimas, kas bus tas, kuris žengs pirmąjį žingsnį.

